

BÁNK BÁN MELINDÁJA.

Dr. Szamosi János egyetemi tanár úrnak.

Ne széptani fejtegetést várj tőlem, kedves barátom. Nem fogok a nagy költő által megalkotott Melinda tragikumáról értekezni.

Jelen kis dolgozatom célja: kideríteni, ki volt Melinda, illetve, — minthogy e név költött — ki volt Bánk bán felesége?

Hasonlított-e Katona Melindájához, nem-e? Az se tartozik a dologhoz.

A költő úgy alkotta meg Melindáját, mint az lelkében megfogamzott; én pedig úgy adom, mint avult hártványon fakult festékkel vázolva megtaláltam, vagy megtalálni véltem.

Megeshetett ugyan, hogy a halovány színeket itt-ott túlzottan élénkítettem meg. Se baj, kedves barátom; a retouchirozott műveknek rendes bibéje ez.

*

Imre magyar király, III. Béla fia, Spanyolországból kéretett magának feleséget: Aragoniai II. Alfonz király és neje Kastiliai Sancha leányát, Konstanciát.

A királyi arát egyik udvari hölgye, Tota leányasszony is elkísérte új hazájába.

Tota előkelő nemzetségből származott, melynek Spanyolországban több vára volt; fővárat pedig Bajónak hitták. Nemzetsége sast viselt pajzsán. Ez oly kitüntetés volt, a milyen más vitézeknek és grófoknak Spanyolországban nem esett osztályrészül. E kitüntetés akkor érte a nemzetséget, mikor a tunisi szultánt, a ki Mallorca és Minorca szigeteket hajókkal és hajós sereggel megszállva elfoglalta volt, onnét kiverte. Ekkor ment a király és a vitézek községének végzéséből határozatba, hogy előbbi czimerüket, mely irott alak nélkül tiszta vörös vala, sassal cseréljék föl.

Azonban minde családi előkelősége messze elmaradt Tota kisaszony szépsége mögött. Kézai Simon mester, szemfüles történetírónk a XIII. századból, ki a szép spanyol nőt ifjú korában ismerhette, valószínűleg ismerte is, azt mondja felőle, hogy a kerek világon oly szép és gyönyörű leány nem volt több, ¹⁾

Nem csoda tehát, ha Benedek vajda, a Bor nemzetségbeli Korlát, vagyis Konrád fia, megszerette a szép leányt és feleségül vette. ²⁾

A Bor nemzetségről nem sokkal többet tudunk, minthogy Esztergam körül voltak birtokai. ³⁾ Benedek vajdának is Esztergam vármegyében, Nyerged-Szegtől vagyis a mai Nyerges-Ujfalutól nem mesze, kies, hegyes-völgyes vidéken, a kanyaruló Dunától egy-két nyillóvetnyire volt vára. Ide vitte ifjú feleségét, s hogy legyen az asszonykának, a mi hazájára emlékeztesse, elnevezte a kedves fészket Bajótnak. ⁴⁾ Nevére is iratta a sopronmegyei Marton-Falvával (később Nagy-Martonnal) együtt, melyet imént kapott Imre királytól, ⁵⁾ mint házastársa hitbérért. És hogy e birtokot biztosítsa számára, arra kérte a királyi fölségeket, hogy feleségéről való e gondoskodását jóváhagyásukkal biztosítani méltóztassanak. Imre király nem csak teljesítette e kérelmet, megengedvén, hogy „nemes Tota asszony“ Marton-Falva és Bajót nevű helységeket, melyeket férjétől, vitézlő Benedek vajdától hitbérképen kapott, birhassa; életében és halálában, a kinek akarja, templomnak, rokonnak vagy idegennek ajándékozhatta, eladhassa vagy hagyhatta; hanem tekintve, hogy nevezett úri asszony elhagyván szülő hazáját, Konstancia királyné szolgálatában Magyarországra jött, a nevezett királyné kérésére a két helységet mindenemű királyi adótól, szabad dénároktól, nehezekektől és cseberadótól örökre fölmentette. (1202. ⁶⁾

Benedek vajdáról aztán néhány évig nem hallunk. Úgy látszik, lemondott a vajdaságról és nem vállalt más hivatalt sem, hanem

¹⁾ M. Simonis de Keza Gesta Hungaror. ap. M. Floriani Fontes domestic. II., 95. — V. ö. M. Tört. Társ. X. 238.

²⁾ Tudván tudjuk, hogy Konrád, Korrád, Korald, Korlát, Korlát egy nevet jelöl; azonképen, hogy Bene, Beke, Benedek, Benke, Bekese, Benkó, Banko, Bánk a latin Benedictus magyaros változatai.

³⁾ Árpádkori új Okmt. IX. 325.

⁴⁾ A bajóti vár később is szerepel történelmünkben, l. Knauz, Monum. Eccl. Strigon. II., 737. — Fejér CD. VIII/III. 602.

⁵⁾ Sopronm. Oklt. I. 5. — ⁶⁾ Fejér, CD. III/I. 318.

csupán házi boldogságának élt, mi által elkerülte, hogy nem kellett a királyi testvérek: Imre és Endre közti villongásokban részt vennie.¹⁾

Közben elhunyt Imre király (1204. november 30.) és utána fia, III. László király (1205. május 7.), anyja Konstancia királyné pedig visszament Aragoniába, honnét Hohenstaufi II. Frigyes császár vette feleségül. Magyarországon pedig II. Endre király ült a trónon, de a kormányt helyette királynéja Andechsi és Merani Gertrud asszony vezette.

*

Az Andechs-Merani családnak régi története van. A Huosier-ek nemzetségéből, Ratbodtól származott, ki a IX. század derekán már grófi hatalmat gyakorolt az Atter-See és Würm-See vidékén. A család utóbb két ágra szakadt; az egyik Wolfrathshauseninak vagy Ambrasinak nevezte magát és 1158-ban kihalt, a másik Andechsinek vagy ősi fészköktől Diesseninek hivatott. Az Andechsiek hatalma a IX. században az alsó Inn és Eisack völgyére is kiterjedt. A Welfek bukása az ő emelkedésüket mozdította elő. Barbarossa Frigyes, miután Oroszlán Henriket leverte, 1173-ban vitéz hívének, Andechsi III. Bertholdnak Istriát adta, ki nem sokára azután, hogy ipja meghalt, Dachaut is örökölte hercegi czimmel, ugyanő Merani hercegnek is hívatta magát.

Meran alatt azonban nem a tiroli hasonnevű helységet kell érteni, hanem a dalmát-albán tengermelléki, közelebbről meg nem határozható vidéket. Merania (Maronia, Mirania) tehát annyira, mint provincia maritima. Mondják, hogy Kálmán király, midőn a magyar

¹⁾ Kissé nehéz figyelemmel kísérni pályáját, mivel ép ez időben több főhivatalt viselő főur nevezetetik Benedeknek avagy Bánknak, vagy Bankónak. Hogy Benedekünk nem viselte tovább a vajdaságot, azt onnét következtetjük mert közben Smaragd a vajda (K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I. 185. Á r p á d k u j O k m t. VI. 308.) Később 1206-tól 1209-ig ismét Benedeknek híják a vajdát, de ez megint nem ő, minthogy e Benedekkel egyidejűleg Bánk néven a bán-ságot viseli. (Á r p á d k. ú j O k m t. I. 85., 98., VI. 325., 334., XI. 91., 95., 101. 102. — F e j é r C D. III/I., 66., 357. III/II. 468. — K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I. 192. s egyebütt.) Ugyancsak K n a u z nál (i. h. 185.) előkerül bizonyos Bánk nevű újvári megye ispán. Nem különben 1202. második felétől 1204-ig valamely Benedek a nádor (C z e c h f é l e névsor F r a n k l, Nádori és országbírói hivatal, 156.) Azonban azt kimutatni: ki ezek közül a mi Benedekünk vagyis Bánkunk? nem lehet.

birodalmat az Adriáig terjesztette, az Andechsiekre, mint a magyar korona hűbéreseire bizta azt; és midőn Konrád, dachauai gróf II. Gecse (Gejza) magyar királyt Boris elleni harczában segítette, a horvát- és dalmátországi hercegi czímet kapta. Az Andechsiek, ez tény, éltek e czímmel ily alakban is: „duces de Dalmacia sive Meran.“ De azután, hogy Gertrud Endre magyar királyfinak, a valóságos dalmát hercegnek hitvese lett, fölhagytak vele. ¹⁾

Gertrud a hercegi család elkényeztetett kedvence volt. Szép-ségének kellemével megtudta nyerni a sziveket, melyeken aztán asszonyi hevességével uralkodott. Quod mulier vult, valde vult. II Endre, e „csöndes és jámbor uri ember“ 1204 körül vette feleségül „ez erélyes és hatalmas asszonyt, ki a női gondolkodásba férfias lelket szóván be (később, miután férje magyar király lett) az ország ügyeit kezelte,“ így jellemzi őt leányának, szent Erzsébetnek egykorú életírója. ²⁾ Ez udvarias jellemzést, az események úgy értelmezik,

¹⁾ H o r m a y r, Die grossen Geschlechter im tyrolischen Hochgebirge. (S z a l a y n á l, Magyarorsz. tört. I. 181.) W e i s z, Weltgeschichte, III. 538.

III. Berthold elhunyván, hasonló nevű fiának gyermekeit a következő tábla adja, melyet jeles genealogusunk, Szenczi Wertner Mór állított össze:

IV. Berthold,

1180. andechsi gróf, Istria örögrófja, Dalmácia hercege, merani herceg, † 1204. aug. 12, neje: *Ágnes*, Rochlitzi Dedi gróf leánya, † 1195. márcz. 25.

VII. Ottó,	IV. Henrik,	Ekbert,	V. Berthold,	N. Ágnes,	Gertrud	Szent Matild
merani és	istriai és	1196.	bambergi pré-	† 1201.	II.	Hedvig,
burgundi	krajnai ör-	bambergi	post, 1206—	1196.	magy.	apáca
herceg, †	gróf, †	prépost,	1218. kalocsai	1196.	András	† 1243. Kitzin-
1234.	1228.	1203.	érsek, közben	II. Fű-	kir.	genben
május 7.	julius 18.	bambergi	szlapon bán	löp	neje †	lói II. † 1254.
		püspök †	erd. vajda,	francia	1213.	Henrik febr. 1.
		1237.	Bács-Bodrog	király	szept.	herceg
		junius 5.	vmegyék is-	neje.	28.	neje.
			pánja, 1218.			
			aquilejai pa-			
			triárcha, †			
			1251. május 3.			

¹⁾ Theodorus Thuringensis, Vita s. Elisabethae cap. I. Pray kiadása 42. l.

hogy II. Endre papucshős volt, kinek király létére is azt kellett tennie, a mit hiú, dölyfös és szenvedélyes felesége óhajtott, ha ott-honát pokollá nem tenni s a minden perczben fenyegető botrányt elkerülni akarta. A házi pénztárt is az asszony kezelte az efféle személyek módjára akként, hogy pénze, „melyről ura nem tudott,“ mindig volt bőségesen. Kellett neki hiúsága kielégítésére, testvérei és rokonai fölségelésére.

Akadtt azonban neki is zsarnoka saját öcscsében, Berthold urfiban, egy vásott legényben, kinek, jóllehet minden arra való tulajdonságokkal szűkölködött, papságra kellett szánnia magát, ép úgy, mint bátyjának Ekbertnek, minthogy a családi vagyonból nekik nem jutott. S e végett, midőn Ekbert bambergi püspökké lett, öcscsének, ki a magyar királyi udvarban élösködött, adta át a bambergi prépostságot, melyet eddig ő viselt.

Ez időbe esett, hogy Csáki Ugrin halálával megüresedett esztergami érseki székre János kalocsai érseket nevezte ki a pápa (1205. október 6.), és mi volt aztán természetesb, mint hogy Gertrud királyné különben élnetetlen öcscsének akarta juttatni a kalocsai érseki egyház uratlan jövedelmeit. Hisz megtiszteltetésnél egyébnek nem vehette a magyar nemzet, ha ily, nem is fejedelmi, állásra az Andechs-Meráni herczeg fia vállalkozott.

A király, felesége csöndes ohajtásának hangos visszhangja, aztán kivitte, hogy a kalocsai káptalan csakugyan megválasztotta érsekének Berthold urfit, a király úr sógorkáját; a pápát is megkérte és kérelmét II. Endre nyomatékosan támogatta, hogy e választást megerősíteni méltóztassék. Azonban III. Incze pápa, jóllehet hajlandó volt a magyar királynak minden tisztességes dologban szolgálatára lennie és nejeének öcsese iránt a lehető legnagyobb elnézést gyakorolnia, miután a salzburgi érsektől és préposttól, kiket az ügy megvizsgálására 1206. évi jun. 7-én Magyarországra küldött, azt az értesítést vette, hogy Berthold prépost még csak 25 éves, olvasni ugyan folyékonyan olvas, a latin szót németre is le tudja fordítani, a nyelvtan elemeiben se járatlan, ellenben a hittanhoz és egyházi joghoz nem is konyít: a választást nem erősítette meg, csak a büntetést engedte el a kalocsai káptalannak, a miért ily alkalmatlan egyént érsekké választani nem átalott. A királyt pedig kérte, hogy a pré-

postot az egyházi tudományban kitaníttassa. (1207. április 5.¹) Hanem a király és királyné nem szüntek meg kéréseikkel ostromolni a szent-széket, mígnem 1207. évi karácsonkor annyit kieszközöltek, hogy Berthold magát választott és megerősített érseknek nevezhette,²) de arról, hogy magát püspökké szenteltethesse, vagy hogy az érseki palástot megkaphassa, még éveken át nem volt szó.³)

Berthold pedig megúván nővére udvarát, azon ürügy alatt, hogy művelni megy magát, Vicenzába távozott a főiskolára s ott vígan tivornyázott. Mit megértvén a pápa, ugyan keményen megleceztette nemcsak őt, de sógorát, a magyar királyt is. „Köztünk legyen mondva“, írja a királynak, „nagy panaszom van a te okosságod ellen. Ugyanis sokan zokon vesznek nekem és méltán, hogy alkalmatlan kérelmeidnek engedvén, a kalocsai választott érseket, ki még annyit sem ért, hogy a tanítványok tanítványa lehessen, a mesterek mestérévé tettem és ki a hivatalához megkivántató püspöki tudomány hián nagyrészt szükölködik, a püspökök püspökévé mozdítottam elő. Most is mit tett! Egyházától, mely ugyan távollétét nem sinli, eltávozott; a külföldön tekereg minden tisztesség nélkül; Vicenzába jött s az ottani főiskolában a szamarak padjába ült (circa prima rudimenta versatur), hogy még inkább kimutassa tudatlanságát, a helyett, hogy otthon tanulva segített volna magán. Megparancsoltam tehát neki,“ folytatja a pápa levele, „hogy Kalocsára azonnal visszatérjen, s ott, nehány tanult embert fogadván maga köré, szorgalmasan tanuljon; addig is azon legyen, hogy tudománya hiányát jó erkölcsessel és tisztességes magaviselettel pótolja, hogy valamiképen megtűrhessem. Mert ha nem: az Úr példájára, ki egy ízben azt mondá: „Bánom, hogy embert teremtettem,“ majd másként bánok el vele. Helyesebb is lesz elrontanom, a mit helytelenül építettem“ (1208. januárius 21.).

És mintha ez elég nem volt volna, nem sokkal több kimélettel irt a pápa Ekbert püspökről, Endre másik sógoráról, ki mint a Hohenstaufi Fülöp német király személyén elkövetett gyilkosság részese,

¹) Fejér, CD. III/I., 29. 40. — ²) Ugyanott III/I., 53., 76., 78.

³) III. Incze pápa még 1211. évi februárius 11-én választott érseknek nevezi Bertholdot és csak egy év múlva találjuk, hogy a pápa a kalocsai érseket „testvér“-jének nevezi, mi világos jele annak, hogy ekkor már föl volt szentelve. (Árpád házi új Okm. t. VI., 351. — Fejér CD. III/I. 129.)

püspöki városából ismételve elűzetvén, a magyar király udvarában keresett menedéket. Endre király, úgy látszik, nagyon szabódott érette a pápánál, ki — úgy mondja — csakis ő reá s az egyház méltóságára volt tekintettel, midőn a szent-szék iránt is döllyös tiszteletlenséggel viselkedő Ekbertnek megengedé, hogy Rómában védhesse ügyét. ¹⁾

Sógorai tehát merő gyalázatot és akkorát, mekkorát magyar királynak eddig nincs eset reá, hogy el kellett volna tűrnie, hoztak szegény Endrére. Valószínűleg belátta ő ezt már ekkor, a mint hogy később meg is vallotta, hogy a nagy pápának teljes igaza van. Hanem hát most úgy kívánta felesége, hogy együtt duzzogjon vele és gyönyörűséges fivéreivel, kinek egyikét, a kalocsai érseket azzal vi-gasztalták meg, hogy az érdemes Bánk helyett megtették Szlavonia bánjának.

*

Könnyen támadhat bennünk azon ötlet, mintha Berthold a szlavon-báni teendőkkel való ezen megbízása által azt akarták volna megmutatni a pápának, hogy ime, a kalocsai választott érsek mégsem oly képtelen ember, miután egy nagy tartomány kormányzására alkalmas! De ezen föltevést nem épen tartom valószínűnek, minthogy nemcsak 1208-ban, melynek elején III. Incze pápa imént közöltt levelét írta, de a következő 1209. évben is Benedek volt a szlavon bán, ki ekkor kezdette magát a tótoknál divatosb Bankó, vagy Bánk névvel szólíttatni már csak megkülönböztetésül is, mivel az erdélyi vajdát ez időben szintén Benedeknek hitták.

Bánk a szó jeles értelmében nemes: vallásos, az erkölcstelen-ségtől undorodó, hazáját szerető, királyához hűséggel ragaszkodó, lo-vagias és vitéz férfiú volt.

A zágrábi káptalanban fönmaradt emléke annak, hogy egy bir-tokot adott a zágrábi templomnak gyertyák vásárlására, nehogy az istentisztelet rövidséget szenvedjen. ²⁾ Imre király arany pecséttel adta ki levelét, melylyel vitézi érdemét s egyéb jó szolgálatait magasztalja. II. Endre király is, még pedig jóval neje gyászos halála után, azt a bizonyítványt állítja ki felőle, hogy Benedek neki az ő uralkodása alatt még jelesb szolgálatokat végzett, mint Imrének. De aztán —

¹⁾ Fejér, CD. III/I. 74.

²⁾ Tkalčić, Monum. episcopatus Zagrab. II., 97.

teszi hozzá, mintegy mentegelve őt is, magát is — az idők állhatatlanságához képest, a mint az megesik nagy uraknál, hogy lelkületök érzelmeikkel változik, megneheztelt — úgymond — reá, száműzte és minden javaitól megfosztotta.¹⁾

Mint hogy néhány évig országos hivatalt nem viselt, úgy véljük, hogy a viszályok alatt, melyek Imre és Endre királyok, utóbb Endre, helyesebben: Gertrud és Konstancia királynék közt ki-kitörttek, Benedek a királynak tartozó hűségénél fogva, de felesége kedvéért is, kit Konstancia udvarából vett el, nem Endre pártján állott. Később azonban Tota asszony, mint II. Endre királynak imént idézett leveléből kitűnik, áthidalta e szakadást, és II. Endre király jónak látta a nagytekintélyű, nemes férfiút a báni méltósággal felruházni.

Most is, hogy Berthold érsek foglalta el az ő helyét, ez nem történhetett akarátja ellenére, mert különben nem találnók a királyné udvarában, ki őt udvari ispánjává, ma azt mondanók fő-udvarmesterevé tette, mely méltósága mellett a bihari vármegye-ispánságot is viselte.²⁾

A jó Bánk nyilván azt hitte, hogy ez megtiszteltetés, bizalmi állás számára. Hogy a királyné immár az ő tanácsán akar elindulni, a hazafias párt szavát óhajtja számba venni. Ebből nem kis hasznot remélt a nemzetre és királyi családra egyaránt. Pedig e bizalmasság célja nem volt más, mint hogy neje, a szép spanyol asszony állásánál fogva, mint udvari ispánné, föltűnés nélkül, folytonosan a királyné körül lehessen,³⁾ közelében Berthold urfinak, kivel bűnös viszonyt szőtt.

Mert hogy az egész dologban — mint az egyik korirat állítja — a királyné valamelyik fivére (Berthold) által Bánk nején elkövetett erőszakról szó nem lehet, azt alig kell fejtegetni. A királyi paloták a XIII. században fogalmainkhoz képest vajmi szűk helyiségek voltak. Mint lehetett egy harminczöt éves asszony, a mennyi Tota legalább volt, hozzá az udvarmesterné, kinek egy hívására az összes cselédség talpon állott, erőszak tárgya? Mint koczskáztathatott, ha még oly szilaj, már nem is egészen ifjú, mert harmincz évet meghaladt és el-

1) Fejér, CD. III/I., 317.

2) Árpád-k. új Okm. I., 313., 349. Tkalčić i. m. I., 27.

3) Hogy ez így volt, arról tanuskodik II. Endre király: „Dominam Totam.. uxori nostre.. continuo sue societatis.. solacio exhibuisse famulatum.“ (Fejér, CD. III/I., 317.)

végre főpap, kit a pápa egyszer már keményen megdorgált, letétellel fenyegetett, ekkora botrányt? Az összejátszás a tüzes gavallér és levesvérü asszony közt lélektanilag annyi, mint bizonyos. Hogy Bánk leálczázott nejét megveti, szeretőjét pedig megbotoztatja, eloszlát minden homályt. Még kérdés: ki kettőjük közt a csábító, ki az elcsábított? A királyné abban hibázott, hogy elnézte, elősegítette a bűnös viszonyt. Nélküle a hűtlenség aligha megtörténhetett volna. Ő tehát a főhibás ebben is, még inkább az ország egyéb bajaiban.

A korirók a királyné bűnös testvéreire nézve nem egyezők. Némelyek azt állítják, hogy Ekbert a bambergi püspök volt Bánkné szeretője, mások, hogy Berthold. Minthogy kizárólag német korirók említenek neveket, föltehetjük, mert Ekbertet jobban ismerték, reá fogták a botrányt. Nem lehetetlen azonban, hogy Ekbert, ki ismételve jött nővéréhez látogatóba, fődözte fel a kedvest; de hogy Berthold vesztett rajta, kétségtelen. A Nagy-Martoni romlott jellemű unokákról a vér révén visszakövetkeztetni a nagynéni jellemére talán nem nagy merénylet. Lehet, hogy a ledér spanyol asszony mind a két német gavallért kegyelte.

A megcsalt, s úgy látszik, korosb férj szarvait pedig megaranyozták. II. Endre király herceggé nevezte, aztán nádorrá tette a szép asszony férjét — természetesen felesége tanácsára és föltehetjük, a nélkül, hogy tettének igazi okát akár csak gyanította volna. Még talán örült is, hogy a királyné ily eszes, a hazafias pártot megnyugtató tanácsot adott neki. ¹⁾

Hogy a magyar főurak közül többen elégtelenek voltak II. Endre kormányával, s hogy annak nyomoruságos voltáért első sorban Gertrud királyasszonyt okolták; az iránt történeti forrásaink kétséget nem hagynak fönn. Hogy a katasztrófa kitörését Bánk bán, a nemzeti

¹⁾ Hogy Bánk nem férfikora virágjában levő férfiú volt, onnét gyanítjuk, mert 1202-ben már az ország egyik legfőbb méltóságát viselte tisztán érdemei következtében, mert a Bor nemzetség tudunkra nem tartozott a főbb nemzetségekközé. — D u x nak, vagyis hercegnék Endre király maga nevezi Benedeket. — Hogy Bánk nádor is volt, kitészik Dénes nádor leveléből (Á r p á d k. ú j O k m t. II., 53.), melyben mint nádor Both és Gyula nádorok közt említi őt. C z e h nádori lajstromában így kerül elő: „1212 második felében — 1213. szeptember 28. után Bánk nádor, kőí, bihari és pozsonyi főispán.“ F r a n k l n á l, a nádori és országbírói hivatal, 156. l. V. ö. H a z a i O k m t. VI., 11. T k a l č i ć, Monum. episcopatus Zagrab. I., 30.

párt feje mindaddig vissza tudta tartani, míg saját szégyenteljes helyzetét előtte föl nem derítették, szintén joggal következtetjük. Azonképen kétséget nem szenved, hogy miután felesége hűtlenségéről, a férjek szabadalmához képest, nagy későn meggyőződék, s a gyalázatos kerítő-szerepről, melyet a királyné játszott, a fátyol lehulla; ő állott az összeesküvők, vagy mint napjainkban mondanók: a végrehajtó bizottság élére.

Jellemző azonban Bánkra ép úgy, mint társaira, hogy mielőtt boszúálló tervök kiviteléhez fogtak, kikérték az ország főpapjának, az esztergami érseknek tanácsát.

*

Az esztergami érseki széken az időben a Jánosok elseje ült. Egy homályos eredetű ember, kire ráillett a közmondás: Több a szerencséje, mint az esze, noha ő magáról legkevésbé se táplálta e véleményt.

Ellenkezőleg; mióta a szentszék megbízta őt némely szerb ügyek szerencsétlen rendezésével, mely végett akkor még kalocsai érseknek, mint a pápa személyesítőjének, Szerbiába kellett mennie, s az ottani főemberek hódolatát fogadnia: ¹⁾ elhitette magával, hogy ő rendezi a világ sorát, észre nem vevén, hogy voltaképen ő az, ki nagyon is sokat hajlik mások kényére, szeszélyére.

Mint kalocsai érsek abban tetszelgett magának, hogy az esztergami főegyház ellen fenekedett. ²⁾ No de ezért utódja a kalocsai széken, Andechsi és Merani Berthold kamatostul megfizetett akkor, mikor a sors őt (Jánost) vetette volt az esztergami egyház főpapi trónjára.

Senki se volt tisztában e jeles férfú jellemével, ki, úgy látszik, győzte szép szóval. Sem az esztergami egyházi-tartomány püspökei (a suffraganeusok), sem az esztergami káptalan érdemes kanonokjai, sem szegény II. Endre király; kik mindannyian, midőn arról volt a szó, hogy Jánosunkat hívják meg a megürült esztergami érseki székre, egyszer mellette, másszor ellene nyilatkoztak. Úgy, hogy a nagyeszű III. Incze pápa, ki elé a választás megerősítés végett került, azt sem

¹⁾ Fejér, CD. II. 408.

²⁾ Koller, Hist. episc. Quinque eccl. I., 314. — Knausz, Monum. eccl. Strigon. I., 176. 178. 200.

tudta már, mit tegyen vele. Végre — mint maga megvallá — mint-hogy oly magyar embernek, ki az érsekségre alkalmas lett volna, megkívántató ismeretével nem birt, s azért nem is nevezhető ki oly magyar eredetű főpapot az esztergami egyházba, ki iránt lelkiismeretével tisztában volt volna; de minthogy idegent kinevezni nem akart, jöllehet rendesebb és tisztességesebb eljárásnak tartja vala, ha saffraganeus püspököt emelhetne érseki székbe (Kalánus pécsi püspököt tudniillik), mintsem érseket helyezzen át egyik székből a másikba: kénytelen volt megtenni ez utóbbit és kinevezni Jánost, kibem mindazok, kiknek választó joguk vala, egyszer vagy másszor, habár különböző időben megegyeztek. ¹⁾

János érsek sorsát megkeserítette kalocsai utódja, az Andechsi. E főnhéjazó, üres kalász, kit a pápa arra is alig tartott érdemesnek, hogy az utolsók közt utolsó legyen, a legelső akart lenni a magyar püspökök közt. Nővére levelében csakugyan első helyen, az esztergomi érsek előtt neveztetik. ²⁾ Amire pedig főleg törekedett, hogy az esztergami érseket elvitázhatatlanul megillető királykoronázó jog a kalocsai érsekre háruljon. János érsek a szentszékhez folyamodott, hogy az érsekség e régi jogát erősítse meg. III. Incze pápa készséggel teljesítette e kívánságát és ünnepélyes alakban adta ki erről levelét. ³⁾

Hasztalan; a gyöngé jellemű ember ily hatalmas támasz mellett sem bírta föntartani tekintélyét. Beadta hajlongáshoz szokott derekát és oly egyességet kötött Bertholddal, melyben az esztergami érseki szék jogát a szó szoros értelmében elárulta, miután úgynevezett pisetumi jövedelmeit (de prouentu monete decima) biztosíták.

Az egyesség a pápa elé került, ki azt, engedve a minden oldalról befolyt kéréseknek, már-már megerősíti vala, ha az esztergami káptalanban nem találkozik egy Dömötöri Németh György, ⁴⁾ ki ellenmondott e gyalázatos vásárnak. Mire a szent atya kimutatván, mennyi

¹⁾ Koller, Hist. episc. Quinque eccl. I., 322.

²⁾ Fejér, CD. III/I., 150.

³⁾ Knauz, Monum. eccl. Strigon. I., 187.

⁴⁾ Tudni való, hogy Dömötöri Németh György esztergami nagyprépost volt, ki, midőn Rauscher Ottmár bécsi érsek Thun Leó császári kultuszminiszter aegise alatt a magyar primási jogokat confiskálni, s a bécsi érseket az összes monarchia főpapjai fölé helyezni akarta, 1858. februárius 15. hatásos tiltakozását jelentette be a római szentszéknel, minek következtében a merénylet dugába dőlt. (Lásd Török János: Magyarország Primása. 276. l.)

kárral járna a mondott szerződés nemcsak a magyar hazára, de magára a királyi házra, ez ellenmondás értelmében vissza vetette az egész ügyletet.¹⁾

Ezen emberhez fordultak Bánk nádor és társai, hogy tanácsát kikérjék.

Nyilván kaczerkódott a főúr, mint az afféle, népszerűséget hajhászó, hiu nádszál a nemzeti párttal is, mint az ellenzékét nevezhetjük.

Nagy zavarba hozhatták... Dehogy; hasonló embernek ilyenkor megered a nyelve. Szidta, mintha hallanám, a királynét és pribékjeit; mondta, hogy bizony jót tenne Isten, ha megszabadítaná tőlük a szegény, szenvedő hazát. A jámbor király is kikaphatta, bár szelidebben, a maga részét. A magasztalás csak a tanácskérőket érte. Meg is czirógatta őket, ha a bizalmaskodás e neme szokásaihoz tartozott. Mellesleg azonban egy kissé figyelmeztette, hogy ne hamarkodják el, jól megfontolják a dolgot, nehogy markokba szakadjon. De hisz okos emberekkel van dolga... A király mégis csak király, a királyné pedig a felesége, se több, se kevesebb. Nos, ő nem hallott, nem tud semmit. Hanem azért az ő kedves barátjai minden jó dologban biztosan számíthatnak reá.

Nem is halljuk hogy a királynét figyelmeztette az őt fenyegető veszélyről, pedig könnyen tehetette volna.

Miután pedig a szörnyű dolog megesett, ismételhette a főúr főntebbi elmélkedéseit, csak a hangsúlyt változtatta czélszerűen. Nevetett-e rajta, midőn valamely udvaroncza fülébe juttatta a „Reginam occidere“-féle pythicus mondást, mely reá is alkalmazva, fönmaradt emlékéit megbélyegzi? Nem lehetetlen, hogy igen; az ilyen emberek a jó élczet meg nem vetik, különösen ha igaz, hogy ezzel tisztázta magát a szentszék előtt.²⁾

Mert hogy a király megharagudott reá, az kétségtelen. Haragja, mely a tardosi márványfejtő elvételében nyilvánult, akkor kezdődött

1) Knauz, Monum. I., 198. eccl. Strigon.

2) Albericus Mon. ad. a. 1213. Knauználi. m. I., 204. — Chron. Leoben. Peznél SS. rer. Austr. I., 802. — Annal. H. Steronis Szalaynál I., 285. — Hogy János érsek a pápa clé volt idézve, azt is tudjuk, minthogy a király maga kéri a pápát, „quatenus... ipsum ab onere accedendi ad vos habeatis excusatum.“ (Theiner, Menum. Hung. I., 1.)

ugyan, midőn az érsek úr bizonyos újításokra rá nem akart állani; de csak később enyhült meg, miután kisült, hogy rosszakarói oktanul „ugatták meg.“¹⁾ Sőt egészen feléje fordult a király bizalma, midőn fogadalmát beváltandó, keresztes haddal indult a szent földre. II. Endre távolléte idejére János érseket nevezte ki a regensek élére. S ekkor tünt ki János úr egész élhetetlensége.

Keservesen panaszkodik a visszatérő király a pápának, hogy távollétében egyházi és világi személyek a királyi kincstár jövedelmeit oly annyira megrabolták, hogy tizenöt év is kevés lesz arra, hogy az országot előbbi állapotába visszaállíthassa.²⁾ Pedig a „sátán poroszloi“ ezzel meg nem elégedtek, hanem János érsek urat is „minden vagyonától és jövedelmétől megfosztották, elfogták s a legnagyobb gyalázattal az országból is kivetették.“³⁾

Itt aztán a király visszajöveteléig volt volna ideje megfontolnia, mennyivel könnyebb mások tetteit bírálgatni, mint adandó alkalommal helyesebben cselekedni: ha ugyan másra is gondolhatott volna, mint arra, miként pótolta kárát és fizettesse meg jeles szolgálatait a könnyelműen bőkezű király által.

Ez megtörténvén, becses egészségének sem a király haragja, sem a ikrályné katasztrófája, sem saját száműzetése nem ártott, mert úgy értesülünk, hogy aztán még hosszú ideig (1223. évi novemberig) élvezte az esztergami érsekség jövedelmeit, melyekből „jó szívvvel és kegyes indulattal“ a „szegény“ esztergami káptalannak a nagyszombati dézsmát engedte át, hogy legyen a kanonokoknak ebédjökhez zsemlyéjök (simila) és ha telik, sóba főttjök;⁴⁾ azonképen átengedte ugyancsak nekik a szemerei templom jövedelmét a végre, hogy nagy ebédet csaphassanak Mindszent ünnepén. Mely kegyességét, attól tartván „nehogy jótéteményei rövid időn feledékenységbe veszzenek“, írásba foglaltatta.⁵⁾

Neve egyébiránt fönmaradt az 1222-ki aranybullán is, a magyar nemzet szabadsága e nagy levelén.

*

1) K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I., 216.

2) P r a y, Annal. I., 214.

3) K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I., 222.

4) Á r p á d k. új Okm t. I, 226. 350.

5) F e j é r, CD. III /I, 101.

A katasztrófát Gertrud királynéről, hogy az esztergami érsek tanácsai el nem hártották, bizonyos; minthogy az 1213. évi szeptember 28-án, míg II. Endre király legbensőbb hiveivel Oroszországban hadat jára, bekövetkezett. ¹⁾

Részleteiről azonban kevés maradt reánk. A tudósítás, hogy az összeesküvők a szabadban, sátra alatt lepték meg Gertrud királynét, bir valószínűséggel. Esztergamban, hol a királyné udvart tartott, a szüret ez időtájban szokott kezdődni. Könnyen lehet, hogy a királyné szüllei egyikében ²⁾ tartózkodott gyermekeivel, hogy ezeknek a szüret vigalmaiban részök legyen, midőn a gyanútlanra a bosszúállók csapata rátört. Mert, hogy gyermekei vele voltak s azok kettejét ölébe kapta, magát védendő, említik a korirók. Hanem Bánk nádor elvette őket tőle azzal a biztosítással, hogy hajok szalát se bántja az ő kegyelmes és örökös urainak. ³⁾ Hihetőleg volt is annyi gyöngédség benne, hogy eltávozott velök és átadta őket nevelőiknek ⁴⁾, mire szerencsétlen anyjokat lekaszabolták.

Hogy Simon bánnak a Mihály bán testvérének és Péter-ispánnak, az aldunai Várad birtokosának, mely róla mind e napig Péter-Váradnak hivatik, volt részök a véres tettben, annak emlékezete fönmaradt történelmünk hiteles lapjain. Több vérontásról nem halunk. ⁵⁾ Tehát csak az ország romlásának, mint hitték, főokát akarták mellőzni. — Bertholdra, a nőcsábítóra, Bánk (ki más?) csak csatlósait vitte, kik őt éktelen szidalmak közt becsületesen helyben hagyták. ⁶⁾

¹⁾ Azoknak, kik az összes, hazai és külföldi, korirók egyhangú állítása ellenére az 1214. évre teszik Gertrud királyné meggyilkolását, megfelelt már K a t o n a, Hist. Crit. V, 158. 195. 209. és F e j é r, CD. III/I. 150. l. jegyz.

²⁾ Hogy Esztergamban voltak a királynak szüllei, történeti adatok bizonyítják.

³⁾ Chronicon Metro rhythmicum Schier-nél, Reginae Hung. 187 — Muglen Podhradeckynál, Chron. Bud. 192. l. 6. jegyz.

⁴⁾ Salamon mester, Béla nevelője hiven gondoskodott is növendékéről mondja II. Endre király. (F e j é r, CD. III/I. 151.)

⁵⁾ F e j é r, CD. III/I, 152. IV/I, 68. — Hogy Péter ispánt a következő éjjel másokkal együtt megölték, mint a Salzburgi kronika beszéli (P e z n é l, I, 350.), annál kevésbbé valószínű, minthogy a rendszeren jól értesült Loebeni krónika azt állítja felőle, hogy száműzetett. (P e z n é l, I. 802.)

⁶⁾ F e j é r, CD. III/I, 152.

A tettesek egy ideig az országban maradtak. Azt hitték, hogy nemcsak a közvélemény, de a főurak is mögéjük sereglenek, s a gyöngye királynak, kit a kiállhatatlan asszonytól szintén megszabadítottak, nem fogja őket megfenyíteni. — Ám ebben csalódtak. A király talán — s ezt megbocsájthatjuk neki — nem igen bánkódott felesége után, hisz nem sok idő múlva újra megnősült; de azokat, kiknek Gertrud halálában részök volt, fiai, a püspökök és a főurak tanácsára mégis száműzte és jószágaitól megfosztotta.¹⁾ — Kisiettek tehát a szeretett hazából, melyért mindent kockára tettek és Lengyelországba menekültek.²⁾ Jószágait pedig szétosztotta a király, csak Péter-Váradját tartotta meg magának. Fiát, IV. Béla királyt azonban ezen jószág birodalma is bántotta, a miért a Béla-Kútja nevű ciscercita apátságot alapította vele.³⁾

Hogy vérboszút is vettek Gertrud haláláért, mint némely krónikások, kik történeteiket Zách Felicián esete után írták⁴⁾, tudni akarják, minden valószínűséget nélkülöz már csak azért is, mint-hogy a Bor nemzetségéről, melynek kiírtását első sorban említik, még a XIII. század végén és pedig mint birtokos nemzetségről van emlékezés.²⁾

Bánk feleségének se lett más sérelme, mint a közmegvetés, meg hogy hitbérét a király Bánk egyéb jószágaival együtt elkobozta és elajándékozta. De utóbb (1221-ben) — talán mert érezték annak szükségét, hogy a szerencsétlen királyasszony, ki elvégre mégis IV. Bélának, a tatárjárás után hazánk második alapítójának, és szent Erzsébetnek, a keresztény alázatosság és felebaráti szeretet jeles példájának, volt anyja, — minden folttól megtisztuljon, és hogy Tota

¹⁾ Fejér, CD. III/I. 152. 317. — Hogy a püspökök is részt vettek a törvényszéken, világos jele annak, hogy nem akartak halálos ítéletet hozni, mert vértörvényszéknél a papnak nincs, nem volt helye.

²⁾ E gyanításra III. Inceze pápának 1314. évi januárius 6-án kelt levele jogosít (Fejér, CD. III/I, 153.), mely mindazokat, kik Berthold érseket szentségtelen kézzel megverték, kiközösíteni rendelé. E rendeletét a pápa nemcsak a magyar, de a lengyel püspököknek is elküldötte, ha a tettesek netán oda menekültek volna.

³⁾ Fejér, CD. IV/I, 68—71.

⁴⁾ A Dubnici és Muglen-féle krónika.

⁵⁾ Fejér, CD. IV/II, 519. — Árpádh. új Okm. t. IX, 325.

asszony is a gyalázatos rágalmak ellen ¹⁾ védelmezhesse magát, irásban adták ki neki, hogy asszonyát, királynéját hűségesen, nemcsak asszonyhoz illő tiszteességgel ²⁾ szolgálta, miért a király részint szép szóval, részint más áron visszaváltván Bajótot és Marton-Falvát, jogos birtokosának, kitől el se kellett volna vennie, visszaadta. ³⁾ Gyermekai nem lévén, a mondott birtokok testvéreire, a spanyol Simonra, kit II. Endre király időközben igen megszívelt, s az ország főurai sorába emelt, maradtak, s ez úton jutottak a Nagy-Martoniakra, vagyis Fraknoi grófokra, kiknek Simon törzse volt. — Hogy Tota asszony férjét a számkivetésbe nem követte, úgy hiszem, följosogit azon véleményre, hogy Bánk eltaszította őt magától, amint meg is érdemelte. — 1230-ban már nem élt. ⁴⁾

Hátra van még az Andechsi.

Andechsi és Merani Berthold nem az első, sajnos nem is az utolsó azon idegen, többnyire német papok közt, kik a magyar főpapi székekbe szemtelenül betolakodván, miután botrányos életükkel a hívők lelkét megméltelyezték, összeharácsolt kincseikkel mint valóságos tolvajok és rablók hagyták el megszenteltelenített egyházait. És még szerencse, ha elhagyták, ha nem űzték mindvégig erkölcstelen játékukat ott, hol apostoli és hazafias erények kell hogy díszítsék az apostolok utódait.

Viselt dolgairól II. Endre királynak III. Incze pápához intézett levelével számolunk be:

„Nem tudunk az ámulattól hova lenni, és nehogy Atyaságodnak hírével ne legyen, jelentjük, hogy a kalocsai érsek, ez a mi békebontónk, a kibe megbiztunk, ki iránt való mód nélküli szeretetünkért és kinek előmozdításaért csaknem az egész országnak, nagyoknak és apróknak gyűlöletét vontuk magunkra, a kit minap még, midőn utazás ürügye alatt elbocsájtottuk, ez őt megillető tiszteességen felül, a győri és veszprémi püspökökkel az ország határán túl elkísértettünk, — azon pénzt melyet boldogult feleségünk gyermekeink számára összegyűjtött és hétezer márka összegben egynémely polgárnál aranyban és ezüstben . . letett, hirünk nélkül átvette és magával elvitte.

¹⁾ „contra quaslibet emergentis calumpnie versucias“.

²⁾ „nobilem semper et honestum exhibuit famulatum.“

¹⁾ Fejér, CD. III/I, 316.

²⁾ Fejér, CD. III/II, 207.

Kérjük szentségedet apostoli tiszténél fogva intse meg őt eleve, hogy visszatérítse, a mit csempeesen elszedett, és ne vegye aztán rossz nevén Atyaságod, ha elégtételt nem nyervén, jövedelmeiből igyekszünk majd kárpótolni magunkat.“¹⁾

Visszajött-e még Magyarországba, ebben kutatva nem fáradtunk. A kalocsai egyházmegye 1218-ig nevezi főpapjai közt e legérdemtelenebbet. Aztán az aequilėjai patriarchák díszes sorában találjuk. — Föl van róla jegyezve, hogy regösöket (Minnesänger) tartott udvarában,²⁾ kikkel talán (kitelt tőle!) saját regényes kalandjait énekelte meg.

Pozsony, 1890. november 7.

PÓR ANTAL.

¹⁾ Theiner, Monum. Hung. I, 2.

²⁾ Schlosser. Wegeltschichte VII. 374.

A VILÁGIDŐ.

A naptár és az óra oly általánosan ismert eszközei az időhatározásnak és időmérésnek, hogy az emberek túlnyomó többsége teljesen megbízáván bennök a világ minden részében, úgy határozza meg és számítja szerintök az időt, mintha mindenütt egyforma helyességgel mutatnák.

Pedig a szerint, a hogy ősi időtől fogva meg szoktuk az időt jelölni, ez éppen nem áll.

Leghamarább veszi ezt észre az utazó, ha egy tökélyesen jól járó órát vivén magával Kolozsvárról csak Bécsig utazik. Azt fogja ugyanis észlelni, hogy a mikor az ő teljesen megbízható órája 10 órát mutat, az éppen oly helyesen járó bécsi órákon még csak fél tíz óra van.

Ez a tünemény közönségesen ismeretes, nem is tűnik fel senkinek, és az iskolázott ember tudja az okát is. Egy óra, igaz, mindenütt az egész világon csak egy óra; bármely pontján a földgömbnek egy óra a huszonnegyedrészre annak az időnek, a mely alatt a föld egyszer megfordul a maga tengelye körül, és ez az időtartam mindenütt, a hol óra számra mérik az időt, egyenlő és ugyanaz; a nap huszonnégy óráját minden mívelt nemzet kétszer tizenkettőre osztva, sorszámokkal jelöli, és a nap első óráját mindenütt pontban éjfélkor kezdi meg, éjfél jelentvén a nap alsó delelése pillanatát; delelés pedig nekünk minden csillagra nézve az a pillanat, a melyben a csillag középpontja a délkört éri, és minthogy minden helyre nézve a délkör az a legnagyobb köre a földgömbnek, a mely az észlelő helyen és a föld két sarkpontján megy át, a csillagok látszólagos keringésekben kétszer delelnek minden nap, még pedig egyszer abban a felében a délkörnek, a mely látható és ez a felső delelés; másodszor a délkör láthatatlan felében és ez az alsó delelés. A napra nézve

a felső delelés delet, az alsó éjfél jel. Mivel pedig mindenütt a nap alsó delelésekor kezdik az órák számlálását, világos, hogy a számlálás e kezdete különböző helyeken nem egyidejű; az egy időben folyó órák ennek következtében különböző helyeken különböző sorszámot kapnak; az ugyanazon egy időpontot jelölő kifejezés tehát különböző helyeken nem lesz azonos. Az időhatározás módjába egy tényező nyert befolyást, a melynek tulajdonképpen semmi köze az időhöz és ez a helyi viszony.

A legjobb, a legpontosabban járó óra, az olyan tudniillik, a mely folytonosan egyenlő órákat mutat, még pedig olyanokat, a melyek matematikai pontossággal éppen huszonegyedrészei annak az időtartamnak, a mely alatt a föld egyszer megfordul a maga tengelye körül, kétségen kívül bármely pontján a földgömbnek éppen oly pontos mérője lesz az időnek, mint bárhol másutt; de ez órák sorszámait nem fogja mindenütt egyformán mutatni, mivel a számlálás nem kezdődik mindenütt ugyanazon az egy időponton; helyesen csak oly helyt fogja jelölni, a melynek a délköréhez van alkalmazva.

A szakszerű műnyelv ez okból két műszóval él; megkülönbözteti az óra járását az óra állásától; valamennyi jó órának a világ bármely pontján egyformán kell járnia, ha a helyi viszonyhoz képest különbözőleg áll is; minden jó órának 3 órától 5 óráig pontosan két órát kell mutatnia, de mutathat ugyanabban a pillanatban az egyik 3 órát, a másik 5 órát, ha a helyi viszony ezt a különböző állást követeli.

A meddig minden hely csak a maga saját ügyeivel gondol, a saját délköréhez alkalmazott időjelzés nem csak tökélyesen kielégíti időszámításbeli minden igényeit, hanem sok tekintetben nagy kényelmet is nyújt. Az, hogy 12 óra nappal a delet, éjjel az éjfél jelzi, oly kényelmes kiinduló pontokat nyújt az egyes időpontok jelölésére, hogy ez a felfogás úgyszólván elválaszthatatlanul egybeforr az emberiség eszejárásával és nyelve szokásával; sőt oly természetesnek találjuk, oly megfelelőnek a nappal és éjjel szabályos váltakozásának, hogy szintúgy azt képzeljük, hogy nem is lehet másképp.

A dolog azonban egészen más szint ölt, mihelyt csak némileg tetemes távolságot veszünk szemügyre.

A mi óráinkon két mutató mutatja az időt. Az egyik, rendszeren a nagyobbik, a melyet percz mutatónak is mondanak, egy óra

alatt egészen megkerüli a számlap körzetét és ezt a teljes körutat megteszi a nap minden órájában tökéletesen egyformán, úgy hogy bármely pontjától a körzetnek indul is ki, egy óra elteltével ismét pontosan ugyanoda jut el, feltéve, hogy az óra helyesen jár. Ez a mutató nyilván az időmérő, mert ha megjegyezzük magunknak, hogy egy bizonyos pillanatban melyik ponton állott, csak azt kell észlelnünk, hogy e pillanat óta hányszor jutott újra ahhoz a ponthoz és bizonyosak lehetünk, hogy azóta éppen annyi óra telt el; minden perc alatt a körzet egy hatvanad részén halad át, s így mutatja a perczeket is. A másik, kisebbik u. n. óramutató, a mi óráinkon már nem annyira méri, mint számlálja az órákat, a mennyiben tudniillik mintegy számlálván a perczmutató körforgásait, azt mutatja, hogy egy bizonyos kiinduló pont óta, hányszor tette már meg a maga körútját, tehát hány óra telt el. Ebből világos, hogy a perczmutató szükségképpen egyformán jár minden jó órán, mert hiszen az óra, mint időmérték, mindig és mindenütt egyenlő tartamú; az óramutató ellenben csak oly órákon fogja mutatni ugyanazt a sorszámát az órának, a melyek azonos kiindulási ponton kezdik a számlálást, a miből következik, hogy a perczmutató egész általánosságban időt mér, az óramutató pedig helyi időt mutat.

Mindenki ismeri azt a sokszor tréfásan emlegetett esetet, hogy egy bizonyos helyen feladott távirat korábban érkezett rendeltetése helyére, mint a hogy feladták. A mily furesán hangzik ez, mégis tény és nem is képtelen.

Népiesen beszélve, a nap 24 óra alatt teszi meg mindennapi látszólagos körútját a föld körül, azaz befut egy egész kört; a kört 360 fokra osztva, az jó ki belőle, hogy a nap a mindennapi látszólagos körútjában óránként 15 fokon halad át keletről nyugatra. Mint-hogy pedig az órák számlálásában mindenütt a nap delelését veszik kiinduló pontnak, ha egy bizonyos ponttól indulva nyugat felé egy második pontot veszünk fel, a mely az elsőtől 15 foknyi távolságra van nyugatra, e második ponton a delelés egy egész órával későbbben áll be; ha pedig éppen akkora távolságra keletre esik egy harmadik pont, ezen éppen egy egész órával elébb fog a nap delelni és ha a bevett szokás szerint a delelés pillanatát úgy jelöljük: 12 óra; a mikor az első ponton 12 óra van, a másodikikon még csak 11 óra lesz, holott a harmadikon már 1 lesz az óra; egy-egy foknyi különbség

az u. n. geographiai hosszúságban e szerint egy óra tizenötödrésznének vagy 4 percznek felel meg s így tovább, ha még apróbb részekre osztjuk a hosszúsági különbözeteket.

A villamos áram sokkal gyorsabban halad, mint a föld forgása. Vegyük fel most Szt.-Pétervárt és Londont, azt látjuk, hogy földrajzi hosszúság tekintetében London mintegy 30 foknyira fekszik nyugatra Szt.-Pétervártól; e szerint, a mikor Szt.-Pétervárt 10 óra van, Londonban még csak 8 az óra. Képzeljünk már most Szt.-Pétervár és London közt egy egyenes táviró vezetékét és tegyük fel, hogy egy 10 szónyi táviratnak fél óra kell, a míg Szt.-Pétervárról Londonba érkezik, látni való, hogy egy Szt.-Pétervárt 10 órakor feladott távirat akkor fog Londonba érkezni, a mikor Szt.-Pétervárt $10\frac{1}{2}$ óra van, ám akkor még csak Londonban $8\frac{1}{2}$ óra van, tehát a Pétervárt 10 órakor feladott távirat fél 9 órakor érkezék Londonba. Viszont egy Londonban 8 órakor feladott távirat ugyanily körülmények közt csak $10\frac{1}{2}$ órakor fog Szt.-Pétervárra érkezni és így látszólag $2\frac{1}{2}$ óráig volt útban, holott valósággal csak fél óra kellett neki útja megtételére.

Ha nem is oly feltűnő módon, mint a villámgyorsan haladó táviratnál, ez a tünemény mégis fellép útazásoknál is. A ki pl. Bécs és Páris közt utazik, ha Bécsből indulva az indulás időpontját bécsi idő szerint jegyzi fel, a megérkezés idejét pedig párisi idő szerint, úgy fogja találni, hogy 35 óráig utazott; ellenben Párisból indulva éppen ily módon azt fogja hinni, hogy 37 óráig tartott az utazása, holott valósággal se nem 35, se nem 37, hanem 36 óráig utazott. Kisebb távolság természetesen kisebb különbözeteket is fog eredményezni, de a különbözet meglesz, akár nagy, akár csekély.

A meddig oly ügyekkel van dolgunk, a melyek nincsenek határozott időpontok szoros megügyeléséhez kötve, ezek a különbözetek nem okoznak semmi alkalmatlanságot; de már a vasuti közlekedésnél érezhetőkké váltak. A vonatok járását úgy kellett szabályozni, hogy egyfelől összeütközések ne fordúlhassanak elé, de másfelől a csatlakozások is úgy történhessenek, hogy az utazó közönség ne legyen kitéve se annak a bajnak, hogy lekéssék arról a vonatról, a melylyel folytatni kívánja az útját, se annak az alkalmatlanságnak, hogy óráig legyen kénytelen várni egy közbeeső állomáson, a míg a kívánt irányban tovább szállító vonat megérkezik.

Ez a körülmény kívánatossá teszi, hogy az egy kapcsolatos hálózathoz tartozó és egymásba ágazó vasútvonalokon közlekedő vonatok járása, indulása és érkezése a különböző állomásokon ne legyen az illető állomások helyi ideje szerint szabályozva, hanem alkalmazkodjék egy oly közös időmeghatározáshoz, a mely szerint járó óráknak ne csak járása, hanem állása is tökélyesen egyenlő legyen. Az egyes országok ezért be is vették azt a divatot, hogy a vasúti vonatok járását vagy a főváros, vagy az ország központjához közel eső más nevezetes (és ha lehet, csillagászati észleléssel bíró) város helyi ideje szerint szabályozzák; így nálunk az összes vonatok járása budapesti időt követ Pozsonytól Brassóig. A közönség mindenütt ehhez az időhöz kénytelen alkalmazkodni, ha vasúton utazni, vagy szállítani kíván; el is nevezte azért vasúti időnek.

A vasúti idő természetesen a legtöbb helyen nem talál a helyi idővel; előbb jár (siet) mindazokon a helyeken, a melyek a budapesti délkörtől nyugatra, hátra van, (késik) azokon, a melyek e délkörtől keletre fekszenek. A magyar birodalom és fővárosa fekvésénél fogva a különbség a vasúti és a helyi idő között sehol se érezhetően nagyobb fél óránál, és ez a különbség a magán életben és annak mindennapi teendőiben oly csekély jelentőségű, hogy a vasútak mentén fekvő vidékek és városok közönsége sokkal kényelmesebbnek találja egészen a vasúti időhöz alkalmazkodni, mint folyton kétféle idővel számítani, t. i. helyi és vasúti idővel.

Az e rendszer nyújtotta kényelem oly szembeszökő, hogy, mondhatni, önkényt vezetett arra a gondolatra, hogy hát ha általánosítani lehetne, ha ki lehetne terjeszkedni az egész világra, nem volna-e a kényelem még nagyobb? Csakhamar akadtak igen tekintélyes pártolói és hívei ez általánosításnak, nemzetközi gyülekezetek vették tárgyalás alá, és el is jutottak addig, hogy kinyilatkoztatták: el kell fogadni az idő mérésére és jelölésére egy egységes rendszert, a mely függetlenül a helyi viszonytól egészen önállóan méri és számlálja az időt egyformán a föld egész területén. E végre felosztván a napot 24 órára, ez órákat az egész világon ugyanazon egy kiinduló ponton kezdve számlálnák 1-től 24-ig oly módon, hogy a mikor valamely helyen 8 óra van, legyen az egész világon mindenütt 8 óra stb.

E határozat kiinduló elvei a következők:

Az órajelzés két főczélja időmérés és időmeghatározás. E két

czélnak az ajánlott módszer tökélyesen megfelel. és feleslegessé teszi, a nappali és éjjeli órák külön megkülönböztetését. Az egész világon minden óra tökélyesen egyenlőn fog járhatni és állhatni. A helyi időmeghatározás csak annyiban fog változni, hogy pl. dél egy helyt 7 órakor lesz, másutt 13 órakor, meg másutt 23 órakor stb.

Elméletileg, igaz, nem igen lehet kifogást tenni e felfogás ellen, nem is tett senki, és a tanácskozások ez u. n. világidő felett talán már is végeredményre vezettek volna, ha meg tudtak volna egyezni arra nézve, hogy melyik délkörhöz alkalmazkodják ez a világidő. Világos ugyanis, hogy ha ez a délkör bármely országon megy keresztül, igen könnyen oly felfogás kaphatna lábra, hogy az egész világ ennek az egy országnak a helyi idejéhez alkalmazkodik, és ez sérti vala a többiek nemzeti büszkeségét.

De ha sikerült volna is a megegyezés e kényes pont felett, alig ha más, még pedig igen kellemetlen csalódások nem kísérik vala az egységes világidő gyakorlati alkalmazását.

Bár mit mondjanak is arról, hogy az idő egyenletes és szünettelen folyásának semmi köze sincs a helyi viszonyokkal, még se lehet tagadni, hogy egész időmérésünk alapja a nap járása. Bocsánatot kérek a kifejezésért, hiszen nem akarok most tudós értekezést adni az égi testek mozgásáról, szabad tehát a látszat népszerű felfogását visszaadó szólamot használnom, az eredmény úgy se szenved miatta. Már most vegyük tekintetbe, hogy a nap járásának első és legszembevetőbb következménye a polgári nap két részre osztása. Az egyik a világos része, a természetes nap, a nappal; a másik a sötét része, az éj. Az éjjel és nappal váltakozása oly mélyreható befolyással van életünk minden mozzanatára és foglalkozására, a mely alól semmi-féle mesterséges rendszer se bír felszabadítani. Akárhogy számítjuk és mérjük is az időt, mégis mindig nagy különbség lesz a között, hogy nappal utazunk, dolgozunk, mulatunk-é vagy éjjel. Mind számíthatjuk az órákat 1-től 24-ig, azért még se fog feleslegessé válni annak a jelzése, hogy az a 17 óra, a melyre pl. valahol egy előadás vagy gyűlés kezdete, vagy egy vonat indulása van kitűzve, nappali óra-e vagy éjjeli; mert hiszen abból, hogy 17 óra, még nem tudjuk meg, sötét lesz-é akkor vagy világos, ha nem számítunk utána, hogy melyik pontjára a földgömbnek esik az a hely, a honnan a vonat 17 órakor indul. Egyes helyek lakói, igaz, hamar szoknak belé, hogy

nekik éjfél 5 órakor van, tehát a nap 11 órakor kél és 17 órakor delel, aztán 23 órakor nyugszik; de hiszen ez aztán semmi sem egyéb, mint a helyi időviszony csak más számokhoz kötve. Bekövetkezik ilyenekre nézve az a furcsa viszony, hogy nem az óra jár a nap szerint, hanem a nap az óra szerint, még pedig a helyek különböző fekvése szerint nagyon is különböző módon. Megfordúl a viszony a nélkül, hogy változnék. Most az egész világon 12 órakor van dél, de különböző helyeken különböző időre esik a 12 óra; az u. n. világidő alkalmazása után az egész világon egyszerre lesz 12 óra, de ez a 12 óra egy helyt delet, más helyt reggelt, a harmadikon estét fog jelezni; hol van az újítással elért előny? Most azt mondjuk: „a mikor Bécsben 6 óra van, Párisban még csak 5 az óra;“ ha behozzuk a világidőt, azt fogjuk mondani: „most 6 az óra, csak-hogy Bécsben most kél a nap, Párisban még csak egy óra mulva fog kelni.“ A világidő szerint a Bécsből Párisba induló gyorsvonat el fog indulni pl. 3 órakor, meg fog érkezni Párisba 14 órakor, s ebből pontosan ki fog derülni, hogy útja 35 órát tartott; de ez adatokból senki sem fogja megmondhatni, hogy e 35 órából hány és melyik lesz nappali óra, hány és melyik éjjeli, ha külön meg nem mondják neki.

Ha már ennek a meggondolása is rá vezet, hogy az u. n. világidő elfogadása után se fogja soha tekinteten kívül hagyhatni az emberiség a helyi időt; még szembetűnőbbé válik a helyi idő nélkülözhetetlen volta, ha kiterjeszkedünk a naptárra. Egy bizonyos délkör alatt tegyük fel a világidő szerinti 14 óra éppen éjfél fog jelölni, még pedig pl. azt az éjfél, a mely junius 3-ik és 4-ik napja közé esik; a következő 1 óra lesz junius 4-ikének reggeli vagy éjjelutáni 1 órája, holott 30 foknyira a kiindulási ponttól nyugatra még junius 3-ikának egy egész órája van hátra. A ki a világidő szerint junius 3-án 3 órakor indult el Bécsből, junius 4-én 14 órakor érkeznek Párisba; de ha az az indulási 3 óra Bécsben véletlenül egy órával éjfél előtt esett, útasunk a természetes számítás szerint nem junius 4-én, hanem 5-én fog Párisba érkezni! Ám ha a napot mindig a világidő 24 órájától 24 órájáig számítjuk, elé fog állani az a már Censorinustól is felhozott képtelenség, hogy pl. azon a helyen, a hol a 24 óra épen delet jelez, a délelőtt junius 3-kához, a délután már junius 4-kéhez fog tartozni. Igaz, hogy e képtelenséget is meg lehet szokni; de biz az azért mégis csak képtelenségnek marad.

A mondottakból eléggé láthatni, hogy bár mennyi kényelmet fogna is nyújtani az egyetemes világidő alkalmazása a vasúti vonatjárások szabályozásában és meghatározásában, a távirdai forgalomban, a hajózásban, a csillagászatban stb.; a mindennapi élet még se fogja soha és sehol nélkülözhetni a helyi időt, nem fogja soha feleslegessé tenni annak a jelzését, hogy egy bizonyos óra nappali vagy éjjeli óra-e bizonyos helyen. Ám, ha ez úgy van, a kétszer 12 óra elhagyásának és helyébe a 24 óra elfogadásának nincs se célja, se haszna, vagy legalább nincs az a haszna, a mely felérne a jelenleg használatban és készletben levő összes órák eldobásával járó kárral; de nincs is semmi szükség rá; hiszen csakugyan csak 12 délkör osztja a föld felületét 24 cikkre, illetőleg órára.

Ha azonban meggondoljuk, hogy a közélet tökélyesen beérheti az időmérés és időhatározás oly pontosságával, a mely egy percznyire talál, nagyon könnyű lesz a világidő előnyeit a helyi idő kényelmével oly kapcsolatba hozni, a mely minden igényt kielégíthet. Erre nézve ajánlatom a következő.

Alapdélkörnek, a melyhez a világidő alkalmazkodik, fogadja el az egész világ azt a délkört, a mely a Behring-szoros kellő közepén megy át. Ez a délkör nem érvén sehol tetemes szárazat, nem sértethet semmiféle nemzeti hiúságot. E délkör körülbelől 170 fokra esik keletre Greenwichől.

Az órák úgy módosítandók, hogy minden óra mutasson egyszerre helyi időt és világidőt is. A hordozható órákon (zsebórák, fali órák, úti órák stb.) a szerkezet változtatása nélkül ez úgy érhető el, hogy az óra számlapjára egy forgatható, de minden állásában könnyen megszilárdítható karikát tesznek, a mely éppen úgy lesz felosztva és számozva, mint a számlap számköre. Mindenki a maga óráján oly állásban szilárdíttatja vagy szilárdítja meg a forgatható karikát, hogy holott a számlapon a két mutató helyi időt mutat, az óramutató a karikán világidőt mutasson. Pl. Elfogadva a Behring-szorosai alapdélkört, ha a világidő szerint éjféle 12 óra lesz, a 170 foknyi távolságra nyugatra eső greenwichi helyi idő szerint 11 órával és 20 percczel kevesebbet fog mutatni, illetőleg Greenwichben éppen akkor 12 óra 40 percz lesz délután. A greenwichi ember tehát a forgatható karikát úgy fogja megszilárdíttatni, hogy a karika 12-tőse a számlapéhoz képest 40 percczel, azaz, anynyival álljon

előbb, a mennyi a tizenkettős és egyes közti ív két harmada. Azon túl a perczmutató változatlanul fogja mutatni a perczeket; az óramutató pedig a számlapon greenwichi helyi időt, a karikán világidőt fog mutatni akkora pontossággal, a mekkorával az illető óra általában jár. Ez oly csekély költséggel fog járni, hogy kiki szívesen fogja a maga óráján megtétni; az új órákat a gyárak mindjárt ily karikákkal szerelik fel, és az órások minden helyen megszilárdíthatják a karikákat abban az állásban, a melyet a helyi viszony kíván.

Még könnyebbé és egyszerűbbé lehet tenni a dolgot úgy, ha az alapdélkörtől indulva a föld egész felületét 12 délkörrel 24 czikkre osztva abban állapotunk meg, hogy egy-egy czikk egész területén ugyanaz legyen a helyi idő, még pedig az, a mely a cikket keletről határoló délkörhöz alkalmazkodik. Az a czikk, a melynek a keleti határa az alapdélkör, magával a világidővel fog élni helyi időül; innen keletre $+1$, $+2$, $+3$, stb. számokkal; nyugatra -1 , -2 , -3 stb. számokkal jelölve az egymás után következő cikkeket, abban a pillanatban, a melyben a nap az alapdélkörben delel, a kiinduló czikk területén (e cikket 0-val jelölve) 12 óra, illetőleg éjfél vagy dél lesz, s ugyan e pillanatban lesz a $+1$ számú cikkben 1 óra, a $+2$ számában 2 óra, a $+3$ számában 3 óra s így tovább; a -1 számú cikkben 11 óra, a -2 számában 10 óra, a -3 számában 9 óra s így tovább. Szóval a helyi idők különbsége mindeütt kerek egész órában lesz kifejezve, s ez nyilván nagy kényelem; minthogy pedig minden ilyen czikk szélessége 15 fok, az azonos helyi idővel élő területek elég nagyok is lesznek, úgy hogy pl. az osztrák-magyar birodalom egész területén ugyanaz lesz a helyi idő, vagy ha az osztó délkör úgy talál esni, legfölebb kétféle.

Helyt álló óráknál, mint pl. toronyóráknál még egyszerűbben lehet a világidőt jelző számkör osztását és számozását magára a számlapra festetni.

Ez egyszerű eljárással be lehet hozni a világidőt, a nélkül, hogy legkisebb zavar állhatna elé az idő számításában és mérésében. A kinek szüksége lesz rá, megkapja a világidőt a maga óráján; a kinek nincs, ezután is, mint eddig, be fogja érni a maga helyi idejével.

Kolozsvárt, november 11, 1890.

FINÁLY HENRIK.

Sinkai Sinkay György élete és munkái.

Jó magyar neve daczára Sinkay György testestől-lelkestől román volt. Kétségtelenül, a román nép késő századokig legnagyobb férfiai közé fogja számítani.

Ő teremtette meg a román történelem-írást; a román nyelv mivélésében ő adta meg az irányt; ő nyitotta fel a román nép előtt a nemzeti áspirációk titkos rejtekét; ő ébresztette fel és nevelte nagygyá nálunk és túl a Kárpátokon a nemzetiségi öntudatot és büszkeséget; övé a két román fejedelemség és az összes románok egyesülésének eszméje, pedig a mult században élt, a jelen századra csak éppen megtört testét s magával és övéivel meghasonlott lelkét hozta át, hogy porhüvelyét visszaadja a földnek, a melyen mig élt, nyugodalmat nem talált.

Nem csoda, hogy ez a férfiú nagyon is kihivta maga ellen a kritikát.

Ahhoz, hogy valaki egy népet, melynek tömege már megszokta a szolgálai jármot; mely nálunk úgy, mint túl a Kárpátokon a szabadságról fogalommal nem birt; melynek intelligentiája itt egészen elmagyarosodott, túl pedig egészen el volt görögösödvé, hogy egy olyan népet, a mely saját intelligentiája által is szolgának, rabnak volt elismerve, minden nemesebb dolgokra képtelennek tartva, hogy valaki egy ilyen népet oly hirtelen és elementáris erővel öntudatra keltsen, ahhoz minden esetre nem közönséges tehetség szükséges.

Ismeri-e a magyar közönség ezt a férfit? Azt a férfit, a ki a román népet az 1848-ki forradalomhoz vezette? Nem! Pedig széles látkörű tudósok naponként igyekeznek — eszméit ostromolni; a magyar sajtó és társadalom szünetlenül küzd az általa támasztott zürzavar ellen; annyi kellemetlenség, annyi félreértés, annyi sajnálatra méltó tusa oly eszmék miatt, a melyeknek forrása felől ma már a magyar közönség magának nem tud számot adni!

Ezt a férfiut akarom én bemutatni.¹⁾

A román nép a múlt században nebez megpróbáltatásokon ment keresztül. Erdélynek a Habsburgház alá kerülésével az erdélyi román nép már számot tevő elemmé kezd válni az által, hogy a róm. katolikus egyházzal szövetkezett bécsi kormánykörök által bizonyos czélok elérésére alkalmas eszköznek lett felismerve.

1696-ban megkezdék tehát a vallás-egyesülési munkát.²⁾ A görög-keleti egyházhoz annyira ragaszkodó nép nem sokat hallgatott a bécsi körök és Kolonics által czéljaiknak megnyert román főbb papokra; a nép maga már kezdettől fogva idegenül, vallási nyugalmban, lelkiismeretében való háborgással fogadta az egyesülési törekvéseket; bizalmatlan kezdett lenni saját papjaival szemben is és tántorithatatlanul állott ősi vallása mellett, mely neki annyi vigasztalást és lelki nyugodalmat adott.

De a fő- és az alpapság, csekély kivétellel, be volt vonva a bécsi kormánynak bűvös körébe. A sok ígélet, mely Bécsből nagy titokban a papság között szét terjesztetett, a papságot elkábította; a gondolat, hogy ezentúl a román papság is szabad lesz, jogokat fog élvezni; az az ígélet, hogy ezentúl a román nép fiai is hivatalokat nyernek, méltán kábíthatta el azokat, a kik azon időben a román egyház élén állottak.

Hanem az ígéreték nagy része beváltatlan maradt. Az áttértek és a régi vallásukban megmaradtak között megkezdődött a kemény harc, mely a nép nyugodalmát örökre megzavarta, s mely itt-ott lázongássá fajult.

A harc hosszú és elkeseredett volt. Kiküldött bizottságok járták be az országot, segitendő a bajokon; sok helyt a harc csak hevesebben tört ki. A türelmetlen, hatalmuk tudatában gyönyörködő jezsuiták e harcot, folytonos és tapintatlan beavatkozásuk folytán az új, a gör. kath. egyház belügyeibe, még elkeseredettebbé tették; végül is 1761-ben Buccov hadserege állította helyre a látszólagos rendet fegyverrel és kínzással.

¹⁾ Sinkay Gy. önéletleirása feltalálható Cipariu Trin.: Archiv pentru filologia și istoria. Balázsfalva 1867—1869 év. 247. 274. 290 l. — Lásd Papiu Ilarian: Viața, operele și ideile lui G. Sinkai. Akadémiai székfoglaló. Bukarest 1869. Sinkay életére vonatkozó legteljesebb munka ez volna.

²⁾ Lásd: Nilles Miklós: Symbolae stb. Insbruck 1885. I. kötet. — Erd. Muz. Egl. Kiadványok, 1889. évf. 1. 2. 3. füzet, Moldován Gergely tanulmánya.

Az 1697-től folyó harc azzal végződött, hogy 1783-ban a görög-keletiek egyháza, mint önálló egyház elismertetett az által, hogy majdnem egy álló század után annak élére a bécsi udvar Nichitics Gedeon személyében, n.-szebeni székhelylyel, püspököt rendelt; a görög katolikusok pedig megmaradtak Balázsfalvára költözött püspökük alatt. Így a román nép vallásilag ketté vált.

A görög katolikus egyház saját főpapjai alatt már az egyesülés pillanatától fogva szervezkedni kezdett; a jezsuiták befolyását mind szűkebb és szűkebb körre igyekeztek szorítani, míg azt teljesen megtörték. Az egyház szabad lett; a főpapok az ígért jogokért állandóan küzdöttek; iskolákat emeltek, rendezték az egyházak anyagi viszonyait. 1754-ben megnyílnak a balázsfalvi román iskolák; a főpapok segítségével román ifjak mennek Rómába, felkeresik a külföld egyetemeit, s megindul egy mozgalom, a melynek célja az volt, hogy a román papság miveltségi fokát emeljék.

A nép már ismerni kezdé értékét. A bécsi udvari és a kormányzéki rendeletekkel szemben való minden büntetés nélküli dacolás, önérzetét fokozta; a vallási villongás, mely leginkább a topánfalvi, az abrudbányai, a hunyadmegyei havasok nyugalmát zavaró fel, megszülte az 1784-ki Hóra lázadást, mely arra vall, hogy a nép többé nem respektálta a politikai hatóságokat, s azoknak gyöngeségét felismerte.

A magyaroknak nagy részük volt ezen állapotok megteremtésében. A négy bevett vallás közül a három sehogyan sem tudta elszivelni, hogy az egyik, a római katolikus, a román elemmel annyira megerősödjék, megszorodjék. Természetes, hogy azok, a kik így a román kath. egyház megerősödését Erdélyben elnézni nem tudták, minden utat és módot felhasználtak arra, hogy a román nép elégtelenségét, a görög-keletiek harcát a görög katolikusok ellen, élesszék és ébren tartásák. A kormányi rendeleteket itt-ott épp a más valláson lévő hatósági közegek hiúsították meg, sőt a népet azok ellen határozottan felbátorították és izgatták. Kicsi kellett ahhoz, hogy a vallás miatti lázongást a nép más tere, más elégtelensége miatt, átvigye, valamint hogy 1784-ben a Hóra lázadással erejét meg is próbálta.

A román nép tehát a múlt századot elégtelenségben, lázongásban élte át. Ezen elégtelenségét itt-ott a hatóságok szították, mi

által a nép, mely megelőzőleg, alig gondolkozott, már erejének tudatához jutott.

A törvényhozás maga is kénytelen volt foglalkozni a nép sérelmeivel. Az 1744-ki országgyűlés megteremti a VI. t.-czket, melyben a románok hazafiaknak ismertetnek el. A vallási egyesülés ügye össze volt kapcsolva a polgári jogok után való törekvéssel; ez a törekvés nyíltan kitetszik Klein püspöknek 1738-ki felterjesztéséből, a melyben a román nép fiainak nyíltan olyan jogokat követel, a minőkkel a többi erdélyi nemzetek bírnak.

A mozgalom vallási és politikai irányban azt eredményezte, hogy a román ifjuság mohón toltult a megnyílt iskolák felé; nemes intelligenciája többé nem tekintette népét oly megvetettnek, a nép nyelve, törekvései, egyházi ügyeivel szemben nagyobb és nagyobb érdeklődést mutatott.

Ilyenek voltak a mult században a politikai és vallási állapotok.

S i n k a y György Sámsondon született (Maros-Tordamegyében) 1754. február 28-án, nemes szülőktől. Apja J á n o s és anyja G ö r ö g Anna Sámsondon, igénytelen kis falusi nemesi birtokon éltek. A család Ó-Sinkáról (Fogarasmegye) eredt, mely egykor majdnem egészen a Sinkay család aciticum birtoka volt. A Sinkay családból többen a kurucz világban már szerepet játszottak; a Görög család is nemes volt, mező-szakáli eredetű, most Ture (Török) elrománosodott neven fordul elő.

Sinkay Györgyöt apja, a ki különben nem volt tanult ember, már kis korába Szabédra (Maros-Torda) küldte az unitáriusok iskolájába, hogy magyarul tanuljon. Itt az ifju hihetőleg nem volt megelégedve a dolgok állapotával, mert csakhamar haza kívánczolt s ott folytatta tanulását szülői felügyelet alatt. 1766-ban, tizenkét éves korában, Maros-Vásárhelyre került a reformátusok nagy hirben álló iskolájába, a hol K o v á s z n a i Sándor tanár keze alatt két esztendőn át tanult, a magyar és a latin nyelvben megkapta az elemi oktatást

Sinkay János, a ki az akkor alakított határőrezredben kapitány volt, Györgynek testvér-bátyja, azon volt, hogy a fiu Kolozsvárt folytassa tanulmányait. 1768-ban, 14 éves korában Sinkay György, a jezsuiták felügyelete alatt álló intézetbe került, s benlakó növendéke lett a Josefinumnak. Négy esztendeig tanult Kolozsvárt; a gramma-

tikát és a poetikát oly sikerrel tanulta, hogy az első helytől egy növendék sem tudta elütni.

Történt azonban valami, a miért ő elhagyta a jezsuita intézetet. 1777-ben Beszterczén a piáristák gymnasiumába vétette fel magát, mint mondja, leginkább azért, hogy a német nyelvet elsajátítsa.

A retorikát végezvén, 1773-ban a balázsfalvi román iskolákhoz hívták s megbízták őt a retorika és a poetika tanításával. Sinkay akkor 20 éves volt.

A román püspök ezen időben a közte és a római pápa között létrejött egyezségnél fogva, már néhány ifjut Rómába küldött volt a De Propaganda Fide Collégiumba. 1774-ben ezen kiküldetésre senki sem érdemesítette magát annyira, mint Sinkay, kinek tanári működésével az illetékes körök igen meg voltak elégedve. Nagy pártfogója volt ez ügyben Darabont Ignác kanonok, később nagyváradi püspök, kinek hathatós támogatása Major Gergely püspöknél Sinkay kiküldetési ügyét keresztül vitte.

Sinkay Major Péterrel ¹⁾ lett Rómába küldve. Sinkay öt évig tanult Rómában. A bölcsészetben és a hittudományban rendkívüli előmenetelt tett; 1779. január hó 28-án mindkét irányban tudorrá avatták. Római tartózkodása alatt sikerült Sinkaynak Borgia István cardinalis kegyeit annyira megnyerni, hogy az előtte Róma minden nevezetesebb könyvtárát megnyitotta, így fáradhatatlanul kutathatott a Sopra la Minerva, a Benedictina, Vaticana könyvtáraiban, majd őre lett a De propaganda fide collégium könyvtárának. VI. Pius pápa, a ki a tudománysojmtól égő ifjú iránt szintén érdeklődött, nyílt engedélyt adott Sinkaynak arra nézve, hogy a tiltott könyveket is elolvashassa; Borgia maga egy tanult papot fogadott fel a törekvő ifjú mellé, hogy az őt a könyvtárakba elkaluozolja. Természetes, hogy ily hatalmas támogatók mellett Sinkay magasabb társaságokba járt és sok olyan szerencsében részesült, a mivel más halandó tanuló ifjú abban az időben nem igen dicsekedhetett. Az is természetes, hogy Sinkayt leginkább a népére vonatkozó adatok érdekelték; sokat ta-

²⁾ Major Péter szintén historicus és nyelvész, nagy szerepet játszik a román irodalomban. Megírta népének s egyházának történetét. Született 1753-ban Mező-Nagykapuson, meghalt 1821. febr. 14-én. A budai egyetemi nyomda revizora volt. Eliade őt a románok Mózesének nevezi.

nult, sokat másolt és valóban megrakodva adat-kincsekkel hagyta el 1779-ben Rómát.

Hazájába való visszatérése alkalmával 1779-ben Bécsben állapodott meg. Mária Theresia parancsából itt a Sta Barbara nevű semináriumba lépett, melynek prefectje ezen időben Klein Sámuel¹⁾ erdélyi román tudós volt.

Bécsben két esztendeig élt; jogi tanulmányokkal foglalkozott. 1780-ban itt adta ki „Elementa linguae Daco-Romanae sive Valahicae“ czimű munkáját, mely a román nyelvről első nyelvtanul szolgál s melylyel a román nyelv öntudatos művelése megkezdődött. A nyelvtanhoz egy Dialogust csatolt volt a román nép eredetéről, de a bécsi cenzura annak kinyomatását nem engedélyezte.

Itt is tanult, folytonosan búvárkodott; a könyvtárakat rendre látogatta, adatokat másolt, különösen az erdélyi történelemre vonatkozókat. Itt ismerkedett meg a híres Cornides Dániel történetíróval, Benkővel, mindketten buzditották a munkára. Garambi, a bécsi pápai képviselő, az ifjú előtt megnyitotta a nuncziatura könyvtárait. Hadik, a hadügy elnöke, barátságára méltatta a tudós ifjút, míg Sulzer történész, egy igen jeles műnek juttatta birtokába, átadván neki Miron Costin moldovai román krónikásnak munkáját.²⁾ Costa István udvari tanácsos több történeti okmányt kézbesített Sinkaynak.

Láthatólag Sinkay nem ül tétlenül Bécsben. Nyelvi-, jogi- és történettudományi dolgokkal foglalkozik s rendbe szedi „Cronica“ műve számára a román nép történetére vonatkozó adatokat.

Nem lehet biztosan megállapítani, hogy Sinkay mikor hagyta el Bécsset. Annyit tudunk, hogy már 1782-ben átveszi a balázsfalvi iskolák igazgatását, melytől csak 1794-ben vált meg.

Tizenkét esztendőn át volt Sinkay az erdélyi román iskolák igazgatója, illetőleg tanfelügyelője. Az iskolák tankönyvek nélkül voltak. Tankönyveket irt tehát, a melyek a román iskolákba csakhamar elterjedtek. Mint tanfelügyelő valami 300 román iskolát állított fel Erdélyben.

¹⁾ Klein (Micul) Sámuel (1745—1806) szintén jeles, tudós férfi, mint a budai egyetemi nyomda revisora halt meg. Leginkább latinul irt.

²⁾ Miron Costin (1630—1692), Moldova kancellárja, Moldova történetét írja meg. Magyarország történetét is hátra hagyta. Cantemir fejedelem 1692-ben lefejeztette.

Ő egyúttal kaluger és kanonok is volt. 1784-ben kilépett a papi kötelékből; vele együtt ott hagyták a papságot Májor Péter, Klein Sámuel és Péterlaki Germán. Szívesen bocsátották el, mert társaival összeférni nem tudott. Mint világot látott, tudós férfiú nem tudta társainak gyengeségeit és úgyszólván szellemi korlátoltságát megjegyezés nélkül hagyni.

1790-ben II. József reformjait feladja. A francia forradalom eszméi Európaszerte tért foglalnak. Sinkay s egyáltalában a román nép előkelőbbjei, áthatva József császár és a francia forradalom eszméitől, 1791-ben a magyar országgyűléshez nemzeti jogokért folyamodnak.¹⁾ A magyar követek megbotránkoznak a merész fellépésen; Éder, a szász, a petitio adatait, a melyekkel a román nép eredetét és e földhöz való birtokát akarták demonstrálni, külön füzetben megtámadja.

A románok kérvényét ugyan Bobb és Adamovics gör. kath. és gör.-keleti püspökök irták alá, de szövegét voltaképpen Méhes és Sinkay fogalmazta. A merész fellépés nagy hatást tett minden irányban. A román népnek volt annyi haszna, hogy II. Leopold december 24-én a két püspököt biztosítja, „hogy ők s papjaik is a többi hív alattvalók mellett királyi kegyelemmel öleltetni és pártfogással és minden jótéteményekkel, a törvények a többi nemzetek sérelme nélkül megengednek, boldogíttatni fognak.“

A balázsfalvi püspöki széken ezen időben Bobb János ült. A gör. kath. egyházba latin szertartásokat kezdett bevinni, mi ellen sokan protestáltak. 1792-ben már komoly ellenzék alakult a püspök ellen, melynek feje Sinkay volt. Sem Májor, sem Klein nem helyeselte a püspök eljárását. Az ellenségeskedés a püspök és Sinkay között napról-napra élesebbé lett. Egy szóváltás alkalmával Sinkay így fenyegette a püspököt: „Én is szerzője és vezére leszek a forradalomnak és összeesküvőknek.“²⁾

¹⁾ A folyamodvány: *Suplex Libellus Valachorum Transilvaniae* stb. cím alatt megjelent 1791-ben Kolozsvárt és Jassiban. Eder J. C. kritikája: *Suplex Libellus Valachorum Transilvaniae jura tribus receptis Nationibus communia post liminio sibi adseri postulationum. Cum notis historico-criticis*—czimen látott napvilágot 1791-ben.

²⁾ „Ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum. Papiu II. Viața lui Sincai. 19. l.

A torzsalkodásnak eredménye az lett, hogy Sinkayt perbe fogták; börtönre vetették. 1794. október havában hivatalától felmentették és helyét Tát Györggyel töltötték be. A minden kereset nélkül nyomorgó Sinkay egy ideig Balázsfalván élt. 1796-ban Bécsbe ment, hogy ügyében a királynál panaszoljon. Ő ugyanis nem közcsendet akart háborítani az államban, tisztán a püspök ellen szövetkezett néhány társával, meg akarván buktatni minden áron. Abban az időben azonban a francia szellem és eszmék miatt minden szabadabb mondasban az összeesküvés nyomát keresték. Mártinovic és társai 1794. aug. 16-án hasonló czélzatokért vértanu halált szenvedtek. Ezért Sinkay helyzete is kritikus volt. Bécsből minden eredmény nélkül tért vissza; szerencse csillaga egészen letűnt; Was Dániel grófnál (Czegében) nyert nevelői alkalmazást, Tamás, János és György mellé; egyúttal jószágfelügyelői teendőket is végzett.

A román nép történetének megírásán itt is állandóan dolgozott. Adatokat gyűjtött, s mindenképpen igyekezett művét tökéletesíteni.

1803-ban bevégezte működését a Wass családnál s N.-Váradra ment, régi jó emberéhez, Darabont Ignátzhoz, a ki abban az időben püspök volt. Itt kedves baráti körbe jutott: Vulcan, Szilágyi J., Brán, Corneli, Vitéz, Farkas, Tertina kanonokok, tanárok a püspök környezetében. Engel ezen időben dolgozott a két román fejedelemség történetén. Érdekes adatokat e kör szolgáltatott a tudós történész számára.

Sinkay csak három hónapig tartózkodott N.-Váradon. Itt írta meg Elegiáját, a melyben élete viszontagságairól emlékezik meg. Pestre ment, 1803. év végén Budán találkozunk vele. Itt Kovachich és Katonával ismerkedett meg. Az elsőről Sinkay „vir eruditissimus mihi que amicissimus“ szókkal emlékezik meg. A Szécheny levéltárban Kovachichnak, Sinkay, de Engelnek is nagy szolgálatokat tett. Ugy látszik az egyetemi nyomda correctora lett; így írja alá magát egy levelében, melyet Lipszky kapitányhoz intézett.

1805-ben Klein Sámuel Bobb püspök elől szintén Budára menekül s revisora lesz a nyomdának; itt 1806-ban Sinkay karjai között egy jobb életre szenderült.

1) „Holmi illetlen és közönséges csendesség fellázásítására tzéllozó szavakért.“ Papiu munkájában (91—104 l.) az egész vizsgálat látható.

1807-ben az azon évben megjelent budai kalendárium végén kinyomatja a Románok Történetét. 1808-ban Cronica-ját kezdik nyomtatni ama naptár függeléke gyanánt; ismeretlen okokból azonban az 1809-ki kalendáriumból a Cronica kimarad.

1809-ben Sinkayt ismét a Wass család körében látjuk annak abaujmegeyi birtokán. Szándéka volt addig venni igénybe a grófi család nemes jószivüségét, a míg Cronica-ját teljesen befejezi. Nyughatatlan lelke azonban nem tudott helyt maradni. 1811 február havában elhagyja a grófi családot és N.-Váradra ment. Vulcan püspöknél szívesen látott vendég volt. Munkájában itt 1739 évig jutott. Erősen panaszol, hogy népének ellenségei (dusmanii neamului nostru) előle minden utat elzártak, a melyen adatokhoz juthatott volna a vallási unió történetének megírására.

1812-ben, mikor a szerencsés Major Péter Budán a románok történetére vonatkozó munkáját ¹⁾ kinyomtatta, Sinkayt koldusbottal a kezében látjuk vándorolni N.-Váradról Erdélybe; hátán tarisnya, a melyben terjedelmes nagy munkáját s az arra vonatkozó adatokat czipelte. Balázsfalvára érve, nagy mozgalmat támasztott különösen a papnövendékek között. A rongyos és minden földi jótól megfosztott Sinkayt a püspök asztalához hívták és ott igen merész dolgokat mondott Bobbnak és környezetének. Nem tudott kibékülni sorsával. Erdélybe állítólag azért jött, hogy munkáját kinyomassa. A latin nyelven beterjesztett Cronicáját a c e n s o r e szavakkal utasította vissza: Opus igne, author patibulo dignus! A könyv tüzre, szerzője karóra érdemes. Megcsalódott szívvel távozott el Erdélyből, ismét csak N.-Váradra Vulcan püspökhöz ment, a ki őt minden körülmény között szívesen látta.

1814-ben még látták Balázsfalván, aztán nyoma veszett. Barátai, jó emberei megfogyatkoztak, kikre nézve modora türehetlenné vált. Kóborolt gyalog egy helyről a másikra, de nyugtot nem talált sehol. Ő, a ki széles ismeretekkel, látkörrrel bírt, valami magas, püspöki méltóságra áhítozott. Ezért indított hadjáratot Bobb ellen. Célját el nem érte; mint kegyvesztett, elvesztette az egyensúlyt, meghasonlott önmagával és az egész világgal.

¹⁾ Maiorescu Titus e munkára nézve azt jegyzi meg, hogy plagium, Sinkay György munkájának plagiuma.

1816. nov. 2-án halt meg a gróf Wass családnak Kassa melletti birtokán. Életének utolsó éveit hihetőleg a nemes grófi család körében töltötte.

Ilyen volt Sinkay György hányatott élete.

A míg élt, eszméit minden tártózkodás nélkül, fennhangon hirdette. Nyilatkozataiban merész és kiméletlen; felsőbbiséget nem ismert s magát a román nép legfelvilágosodottabb férfjának tartotta. Ezért volt annyi összeütközése püspökével és másokkal; ezért nem respektált és nem kimélt senkit; érezte szellemi felsőbbiségét s az ezen szellemi felsőbbiségnek megfelelő állást követelt volna magának.

Ám ismerkedjünk meg most Sinkay munkáival és az azokba lerakott eszmékkal.

Sinkay politikai, társadalmi, vallásegyházi, nemzetiségi eszméit Cronica-jában, nyelvészeti irányát pedig *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valathicae* című munkájában fejti ki. Ezekon kívül még igen sokat írt Sinkay.

Sinkay Cronicaja sok tekintetben kútforrásul szolgál. Adatait közvetlenül a levéltárakból gyűjtötte; felhasználta a tárgyára vonatkozó addigi összes kutföket. Egy egész könyvtárt tesz ki a munkák száma, melyek Sinkay előtt állottak.

A románok Cronicája a 86-ik évvel kezdődik K. u. és végződik 1739-el. Láthatólag szerzőnek alkalma nyílik minden fontosabb kérdést, mely addig a román nép életében felmerült, felölelni és tárgyalni. Nem szorítkozik csupán az erdélyi s illetőleg a magyarországi románok történetére, hanem az egész román nép eseményeit ismerzeti évről-évre, le egészen 1739-ig.

Politikai, nemzetiségi eszméit a következőkben foglalhatjuk össze.

Erdélyt illetőleg hirdeti, hogy a román nép nem volt legyőzött nép. Anonymus után indulva azt vitatja, hogy a román népet a magyarok nem hódították meg; ez önként egyesült a magyarokkal s a szövetség 1737-ig állott fenn, mikor a szászok, magyarok és székelyek Erdélyben a román nép ellen egyesültek s az Approbatakban leigázták. Sinkay közli III. Endre király 1291-ki oklevelét, a melylyel bizonyítani ohajtja, hogy az akkori románok a király tanácsában részt vettek.¹⁾ Nincs Erdélynek egyetlen törvénye sem, a

¹⁾ Cronica 1291. évnél. I. K. 588—287. lap. — Papiu idézett munkájának 40—47. lapjain.

melylyel a román nép türt voltát 1437 előtt bizonyítani lehetne. Hirdeti, hogy a magyar nép szerencsétlensége akkor kezdődik, a mikor a románoktól elvált s más népekkel egyesült. A román nép elleni összeesküvés után annak elnyomatásáról gondoskodtak.

A magyarországi és bánáti románoknak azt a tanácsot adja, hogy politikai tekintetben a magyaroktól, egyházi tekintetben pedig a szerbektől függetlenítsék magukat. Kimutatni igyekeznek, hogy a bánáti birtokok mind román birtokok voltak; később magyarok, örvények, németek, olaszok pénzen vásároltak itt földeket s zsarolóivá lettek a román népnek. ¹⁾ Visszaélés folytán került e nép a szerbek egyházi főhatósága alá. Kimondja Sinkay a nagy szót, hogy a szerb egyház hatalmát meg kell törni s a román egyházat függetlenné kell tenni a szerbekétől. A Bánátot egyuttal külön román területnek jelöli, függetlennek Magyarországtól.

A román tartományokat illetőleg a lengyelek és magyarok jogát azok felett kétségbe vonja, megtagadja. Különösen a magyarok ellen tör ki s ezeknek jogát abból magyarázza ki, hogy a két román fejedelem között néha-néha kitörő viszályban a magyarok hol az egyik, hol a másik részen léptek fel s a közbejövétel, segítség fejében hol egy, hol más ígéretet csikartak ki. ²⁾ Pray, Gebhardi, Engel és más historicusok ellen, a kik a fejedelemségeket a magyar koronához tartozóknak állították, síkra száll.

Éppen a sok viszályból kiindulva, mely a román tartományokban annyi kárt tett, Sinkay a fejedelemségek egyesülését, egy fejedelem alatt sürgeti. Mert Sinkay szerint semmi sem rontotta meg annyira a román népet, mint a belviszály, a torzsalkodás egymás között. Moldova külön és Havasalföld külön, hol a lengyelek, hol a magyarok martalékává lettek, míg egy fejedelem alatt nagy dolgokat tudtak volna végezni.

A nép származására vonatkozólag Sinkay büszkén hirdeti, hogy az latin. A román nép fiait tiszta rómaiaknak állítja, a római nép egyenes leszármazóinak vallja, a kik itt voltak Traján óta; övék

¹⁾ Az érintett privilegiumot Báthori Gábor és Rákóczi fejedelmek erősítették meg, mely szerint Bánát népe a jobbágság alól felmentetik. Papiu, 47—48. l.

²⁾ Cron. 1467. év.

az most is. Dááciát oláh földnek hirdeti, oláh földnek kell tartani és azon oláhnak kell lenni minden lélekzetnek.

Lépten-nyomon találkozunk gondolattal, hogy a román nép nagy dolgokra van hivatva. Sinkay ismeri a szétszort románság számát, politikai, társadalmi viszonyait, erejét, és arra czéloz, hogy ennek a népnek egynek kell lenni. Szigoruan tagad meg minden rokonszenvet a magyaroktól. A magyar népet büszkének, dölyfösnek, jogtiprónak, a román nép legnagyobb ellenségének mutatja be, a kitől gondosan óvakodni kell. A magyar kultúra és befolyás ellen küzdést, ellenállást javasol; legyen a román büszke eredetére; legyen telve reménységgel jövője iránt és tartson össze.

Tüzes ostonnal korbácsolja a renegátokat. Ilyeneknek tartja és hirdeti a Corvinokat, Keményeket, Bethleneket, Majlátokat, Józsikákat, Barcsaiakat, Telekieket, Nalácziaikat stb. Az ily embereket, a kik megtagadják nevüket, vallásukat, földi javukat, nemesi jogok élvezetéért, megbélyegzi. Ezzel kapcsolatosan Sinkay kimutatni igyekszik, hogy a magyar főnemesség idegen. Magyarországon — mondja — kevés tiszta magyar főnemes van, Erdélyben alig egy pár. Ott a horvátok, németek és tótok, itt a románok foglalják el a tért. Megnevezhetném az összes családokat, de nem teszem, félek, hogy vesztetre törnek, ha az igazságot kimondom.¹⁾

A román földnépről mindenütt melegen és szeretettel emlékezik meg. A sok szenvedés leírását inkább arra használja fel, hogy gyűlöletet keltsen az elnyomók ellen. Nehéz járomról, rabszolgaságról, elnyomatásról beszél, mely akkor veszi kezdetét, mikor Erdély önálló lesz s elválik Magyarországtól. Ezen elnyomatást, zsarnokoskodást maguk a román nemesek is elősegítették, a kik már nem emlékeztek vissza származásukra. A népet tehát magyar és más nép, sőt a saját vére is nyomta. Figyelmezteti azokat, a kik felemelkedtek és jobb sorsnak örvendenek, ne feledkezzenek meg népükről; azzal a szolidaritást tovább is tartsák fenn.

Sinkay jogokat követelt népének; hirdette, hogy e nép a római nép utóda. Dácia ura és tulajdonosa, egyenlő jogokat követelt számára. Nemzetiségének elismertetése volt a küzdelem főczélja. Az 1791-ki országgyűléshez beadott petíció is e körül forog.

¹⁾ Cronica az 1440. évnél.

Vallás-egyházi eszméi megfeleltek a nemzetiségi törekvéseknek. Mint láttuk, Sinkay görög katolikus volt, de a gör. keleti ritushoz vonzódott, mert ősei abban a vallásban nevedtek fel. Rómában nem bizott, féltette egyházának függetlenségét, jogait és tartott attól, hogy Róma esetleg oly befolyást vesz a gör. kath. egyházon, mely nemzetiségi szempontból rá nézve veszedelmes lehet.

De egyáltalában nem szerette, hogy Rómával az egyesülés megtörtént; ez által gyengítve látta egyházát s különösen népét. A két felekezetre megoszlott népet gyengének tartja; érdekellentétek támadnak a legvitálisabb kérdésekben s veszít általuk a nemzeti ügy. Az egész vallási egyesülésről kicsinylőleg beszél; azt állítja, hogy az unió csak a papoknak használt. A román nép vak eszköznek lett felhasználva, a kinek segítségével a katolikusok erőt vettek a kálvinistákon. Sajnálatraméltó esemény az a román egyházak történetében, melynek eredménye, Sinkay szerint, leginkább abban nyilvánul, hogy gúnyolódnak Róma vallási szertartásaival. Jobb lett volna megmaradni az ősi vallás mellett s holmi földi javakért nem osztani meg a román népet vallásilag kétfelé.

Sinkayból különben e kérdésnél a Bobb püspök iránt táplált gyűlölet is beszélt. Ha ő püspöki széket nyer, bizonyára egyik hatalmas védője lett volna a katolikus ügynek, már abból a szempontból, mert az a román népet Rómával, a római nép büszkeségével kapcsolja össze. Hinni nem lehet, hogy Sinkay, kinek egész míveltsége római volt, a kinek szive lelke nyugat felé irányult, a nyugati kultúra hatalma alatt állott, éppen vallási kérdésben tagadja meg Rómát, melynek dicsőségeért annyira tudott lelkesülni. Mert hiszen Sinkay a keleti népekhez való tartozóságát soha sem tartotta üdvösnek a román népre nézve; figyelmét mindig nyugat felé akarta terelni, a hol testvéreit látta küzdeni a civilizáció zászlói alatt.

És mégis Sinkay György az uniót kárhoztatta; a Rómával való vallási egyesülést végzetesnek találta, de nem azért, mert talán ez így lett volna, hanem azért, mert gyűlölte teljes lelkéből azokat, a kik Balázsfalván a gör. katolikus egyház élén állottak.

Nyelvészeti irányát, eszméit az 1780-ban kiadott nyelvtanában rakja le. Ez volt az első rendszeres román nyelvtan. A nyelvtan anyagát is ugyan Klein Sámuel állította volt össze, de rendszerbe Sinkay öntötte, ő bővítette és nyomatta ki Bécsben. A nyelvtan

latin nyelven van megírva, a román szöveg latin betűkkel összeállítva. Az egész könyv egy előszóból és 75 lapra terjedő nyelvtanrészről áll, melyhez egy rövid szótár (vocávuállár), az ismertebb szavakkal és szólásformákat tartalmazó fejezet van csatolva.

A nyelvész és a történész egy nyomdékron halad. Az előszóban a román nép latin eredetiségét állapítja meg. E nép a római coloniák maradványa, mely elszéledt Magyarországon a Tiszáig, Erdélyiben, Máramarosban, Bánátban Szilágyságban, Besarábiában, Kuczo-Vláhiában a Krimig, — mindenütt beszélik a román nyelvet. A nyelv tehát az itáliai latin nyelvből származik, azt csak a latin nyelvvel lehet összehasonlítani.

Ezen latin alapon álló nyelvésznek első teendője volt a román nyelvet a latin nyelvvel hasonlítani össze. Mindenekelőtt kiküszöböli a cyrill-betűket, mint a melyek a román nyelv szellemének meg nem felelnek, és kimondja, hogy a román nép betűi azok, a melyekkel a rómaiak is éltek. ¹⁾ De a cyrill betűknek ily kiküszöbölése azonban nehézségekkel járt, mert a román nyelvben találtattak olyan hangok, a melyeknek kifejezője a latin alphabetumban nem volt; ilyenek a hangzók között az ä és î, a mássalhangzók között az ş (s), c (e, i előtt = cs), g (e, i előtt = zs), j (zs), đ (dz) stb. Ezen nehézségeket Sinkay legyőzte. Helyesírás tekintetében megállapította azon szabályokat, a melyektől nagyon most sem térünk el. A nyelv elemeit felfogta, meghatározta s habár 1780 óta a nyelvtudomány sokat korrigált e munkán, általában véve mondhatjuk, hogy mégis Sinkay a nyelv alapító.

Sinkay etymologiai irányt alapított, mely Cipariu Timotheusban nyerte a leghivatottabb művelőt. Ez az irány azonban nem kizárólagos. Sinkay a nép nyelve előtt is meghajolt; szívósan nem ragaszkodott a latin formáihoz; ridegen magától el nem utasította a népnyelvi terményeket, a melyekhez a nép sok század küzdelme folytán jutott. Éppen azért Sinkay phonetikai irányban is utat nyit, a melyen utána mindjárt igen sokan mozognak. A két nyelvészeti irány, mely Cipariuban és Maiorescu Titusban kapja a leghatalmasabb kifejezőt, s mely e két férfiúval halálos harcra összecsap, a Sinkay

¹⁾ *Elementa lignuae Daco-Romanae* 1. lapon: *Veteres Daco-Romanorum Litterae eadem sunt, quae et Latinorum, seu antiquorum Romanorum, a quibus originem ducunt suam.*

nyelvtanából indul ki. Maiorescu győz, a latinos irány elesik s ma a népnyelv üli diadalát.

Már Sinkay nyelvтанában jelentkezik a nyelvújítás. A szóképzés latin formák után indul; a latin nyelvhez és annak leányaihoz fordul új szavakért; a kölcsönvétel tehát megindul, s megindul az idegen, barbárnak tartott elemeknek kiküszöbölése. Sinkaynál már sok új szóval találkozunk: baston, vot, suffragiu, tribut, protest, securu, gust, securitate, asin, statua, tutela, directie, conditie, herba, patie, genere, unicorn stb. Az ezen irányu nyelvújítás megteremtette a maga csodabogarait. Már az 1825-ki Budai Lexiconban ¹⁾ számos kinövéseit ismerjük fel ezen iránynak. A magyar, szláv elemek mindinkább eltűnnek az irodalmi nyelvből és helyébeők bevonulnak a latin eredetűek. A román tudományos akadémiának Szótára ²⁾ aztán kilök irgalom nélkül minden idegen származásu szót s felvesz teméntelen újat, melyeknek képzése nyelvészeti torturán megy át.

A Sinkay által mutatott latinos irány a nyelvészet terén sok küzdelem és kemény harc után 1884-ben végképpen megbukik és Károly király maga a népnyelv diadalát az akadémia ünnepélyes gyűlekezetében kihirdeti. ³⁾

Sinkay a nyelvészet terén is merészen dolgozik. Állításainak nagy határozottságot kölcsönöz, úgy hogy a kételkedés szavaiban eszébe se jutott az akkori román világnak. Ő, a ki tudományban és ismeretben román kortársait felülmulta, feltétlen hitelt és bizalmat követelt. Ezt a bizalmat és hitelt azonban csak halála után szerzte meg.

Sinkay Cronicájában is tárgyalja a nyelv-kérdést.

Ezek volnának Sinkay eszméi a román népet és nyelvet illetőleg. Sinkay a román nép és nyelv tiszta latin származását öntudattá emeli. Minden kérdést felőlel, a mely életbevágóbb a román népre nézve; minden kérdésnél arra az eredményre jut, hogy e nép latin, tartson össze, kerüljön minden idegent, legyen származására büszke, törekedjék egyesülni, jogokat követeljen, mert e föld az övé stb. stb.

¹⁾ Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum. Buda 1825.

²⁾ Dictionariulu Limbei Romane. Laurian A. T., Massim J. C. Bukarest 1871. — ³⁾ Károly király a román népnyelv szótárának kiadását indítványozza, mely Hasdeu szerkesztésében: Etymologicum Magnum Romaniae czimen 1886-ban megindult.

Sinkay a homályban gomolygó képzeteknek megadja az alakot, a testet. Már előtte is beszéltek latin származásról. Moldova krónikásainál lépten-nyomon találkoznak erre nézve vonatkozásokkal.

Miron Costin (1630—1692) Moldova történetét¹⁾ irván meg, tisztán rá mutat az itáliai származásra. Nem csak a név, de a szokás, erkölcs, beszéd és járás is római, latin eredetre vall. Így tartja már Miron Costin.

Miron Costin előtt Urechea Gergely krónikás (a XVI-ik század végén) hasonlóképpen vélekedett.²⁾

Dosofteiu metropolita versekbe szedett Psaltirjában³⁾ a moldovai nép itáliai származását állapítja meg. Hasonlóképpen gondolkodtak a nyelv felől is már Sinkayt megelőzőleg. Így Cantemir Demeter⁴⁾ a román nyelv rokonságát az olasz nyelvben találja fel. Mindezen historicusok azonban ebbeli véleményüket a magyar történetírók állításaira állapítják. Az öntudatosság nyilvánulását legfőképpen Miron Costinnál találjuk fel.

Hanem mindez csak tapogatózás volt. A román nép a 18-ik századot Sinkayig háborgással tölti el. Elégületlen vallási és politikai tekintetben. Nincs megelégedve helyzetével s azon változtatni akar. A Hora lázadás ezen elégületlenségnek vad kitörése volt. A politikai és vallási viszonyok változtával a nép agyában koválygott valami, a minek kifejezést adni nem tudott. A jobbágy nép vágyott valamire, a minek formát adni nem tudott. Kitört, tombolt, de észrevette, hogy a használt erőszak nem vezethet célhoz.

Sinkay formát tudott adni a nép gondolatainak; útát nyitott náczióalizmus eszméinek, a melyek azóta egy pillanatil sem tűntek le a napirendről. A háborgó elégületlennek megmutatta az irányt, a melytől azóta e nép el nem tért.

Ezek az eszmék a magyar nép elleni gyűlölettel kapcsolatban hozattak forgalomba.

Nem lehet megállapítani, hogy mi vezette Sinkayt arra, hogy a magyarokat meggyűlölje. Kétségtelenül, Sinkay nagy gyűlölködést

1) Miron Costin: *Operele complete. Urechea* kiadása, 1886, I. k. 881. s köv. lapjain.

2) Keogálnicean Mihály: *Cronicele Romaniei*. I. k. 133 s köv. lapjain.

3) Cantemir Dem. *Descrierea Moldaviei*. 163 s köv. lapokon.

4) Bian J.: *Dosofteiu Psaltirea în versuri*, 1887. 515 lap.

mutat minden ellen a mi magyar. Sinkay magyar nemes volt; nemességéről büszkeséggel emlékezik meg; magyar iskolákban végzi tanulását, tehát magyar nevelésben részesült; magyar történetirókkal jött érintkezésbe; magyar grófi család kegyeit élvezé, nála talál menedéket, valahányszor vérei maguktól eltaszítják; magyar család közelében adja ki lelkét és mégis egész élete egy izgatásból áll minden ellen, a mi magyar.

Róma és Bécs egészen elkábitotta. Több mint bizonyos, hogy Sinkay a bécsi magyar ellenes köröktől kölcsönzött bátorságot a magyar nemzet ellen; a bécsi kedvezőtlen áramlatnak tulajdonítjuk fellépését, mely áramlat mindent és mindenkit felbátorított a magyar nép ellen.

Sinkay széles látkörű férfiú volt. A francia forradalom szelétől érintve, gondolkodóba esett. Vizsgálni kezdte népe állapotait és az akkori viszonyok szerint azokat kedvezőtleneknek találta. E nép nagyobb része jobbágy volt.

A szolganép önértetét kellett megteremteni. Rokonok után nézett s a rokonságot a római népnél találta fel. Vizsgálta a szétszort nép számát, és azt különböző országokban elszéledve jelentékenynek találta. Kutatott a nép birtokai után s úgy találta, hogy Dácia s a Dunántuli részek le a Balkánig és azon túl is, mind római birtok volt s mindezt a szétszort nép számára követelte. E nép tehát nem elégedhetik meg Erdélylyel; a Tiszáig mind román birtok, a Bánát, Máramaros, a Fekete tengerig, a Kutzo-Vlachokig lévő terület csak római föld volt, tehát román föld is.

Utjában találta a magyar nemzetet, a magyar alkotmányt, a magyar historiai multat. Mindez más állapotokat teremtett a latinak képzelt Dáciában. Legyőzte, jobbágygyá tette a latin elemet; földeit elkobozta, jogait szétoldta és nem tűrt semmiféle önállóságot. A magyar nemzet és törvény urrá lett a latin Dáciában.

Sinkay ezt az uralmat támadta meg; ez ellen az uralom ellen szított gyűlöletet és ezt az uralmat tartotta megdöntendőnek, s hagyta hátra unokákról unokákra a küzdelmet. A magyarban ismerte fel a romanismus leghatalmasabb és legveszedelmesebb ellenségét.

És a mi eszméket hirdetett Sinkay a mult század végén, a jelen század elején, azoknak a román nép között állandóan voltak képviselői, a kik annak valósitására törtek.

Románia a Tiszáig — ez az eszme állandóan él. Romániában a román birtokot ily térképeken tüntetik fel, sőt e birtok jogáról a világot is igyekeznek felvilágosítani, meggyőzni.

Sinkay eszméiből egy néhány realizálva is lett. Jelesen a román egyházak függetlenítve lettek; a görög-keleti egyház autonomicus jogokat nyert, s a szerbekkel való közösség végképpen megszűnt. A két román fejedelemség: Moldova és Havasalföld 1859-ben Cuza Sándor János személyében egy fejedelmet választ s a personalis uniót kivívja; a tényleges összeolvadás 1861-ben megy végbe, mikor a két fejedelemség helyébe az egységes Románia lépett.

Az összes románok egyesülésére vonatkozó ideált szintén Cuza fejedelem akarta megtestesíteni 1860-ban. Papiu Illarián, Sinkay legképzettebb és legelszántabb követője, Cuza kezébe tette le a román ultrák aspirációinak memorandumát¹⁾, melyben a román ideál így van meghatározva:

„A román ideál: az összes románoknak egy politikai testben való egyesülése, vagyis Dákó-Románia.“

Az így megalkotandó államról ismét így beszél a memorandum: állana ezen állam:

„Románia, (Moldova, Beszarábiával és Bukovinával).
Erdély (Bánáttal, Biharral, Máramarossal a Tiszáig).

Vagyis a románok által lakott Dniszter, Duna, Tisza és Kárpát-terület akkora volna, mint Olaszország, vagy N.-Brittánia, tíz millió néppel, melyből alig egy millió volna idegen. Ezen terület azonban kétszer annyi népet tudna táplálni.“

A Sinkay által alkotott román ideál bontotta meg az egyetértést román és magyar között; ez vezette a román népet 1848-ban Ausztria karjaiba; ez dolgozott 1867 óta a magyar uralom ellen Románia érdekében és kétségtelen, ez az ideál mindig létezni fog valameddig románok fognak lakni Keleten.

* * *

Ismertettem Sinkay nyelvészeti, történelmi, politikai, társadalmi és egyház-vallási irányát. Az ő irányában megtaláltuk mindenütt az

¹⁾ A Dákó-Romániának eszméjét tagadják, de valóban létezik. Az arra vonatkozó operatum egész terjedelmében olvasható a Tocilescu G. Revistájának 1883-ik évfolyamában.

egységet, a következetességet. Mindenütt a román áll előtte, a római mintára alkotott román, a kit nagy dolgok végbevitelére lát hivatottnak.

Tapasztaljuk, hogy mindazt, a mit Sinkay állított, az utódok késő időig szentírásnak tekintik. Nem bírálja meg senki. Annyi ismerettel, annyi készütséggel állott elő, minővel sem kortársai, sem azután sokáig népéből egy ember sem dicsekedhetett. Hittek neki, mert szellemi fölénynek volt elismerve.

Az idegenek, minők voltak a szász és magyar írók, minél erősebben támadták meg, annál több bámulója akadt, s annál szívósabban ragaszkodtak hozzá. A mit a történetírók és nyelvtudósok Sinkay ellen bizonyítottak, mindazt a vak gyűlöletre vezették vissza. A kritika Sinkay ellen egy ideig csak mélyebben és mélyebben ásta az ő eszméit a románok elméjébe, szívébe. Nem szívesen lehetett volna lemondani a szép álmokról, ideákról.

Hanem az igazság mégis diadalmaskodni kezd. Azokat a merészen odadobott állításokat ma már a román írók is bonczolni kezdik s igyekeznek az igazságot kideríteni. A nyelvnek latinná tételével már végképpen felhagytak; történeti adatait készpénznek el nem fogadják s a romanismus kedvéért a történeti hűséget és igazságot meg nem tagadják.

A magyar s a német történetíróknak sikerült a Sinkay-féle történetírást a maga értékére szállítani le. Állításait, különösen a román nép eredetét illetőleg, megdöntötték s a kutató elme ezekkel szemben az igazságnak diadalát kivívta.

A dolog azon oldalát felölelni egyáltalában nincs szándékomban; valamint hogy nem volt szándékom a Sinkay-féle eszmék jogosultságára, vagy jogosulatlanságára kiterjeszkedni; hogy állításai, nézeti mennyire állják ki a kritikát, vagy mennyire nem?

Sinkayt a maga eszméivel, minden kritika nélkül akartam bemutatni; bemutattam azt a férfit, a ki igazi vagy hamis, de ideált teremtett a románok számára, olyan ideált, a melynek mindig lesznek apostolai és hobortossai.

MOLDOVÁN GERGELY.

Az eszmék, mint mozgató erők. ¹⁾

I.

Mindnyájan ismerjük olvasásból vagy hallomásból azt a materialisztikus felfogást, mely a lelki tüneményeket a testi szervek működéséből származtatja, s a gondolatot az agy váladékának tartja. Eme merész állítás bebizonyítása tapasztalatunk körén kívül eső lévén, vele nem is foglalkozom; hanem egy pillantást akarok vetni lelki életünk eddigelé elhanyagolt erőire és működéseire: az érzelmekre, vágyakra és képzetek (eszmék)re, melyek, mint megannyi pariák, ki vannak zárva a mechanikai módon működő okok és erők nagy csoportjából. A mechanikai föltevés szerint a mozgás az oka a gondolatnak, mintha mondaná: a víz hullámzása termi meg a halat. Ez a tény csak akkor volna lehetséges, ha a mozgás átalakulna gondolattá: a mit senki sem próbált bebizonyítani.

Nincs semmi hitvány a Jupiter házában — mondotta volt Spinoza. Miért vessük meg hát az öntudatot, az érzelmet és az akaratot? Ám úgy foghatni fel minden eszmét, mint újból szülemelő érzések és vágyak összegét, melyek az agyvelőben kezdődvén, elterjednek más szervekre, s terjedés közben rhytmusosak, szabályosak, arányosak lesznek. Tehát mi nem kérdezzük, hogy egy eszme hogyan okozhat mozgást, mert minden eszme már magában egy megkezdődött mozgás, egy teljességre menő változás tudata, mely nem szünhetik meg tüstént. Az erkölcsi, társadalmi, vallásos és logikai eszmék nem csak az egyéni gondolkodás formái, hanem gondolatok közlésének s a társadalmi érintkezésnek is a formái, melyeknek eszköze a szók, a jegek. Ezek az eszmék az egyénbe rakott collectiv erők, melyek öröklés-szerűen szállnak nemzedékről nemzedékre.

¹⁾ Alfred Fouillée: L'Évolutionnisme des Idées-Forces, Paris. 1890.

Szellemi életünk alapténye az öntudat. Maga a szellem — mondhatni — az örök mozgás alapelve, mert benne szintűgy, — mint a külső tárgyokban — a szó eredeti jelentésében mozgás van, azaz szakadatlan változás és az állapotoknak egymásutánja. Innen van, hogy észrevételünknek, érzés- és akarás módunknak van egy bizonyos tempója, vagy gyorsasága, s legújabb időben a psycho-physikusok szellemes kísérményeket tettek arra, hogy mennyi idő szükséges egy tisztán megkülönböztethető észrevételre, emlékezésre, eszmetársításra, vagy akarásra. Kimutatták, hogy az idegsejtek játéka és a neki megfelelő képzetek játéka gyorsabb vagy lassabb az egészség vagy betegség, a pihenés vagy a fáradtság állapotában, az öröm vagy a fájdalom állapotában, az öröm vagy a fájdalom, a félelem vagy remény izalmában. Lear királynak, Othellónak örvengő lelki rohamaiban más gyorsasággal folynak az eszmék és érzelmek, mint Hamlet töprengő lelkében. És az eszmék és a gerjedelmek (emotiók) eme mozgásának nem csak gyorsasága, hanem iránya, sőt kiterjedése is van, — abban az értelemben, hogy kiterjed a lelkiállapotok kisebb-nagyobb részére, s viszhangzik a gondolat az érzelem és az akarás szűkebb vagy szélesebb köreiben. Mindennap tapasztalják ezt a színészek, midőn valamely jellem lelki állapotát utánozzák, sőt tapasztalhatja mindenki, ha tükör elébe állva, haragosra húzza szemöldökét, mely hevület csakhamar átjárva a test minden részét, s a hátgerincz feszeségében, az öklök összeszorításában talál megfelelő viszhangot. Az eszmék az öntudatban bizonyos erőfokozat szerint hatnak, a mi más szóval azt teszi, hogy a lélek- és élettani tények között mennyiségi viszonykapcsolat is van. Az öntudat ereje egyenes viszonyban van az ezt megelőző, vagy rákövetkező idegműködés erősségével. Valamely érzelem kellemes, ha az idegben felgyült erőknél csak egy részét használja fel; ellenben fájdalmas, ha azokat kimeríti. Ezért ver le, sújt földre, vagy szögez ágyba a fájdalom, mert idegerőnk legjava részét teszi tönkre.

Annak a hirnek hallattára vagy olvastára, hogy „anyád meghalt“ vagy „atyád tönkrejutott“, neki megfelelő izgalmi, mozgás- és helyváltozási tünetmények állanak elé vagy következnek be a testi életben. Valóban bizonyos ideg-erő-egyensúly felel meg a mí erkölcsi egyensúlyunknak és a mi az egyiket rombolja, rontja a másikat is. Az ily hir hallattára: anyád haldoklik vagy atyád tönkre-

jutott, mind a neki megfelelő ideg-egyensúly teljesen felfordul, s a felzúduló érzelmek árja a neki megfelelő idegerők viharzását okozza: sírást jajgatást, szivdobogást, örületes megfutamodást stb.

Némely böleselőnek (Bain, Delboef) arra a kérdésére, hogy ugyan az az erő nyilvánulhat-e mozgás alakjában és gondolat alakjában? — a felelet: nem, mert az erőösszeg egyszerüen különböző szervekben nyilvánul térbeli különböző mozgás alakjában. Ámde az agyban minden lelki működésnek bizonyos physikai működések felelnek meg: vértorlódás, hő stb. s a szervezet általános állapota mindig megfelelő módon jut kifejezésre az öntudatban, ha nem tiszta gondolat alakjában is, de homályos érzelem formájában. Úgy, hogy ha egy oldalra tehetnök az agyvelőben, a gerincvelő központjaiban és a test legkisebb részeiben történő mozgásokat, s más oldalra azokat a lelki állapotokat, melyek végbe mennek a központi tudatban és a melyek végbe mehetnek a velő központjaiban, a sejtekben és a test összes részeiben: a két összeg teljes egyenletét kapnók s kitűnének, hogy a testi szervezet mozgási összege megfelel a lelki állapotok összegének.

Mondjuk ki tehát, hogy az eszme mozgás, mely — úgy tetszik — csak a felnőtteknél van elválva az érzéstől és akarástól; de nincs elválva sem a gyermeknél, sem a vadembernél.

II.

Az érzés, a gondolkodás és akarás — úgy tetszik — csak a felnőtteknél van egymástól teljesen elkülönítve. A felnőtt gondolhat testének egy mozgására, a nélkül, hogy meg is valósítaná; ámde akkor megakasztja azt a mozgást, mely megkezdődött abban a pillanatban, midőn magát a mozgást elképzelte. De még ekkor is sarkalást érez a mozgásra, mely sarkalásnak ellenállani sem a gyermek, sem a vadember nem bír. A mozgás képzete és kivitele mindkettőnél mondhatni egy kenyéren és egy vizen él. A gyermekekre és a vad emberekre még a másoknál látott mozgások is ellenállhatatlan hatásuak. Azonnal híven másolják, mint mondani szoktuk: utánozzák.

Minden eszme vagy képzet, kép a meg-megújuló érzéseknek az összege, melyekben felújuló mozgások is vannak. Innen van, hogy az elmében gondolatban (képzetben) megkezdett sétán egy darabig töp-

rengék, utoljára azon veszem észre, hogy lábaim mozgásba jönnek, mert az eszme (képzet) ellenállhatatlanul ragadós, mely éppen ennél-fogva többé-kevésbé megvalósul, a szerint, a mint szabad menetére hagyjuk vagy visszatartjuk. Egy mozgásra gondolni annyi, mint azt megkezdeni s egyszersmind visszatartani. Hasonlóan van a dolog, ha egy mozgást várunk, ilyenkor a várakozás egy bizonyos irányban megkezdett hatás, mely az idegközpontokat előlegesen is erélylyel tölti el. És ez oly erős lehet, hogy többé lehetetlen feltartóztatni, s a már lappangó mozgás bekövetkezik. Láttam mezei munkásokat, egy tálból tányérra ételt szedve, midőn merés közben egyik ösztön-szerűen megfogta a szomszédja karját, hogy kanálával előle ne szed-hessen. T. i. a kinézett jó falat birásának képzele úgy elfoglalta esztét, hogy önkéntelenül feltartóztatta szomszédjának arrafelé mozduló kar-ját és kanálát. Chevreulnek az u. n. „kutató ingán“ tett tapasztalatai szintén azt mutatják, hogy ha az ember egy mozgást az értelemben elgondol, keze — öntudata nélkül is — megvalósítja azt és közli az ingá-val. Innen van, hogy asztaltánczoltatáskor az asztal a várt moz-gást mutatja, a kezeknek oly mozdulatai következtekben, melyekről nem is volt az illetőknek tudomásuk. A gondolat-olvasás sem egyéb, mint észrevehetetlen mozgások olvasása, midőn valakinek gon-dolata a más gondolatába lefordítódik, a nélkül, hogy róla tudomása lenne. Az elbűvöltség és szédülés eseteiben szintén egy-egy mozgás kezdődik meg, melyet az akarat sehogy sem bír feltartóztatni. Midőn pl. egy mélység fölött levő keskeny pallón állunk, a leesés képzele igen erős, s azt csakis hathatos belső erőfeszítés tartóztat-hatja fel. Nem ok nélkül emlegetik tehát, hogy a mélységnek vonzó ereje van: míg a rémület megakasztván összes képzeleink és erőink járását, csak a nagy hézag képe, s az agyvelőnkben kezdődött esés gyorsaságának szédülete marad meg, mely a belső mérleg ser-penyőjét igyekszik felbillenteni.

A megrögzött képzet, közönségesen rögeszme (fixa idea), szintén idetartozik. T. i. éppen az ő ereje és állandósága követke-zékben törekszik kizárni minden más képzetet; egyedül, vagy csaknem egyedül lévén, eszme- vagy képzettársaiban nem talál elegendő ellen-súlyt, minélfogva a benne foglalt érzelmek és impulsusok minden ellenállás nélkül valósulnak meg.

A rögeszmében szenvedő lelki állapota hasonlít az alvajáró ön-

tudati állapotához. Az alvajáró az, a ki semmit sem gondol a nélkül, hogy meg ne valósítsa ne csak agyvelejével, de két kezével és két lábával is. Ily esetekben a mozgás oly élénk az agyvelőben s a szervek ellenállása úgy meggyengült, hogy a mozgást a tagok épp úgy eszközlik, mint a hogy álomban történik. A hypnotikus sugallás tényei egyszersmind a tovább terjedő mozgásnak és actióknak az eszméi. Ez más szóval a mesterséges monoidéismus, egy eszmével elteltség. A hypnotizáló azzal kezdi a dolgát, hogy az agyvelőben értelmi ürességet csinál, ebbe az ürbe bele dob egy eszmét, mely majdnem egyedüli és ellensúly nélküli lévén, mozgásokban nyilvánul.

Az egyszer elkezdődött mozgások ragadósága és folytatása nemcsak saját szerveinkben történik, hanem elterjed egyik szervezetről a másikra. Honnan van az, hogy ha látjuk, hogy valaki bizonyos mozgást végez, e ténynél fogva utánozni bírjuk ugyanazt a mozgást, anélkül, hogy megmondanók, mely izmokat mozgatunk, sőt anélkül, hogy csak ismernők is ez izmokat? Egyszerűen annál fogva, mert az észrevett mozgás képzete, sőt maga az a mozgás az agyvelőben ismétlődik, s testünk többi részében is elterjedni törekszik. Eszerint egy mozgás tanujának lenni annyi, mint színésznek lenni.

Ez az eset van a rokonszenvel is. Rokonszenvezéskor másokkal uni sono rezgünk, elképzeljük egy hozzánk hasonló egyén örömét vagy fájdalmát, s ekként szükségképpen vele örvendünk vagy vele szenvedünk. A mozgás elsőben abból az érzelemből fakad, mely a mások érzelmei képzetéhez fűződik.

Nemcsak a képek és képzetek képviselnek mozgást, hanem az elvont képzeteknek, a tiszta eszméknek is megvan mozgást irányzó erejük, mert minden ily eszmében van egy csomó érzéki és mozgó kép, tehát van mozgásra való irányzat is. Sőt, a mi több, minden oly általános eszme, mely a cselekvéssel, még pedig a mi cselekvésünkkel van viszonyban, — minők a család, a haza, az emberiség java és boldogsága: szembetűnően hat ránk, s oly erővé lesz, mely esetleg tette birja tüzelni az egyéneket vagy a tömegeket. Kétségkívül, mint Malebranche mondá, egy merőben tiszta eszme nem birna fölemelni egyetlen egy szalmaszálát sem; de a kérdés az, hogy van-e egyáltalán merőben tiszta eszménk? Hiszen minden eszméhez hozzájárulnak a közérzési (coenesthesiai) elemek, az érzékléseknek (sensatio) és vég-

telen finom érzelmeknek az az összege, mely az élet általános érzétét adja. Ott van kiválóképpen az agyélet érzete, azaz a gondolattól elválhatatlan agyvelő működés, mert ha gondolatainkat tisztán az agyvelőbe helyezük is, mégis tagadhatatlan, hogy a gondolkodási miveleteket egy csomó agybeli érzéklés kíséri, mely a mint nő, meleget okoz az agyvelőben. A legelvontabb elmélkedés szomszédos a fejfájással; s ebből is világos, hogy mi nem vagyunk sem tiszta szellemek, sem angyalok, mert még ha a gondolat gondolatát gondoljuk is, mindig van legalább bizonytalan képzetünk testünkről, s az agyvelő munkásságáról. Végre a leganyagtalanabb eszmék is, ha önmagokban nem, az őket kísérő képekben és szókban az akaratót kormányzó eszmék lehetnek; továbbá a célokban, az eszményekben is mint erők működnek, s önmaguk valóítására töreksznek.

Tovább menve állithatjuk, hogy a működő eszméket helyettesítő szók is tehetnek ránk hasonló hatást.

III.

A tényleges gondolatban — úgymond Leibniz — szokásunk mellőzni ama jegyek magyarázatát, melyek valamit jelentenek, mert úgy hisszük, hogy magyarázatuk hatalmunkban áll, de azt a magyarázatot rendszerint nem tartjuk szükségesnek. Ez az okoskodásnak vak, vagy symbolikus módja, melyet algebra módjára általánosan használunk. Használjuk a morálban, a politikában és a mindennapi életben. Ez a szó nem szabad: sok tett elkövetésétől visszatart; ellenben a becsület, haza, szabadság akárhány embernek fegyvert ad a kezébe. A „szabadság és egyenlőség“ jelszóval lázba hozzák a tömegeket; pedig kevés ember bir róluk számot adni; de használja őket, mint az algebrista számot a symbolikus számokkal. Méltán hasonlították a szókat az apró pénzhez, a váltókhöz, a bankjegyekhez az ő előnyeikkel és veszélyeikkel.

És ugyan mi a mozgató elem a szóban? Valjon a hangszálaknak az a kis mozgása hoz-e tűzbe egy egész nemzetet vagy hadserget a szabadság vagy a becsület szó hallattára? Ez a kis mozgás csak megindít egy gépezetet, mert az agyvelőbe felgyűlt mozgatóerőknek egész raja rohan az izmokhoz, mihelyt az az egy

pár szótag az ajkon elcsattan. És ezek a mozgató erők a működő eszmék egész sorának felelnek meg, azaz az eszmékkel kapcsolatos vágyaknak és érzelmeknek.

Egy-egy gondolat, egy szó látszó elvontsága a felgyöngyözésre, vagy felkelésre kész érzelmeknek egész legióját borítja be s mentől elvontabb a szó, mentől általánosabb az eszme, annál számosabbak és bonyolultabbak a felkelő érzelmek, úgy hogy végelemében vannak eszmék, melyeknek ereje általánosságuk terjedelméhez képest nő.

Kimondhatni ezek szerint azt a törvényt, hogy öntudatunknak bármely állapota mozgató erő, mennyiben oly lelki működéseket borít be, melyek mindig mozgásra tüzelnek. A mint-hogy öntudati állapotaink nem elszigetelten állanak, hanem egymással kombinálnak: természetes, hogy ez a mozgás is rendszerint összetett erőknek az eredménye.

A mozgás elterjed a központból a szervekre. Karomat mozgatni akarom és elkezd mozogni mintegy teremtő legyen szóra. Fénelon és Bossuet szerint ez a legnagyobb csoda. Bizonyítva van benne megdöbbentő elem; de fürkészszük ezt a mysteriumot, vajjon nem kisebb-e s nem sajátosabb-e, mint a minőnek látszik?

1. A szellem körében a hasonló és egy irányú érzelmek mindig agyvelő mozgásokhoz lévén kötve; elkerülhetetlen, hogy a szellemi fogamat összhangban ne legyen a mechanikai eredményvel. Avagy mi a mozdulatlansága pl. egy vértanunak fájdalmi tetőpontján, hanemha a ráható ellenkező erőknek valódi egyenlete.

2. Bensőnkben a változások annál erősebbek, mentől nagyobb volt a megelőző feszültség és mentől erőteljesebb az izgalom, mely alól az erők felszabadultak. Élő példa erre a várakozás lelkiállapota. Ha valamely várakozásban csalatkozunk, pl. nagyszerű dolgot várunk és gyarlóan üt ki: a bámulás érzése helyett gúnycsajzra, méltatlankodásra fakadunk. Ennek a tüneménynek megvan a maga fizikai mása: már az agyvelőben vannak feszült idegerők, melyek ha egy módon nem nyilvánulhatnak, nyilvánulhatnak másként. Pl. midőn sírásra voltunk elkészülve, kitörhet belőlünk a nevetés; de a végső ideghatás mindig arányban lesz a megelőző idegfeszültséggel és izgalommal, mely az egyensúlyt megbillentette. Egy erős izgalom hatására valaki pl. azért nevet, hogy ne kelljen sírnia: mozgolódik,

jár-kél, lábaival tapiskál, szive dobog, arcza kigyúl stb. Ez a tünetmény a különféle mozgások közlekedése. Ily esetben az öntudat állapota hasonlít egy erkölcsi viharhoz, melyben minden hatás az erély egyensúlyához van kötve.

3. Vannak lelki tünetmények, midőn a hatás és ellenhatás egyenlőnek látszik. Tudjuk, hogy ha két egyenlő erővel ellökött golyó összetalálkozik, mozdulatlanul megállanak. A feltartóztatott mozgás ily esetben átváltozik hővé. Ha ekként találkoznék össze két csillag: porrá zuzódhatnék mind a kettő. Mantegazza e tünetményhez hasonlítja a heves szerelemnek szenvedélyes gyűlöletté vagy megvetéssé alakulását. Nincs erősebb ok a gyűlöletre — ugymond La Bruyère — mint az azt megelőző mély szeretet. Természetesen őrizkednünk kell a szerelmet és gyűlöletet összeütköző két golyónak képzelnünk, mert a szellemi tünetményekben az okoknak oly tömege van működésben, hogy a mathematikai pontosságot beléjük be nem vihetni; de annyi mégis bizonyos, hogy ha a legegyszerűbb és legegyszerűbb tünetményeket tekintjük: a hatás és ellenhatás egyenlősége testileg és lelkileg is nyilvánvaló.

4. Egy élettani természetű ok az érzelmeket, gondolatokat okvetlenül örökös mozgásba hozza. Míg bizonyos idegcsomók arra valók, hogy egyik vagy másik érzelmünkkel vagy képzetünkkel együtt rezegjenek, addig a többiek aránylag nyugvásban vannak: amazok elhasználódnak, ez utóbbiak az elhasználódásra készen állanak. Az agyvelő állhatatlan egyensúlyánál fogva, ha az izgalom egy ponton meggyült, más pontra tér át és abban talál — mintegy — enyhületet. Innen ered az érzelmelek (emotiók) és velök váltakozó gondolatok örökös hullámlása, mozgása, és ez megfelel az agyvelő sejtek állhatatlansága okozta örökös mozgásnak, az erő kifejtése szerzette szakadatlan elhasználódásának, — s végre — az erély szakadatlan átmenetének egyik vidékről a másikra.

5. A szellemi mozgalom az actio kimélés törvényének alá van vetve. Tudjuk, hogy egy akadály ellen való visszahatásra szükséges bizonyos erélykifejtés; de erre a vágyra, vagy mozgató erőfeszítésre a lehető legkevesebb élő erő kell. Goethe és Geoffroy-Saint-Hilaire ebből a tényből vonták le az erőkimélés törvényét. A természetben minden erő a legcsekélyebb veszteséggel igyekszik fogatos lenni és e részben úgy látszik, hogy lényegében a természet takarékos.

Allíts egy mozdonyt egy közegbe, s majd meglátod, hogy azt a vonalat fogja követni, mely leginkább megközelíti fő irányát. Hasonlóan megtaláljuk ezt a törvényt a biológia körében, midőn az állatfajok a lehető legcsekélyebb változással igyekeznek alkalmazkodni a földtani és égalji új viszonyokhoz. Az állat karma úszóhártyává változik a vízben, szárnynyá a levegőben, még pedig alapidomainak lehető legcsekélyebb elhagyásával.

6. E törvényből foly egy másik, mely physikai mozgásban s egyszersmind lelki működésben nyilvánul: ez a *rhythmus törvénye*. Tudjuk, hogy a mozgásnak elemi forrása a hullámozás. Az új-kori tudomány megengedi (Tyndall és Spencer), hogy minden külső mozgas rhythmusos, azaz hullámozó, és nincs is oly mozgas, mely mindig egyenes. Ez onnan van, hogy nem lévén üresség, a mozgas mindig ellenálló közegen hatol át. Innen, hogy ha a fény egy közbelső anyagon áthatol, kénytelen — úgyszólva — egy lépést hátrálni, hogy két lépést hatolhasson előre. Egy csillag sugara hullámozóan hatol a végtelenségen át, míg elvégre érinti szemünket és a mint az előremenő fényes hullám találkozik a hátráló hullámmal, egy pillanatnyira beáll a kölcsönös egyensúly, mely szemünkben a sötétségben jelentkezik. Izmaink szintén rhythmusosokká lenni törekszenek: midőn gépiesen mozgatjuk lábunkat, úgy mozog ide-oda, mint egy inga. Szellemi működésünk is hasonló járásu. A fájdalomban most reagálunk, majd elernyedünk, a roham után szünetet tartunk; tehát szenvedésünknek vannak élénk és meggyengült pillanatai. Ezt mutatja a kesergő anya jajkiáltása; a balladák dallama, a görög tragédiák kara stb... Figyelmezéskor a működés több-kevesebb szabályszerűséggel inog, próbáld csak egyszerre két egymáshoz közel eső pontra szegezni tekintetedet, s meglásd, hogy tekinteted sohasem mozdulatlan teljesen, s hogy több-kevesebb hirtelenséggel egyik vagy másik pontra száll. Ha pedig egyszerre egymás mellett eső több pontot veszünk észre, egyikről a másikra oly hirtelen rhythmussal haladunk, hogy nem jut elég időnk külön-külön észrevételökre.

7. A szellemi erély a physikaival abban is megegyezik, hogy a mennyiségi viszonyok változását minőségi változás kíséri. Itt a pszichologiai minőség jó tekintetbe, s nem az erkölcsi és socialis. Ez utóbbi minőség a lelki működés következményeihez fűződik. Az értelmi munka becse, ára nem az ő tényleges erősségé-

vel (intenzitás) jár, hanem következményeivel. Ha mennyiségi arányt keresünk, az csak az értelmi munka jelen erőssége és az elhasznált szén sulya közti arány lehet. Például Leibniz infinitesimalis calculusa fölfedezésének erkölcsi és társaséleti további következményeit, azt nem a Leibniz fejében történt tényleges mozgás mennyiségével mérhetni össze, hanem a fizikai, élettani és sociologiai változások és mozgások amaz osztályával, melyek a fölfedezés következtében az emberiségben és a földön végbementek.

Ha egy kőműves egy követ fölemel, pillanatnyilag a Leibnizéhoz hasonló erőt fejthet ki; de ha egyszer a követ elhelyezte, e munkának nem lesz az a számos, különféle és termékenyítő hatása, a mi a Leibnizének, t. i. az a hatása, mely meglátszik az újkori tudomány és ipar majdnem minden alkotásában. Hiszen ha telescopot, ha hidat, ha hajót készítenek: mindannyiszor a Leibniz fölfedezései következményeit fejtik tovább.

Egy gondolatnak igazsága anticipálja a mozgások végtelen mennyiségét, melyeknek előzetesen mintegy formuláját adja és a melyekkel összhangban áll. Hasonló becslés alá esik egy cselekedet érdeme.

A szeretetet halála példájával tanító Jézus érdemét mechanikailag is meg lehetne becsülni az agyvelőkben okozott ama nyomokból, melyeket cselekedete és beszéde maga után vont. Éme nyomok, a mint a különböző emberöltőknél agyvelőről-agyvelőre szálltak, mint a hogy a tenger hullámai egymás nyomában vannak: a keresztyén társadalmakban az erélynek és mozgásnak oly elosztódását eszközölték, mely végtelenül különbözik attól, mint a minő a keresztyénség nélkül valaha létrejöhetett volna. Egy nagy erkölcsi példa, mint mondani szokás, megkönnyíti az élet terhei elviselését mindazoknál, a kik a példával ismerősek, pedig minden erőfeszítésnek, s még az erkölcsinek is megvan a maga mása abban a szénmennyiségben, melyet az agy azalatt felhasznál. Ne kicsinyeljük a szentet, s ismerjük el, hogy Jézus halála a keresztfán az emberiségben több agyvelő, ideg és izombeli szén elérését okozta, mint a mennyi Jeruzsálem, sőt az egész Zsidóország teljes elégésére kellett volna.

IV.

Ily szempontokból kiindulva, egészen új világitásban tűnik fel Herbart a maga rendszerével s annak gyöngeségével. Herbart első

kísérlette meg leírni a szellem statikáját és mechanikáját és vitatta, hogy az eszmék (képzetek) erőkké lesznek, de csak ha kölcsönösen ellenkeznek egymással, mely ellenkezés lényege abban áll, hogy egyik megakadályozza a másikat, hogy helyét elfoglalja az öntudatban. Herbart tehát azt hiszi, s minden ok nélkül, hogy a képzetek (eszmék) csak a szembenállás állapotában lesznek erőkké s csak akkor kíséri őket mozgás, és nem akkor, midőn egymással összhangban vannak. Megengedi, hogy a nem tudatos képzetek sem vesznek el és tovább léteznek; de elfelejti, hogy ugyan azt a lappangó létet alkalmazhatni az öntudatra is, s mondhatni, hogy az öntudat megfogyatkozott, de nem semmisült meg. Herbart szerint az összes képzetek teljes szabadságra törekeshetnek, mely szabadság lényege az értelmi világosság; holott a lelki állapotok igazi és lényeges mozgása mindenekelőtt nem a világosságra törekvésben áll, hanem az örömben és cselekvésben; az értelmi világosság csak egy eszköze a működésnek és a boldogságnak.

Továbbá Herbart, hogy föltevése alapját megvethesse, a lélek egyszerűségéből (Einfachheit) indul ki. Ámde ezt az egyszerűségi föltevést nem veheti kiinduláspontnak a psychologia. Aztán ha két képzet közt az antagonismus csak tartalmi minőségek alapján keletkezhetnék, ez az antagonismus csak is úgy szűnhetnék meg, ha a két képzet egyidejűleg üzenék ki az öntudat mezejéről, azaz kölcsönös megsemmisülésök által. De az elmélet eme két következménye ellenkezik azzal a ténnyel, hogy tudatos életünk minden pillanatában vannak ellenkező tartalmú képzetek, melyek nekünk egy időben jelentkeznek, s hogy csak bizonyos sajátzerű és megszabott körülmények közt kerül összeütközésre a dolog az ellenkező képzetek közt. Tehát nem láthatok egyszerre egy narancsot sárgának is, zöldnek is, de egyszerre érezhetem azt cukrosnak és frissnek.

Emez elvi tévedések miatt Herbart nem foghatta jól fel a képzetek küzdelmét. Hiszen a képzeteknek nem csak erősségét (intenzitét) kell tekinteni, hanem minőségét és tartalmát is. A kísérvagyakban és érzelmekben rejlik az igazi oka annak, hogy egyik vagy másik képzet uralkodik. A képzetek erejét ez elemek számbavétele nélkül kiszámítani teljes lehetetlen. Hiszen az eszmék egyuttal a lehető működés és szenvedély jegyei s ebből ered vonzó vagy taszító hatásuk. E részben sohasem a képzeti minőség a döntő, hanem a vágyó és affectív minőség.

A képzet hasonlít ahoz a formához, melyet egy láng vesz fel a ráfuvalló szél hatása következtében; ánde eredetileg nem az a forma hat, hanem egyfelől a láng, másfelől a szél. Csakhogy a képzet, mint öntudatos forma, új tényező lesz a működés problémájában, lehetővé teszi az akaratnak eredeti ellenműködését és iránya változtatását: egyszóval működő eszmévé lett azzal a feltétellel, hogy az eszme, mint teljesen kifejelett forma, érzést, emótiót és vágyat is rejt magában; csupán a tárgyról vett (képzeti) oldaláról tekintve, tehát az alanytól elvonva, az eszme csak passzív forma activvá lesz annak az alanynak a részéről, melynek működését vagy ellenműködését (reactio) jelöli.

Végül Herbart az eszméket úgy tárgyalta, mint kicsiny külön: lényeket, melyeknek előzetesen megismerhetni belső absolut erejét s melyeknek egymásközi viszonyait mathematikai számítás alá vonhatni: 1) függetlenül a felfogó és akaró alanytól; és 2) függetlenül az élő agyvelő egységétől és működésétől. Csakhogy az eszmék nem lebegnek a levegőben, az ég és föld között: a működő agyvelő és a szellemi működés között. Aztán nem is maradnak ugyanazok, ha gondoljuk, vagy ha nem gondoljuk, úgy, mint a hogy a nyomdai jegyek megmaradnak az ő szekrényeikben. Herbart azt mondja az ő psychologiájáról, hogy a szellemet képzetsorozatokkal úgy alkotja, mint a hogy a physiologia a testet idegszálakból (fibres) szerkeszti; minélfogva Wundt megjegyzése szerint, — teljes lehetetlen az élettani tünetnyeket az idegszálak izgékonyaságából megfejteni. E szálakat nagy központi alakulatok kormányozzák, mely nagy szervek cohaesiója okvetetlenül szükséges. Szintugy a lelki világban az „észrevétel“ (apperceptio) egyesíti a képzeteket, megadja nekik az erőt, s tartja fenn, vagy akasztja meg őket. Ánde Wundt is elfelejtkezik a vágya k-ról és az akara t-ról, melyeknek hatása kiterjed az öntudat összes állapotaira; minélfogva lehetetlen mathematikai pontossággal kiszámítani az eszmék és öntudati állapotok erőit függetlenül az érzéki actiótól s az érzelmi vagy akarati reactiótól. Herbart hasonlít ahoz, a ki az árapály idején akarná a tenger mindenik hullámának erejét kiszámítani csupán az előző és rákövetkező hullám összeütközési viszonyaiból, nem véve tekintetbe azt az általános hatást, mely minden hullámra és minden csöpp vízre kiterjedvén, a tenger egész tömegét a hold felé emelé.

Ezekből következik, hogy Herbart szerint belső életünk a szét-hulló képzetek közepette feldarabolódik s a lét a helyett, hogy folytonos lenne, dirib-darabbá válik. Ha az eszmék vagy képzetek mind különvált (distinct) tényezői volnának lelki életünknek, akkor mindeniknek tisztán meg kellene maradni minden combinatióban, mint a hogy egy számmivelet tényezői tiszták és ugyanazok maradnak a sokszorozás és osztás minden lehető miveleteiben. Továbbá lenne, Platóval szólva, tiszta képzetünk a pirosról, a kékről stb. és kellene egy harmadik entitas, mely két tiszta eszmének vagy érzésnek ezt a viszonyát észrevegye. És ez az entitas az ily viszonyokat alkotni bíró értelem (intellectus) lenne.

Végre az is nevezetes ellenvetés, hogy a tiszta és egyszerű érzéklés magában véve szintugy symbolum, mint az atom. Soha sincs egyetlen lelki állapotunk, mely merőben egyszerű volna mindenkor. Mi legalább három dolgot teszünk egyszerre: érzünk, cselekszünk és örvendünk vagy szenvedünk. Tehát lehetetlen úgy tárgyalni a képzeteket, mint érző atomokat, melyek combinatióikban felbonthatatlanok és megmásíthatlanok.

V.

A működő-eszme a vágyó folyamatnak vagy reflex miveletnek a rövidített formulája. Ezt illusztrálja az állati ösztön és az emberi genius természete is.

Az ösztön sem egyéb, mint működő-eszme, azaz oly irányzó eszme, mely virtualiter előre lévén formálva, a szervi alakulatban nyilvánvaló (actualis) módon működő lesz az érzések, gerjedelmek és vágyak működése következtében. Ennélfogva az állat nem születik az ő ösztönszerű művének (pl. madár a fészeknek, méh a méhkasnak, hangya a hangyabolyoknak) képzetével, hanem valószínűen az a képzet az állat képzeletében ahoz képest bontakozik ki, a mint azt külsőleg megvalósítja; és éppen e valósítás következtében: a képzet nincs, hanem lesz. Midőn a méh megkezd a sejtet, nem sokat tud róla, hogy mit tesz; ha egyszer túl van a kezdetén, annak az érzetére, hogy hiányzik még valami és a megkezdett rész láttára fölébred benne annak a képe, a minek majd következnie kell. A képzet lassanként testet ölt, a szerint, a mint csirája fejlődik; nő, mind határozottabbá lesz és a hatszögű sejt, az eléhaladás fokozatához ké-

pest mind szabatosabb mintává lesz az állat képzeletében. Csinálás közben jó rá, hogy mit akar csinálni. Ez a társítás szakasztott mása a művészi ihletségnek. Csakhogy az állatnál az érzési és mozgási örökölt bentermettsége (dispositiók) változatlan társításaikkal szintén hasonló módon determinált képtársításokat hoznak létre: mint a hogy egy költő-család tenne, ha a tagok mindnyájan ugyanegy sonnetet készítenének. Az embernél szabad az ihlet; tehát belső kaleodoscopia sokkal számosabb combinatiókra és mozgó képzetekre alkalmas, holt az állat már idegszerkezeti megkötöttségénél fogva egy eszméhez van szögezve. Ez a rögzött eszme (fixa idea) elsöben mintegy megnyújtása a szerveknek. Az állat szintoly bevégzett alaku munkát hoz létre, mint a minö bevégzett alaku az utódja (fiókája); értelmi termékenysége szintoly rabszolga, mint testi termékenysége, annyival inkább, mert ez előbbi ez utóbbi szolgálatában áll, pl. a fészeképités alkalmával. Egyszóval az ösztön egy változatlan típusu működö-eszme példája; ellenben az emberi ihlet a változó típusu működö-eszme példája.

Általában az eszme úgy jelenik meg mindenütt, mint az öntudat változó állapotainak feltétele; s midön a mozgás mechanikai okait elészámláltuk, azzal nem meritettük ki a mozgás fogalmát, mert ott vannak a lelki működések, és az eszmék, mint a működéseknek s egyszersmind azoknak a változásoknak a képviselői, melyeknél fogva azok a belső mozgások külsőleg nyilvánulnak. Ezek, mondhatni, közbenjárók a mozgás világa és az erkölcsi világ között. Teljességgel nem tétlenek, hanem a cselekvés tudatos formái. Az élő lény mozgás, érzés és cselekvés által jut a gondolkodásra, mint a hogy a test mozgás által fejt ki hőséget. A gondolat a lelki erély kijelentése s nem a lelki tehetetlenségé. Az egészen más, mint pusztá világosság, inkább azt kell mondanunk, hogy az eszmék oly világító és erőközpontok, mint a csillagok, az asztronómiai rendszerek, melyekben az erő világító s egyszersmind mozgató, működve sugárzó és sugározva működö, mely — mint olyan — mindent magához vonni törekszik. És a világ utoljára is oda vonzódik, a hol a legtöbb erély a legnagyobb fényvel párosulva gyült össze.

FELMÉRI LAJOS.

ÁRPÁDOK és NEMANJIDÁK.¹⁾

(Politikai-genealogiai adalékok a magyar-szerb viszonyok történetéhez.)

A bizonytalanság s aggodalom nem csekély érzetével teszem közzé a következő lapokat.

A szlávok s nevezetesen a délszláv dynastiák genealogiája — tudomásom szerint — az irodalom országában nagyon gyéren művelt tért képvisel; művelése, eltekintve attól, hogy bármely ismeretlen, vagy kevésbé ismert táj felkutatása magában már hálás munka, de különösen tekintettel a mai kor bizonyos politikai és művelődési törekvéseire s mozgalmaira, bizonyára élénk érdeklődést kelt; eredményes tanulmányok e téren joggal az érdekek közé sorozhatók.

A szláv genealogiának, hogy megismertessék és terjesztessék, ugyanazok a követelendő kellékei, mint a melyeket a mai rendszeresen bíráló történelmi kutatás bármely egyéb történelmi feladat helyes megoldásához és megvilágításához fűz; e helyütt is mellőzendő az elődeinktől átvett, hitelt nem érdemlő mesék s hagyományok tömege, s oknyomozó tanulmányok, a forrásokban tett bíráló kutatások és okiratokkal megerősíthető tanuvallomásokkal kell pótolnunk. Szükséges tehát, hogy az, a ki ezen feladattal meg akar küzdeni, kutató munkássága körébe vegye fel az erre vonatkozó hozzá férhető, krónikákba vagy okmányokba foglalt összes anyagot, s mivel e kútfők nagyobbára szláv nyelven szólnak, természetesen a kutató előnye, ha hazai földön keresve fel őket, tulajdon nyelvükön intéz hozzájuk kérdést.

Őszintén bevallom, hogy bármennyire törekedtem is választott feladatomat a fenjelzett úton s módon megoldani, nem volt alkalmam

¹⁾ Töredékek szerzőnek „A középkori délszláv uralkodók genealogiai története“ cz. nagyobb művéből.

mindig s munkám minden részénél közvetlen a forrásból meríteni. Nem szolgálhat mentségemre, hogy ebben személyes viszonyaimban gyökerező anyagi helyzetem akadályozott meg; mert a ki előtt a forrásokhoz vezető út, bármi oknál fogva zárva van, keressen törekvései számára hozzáférhető teret. S ha mindezek dacára mégis átadom a nyilvánosságnak e lapokat, teszem ezt a következők oltalma s véde alatt:

A történetírás nagyjai genealogia dolgában tudvalevőleg nagyon indolensek. Közöttük s hozzám hasonló kutatók között az a különbség, hogy ők a forrás tövében ülve nem éreznek szomjuságot, mi alatt mi a forrás után epedünk. S ha mi, a forrást keresve, itt-ott utat tévesztünk, avagy ha szomjunkat más vízzel csillapítjuk: a nagyok azonnal készek minket a helyes útra igazítani s olykor szomjunkat a forrás tiszta tükréből merített itallal enyhítik is. Tévedésünk mások buzdítására szolgál s a végeredmény mégis csak a tudományos kutatás nyeresége!

S ha e lapokban hiányok létezésére figyelmeztetni sikerülend csupán, s sokat, a mi tudtomon kívül már felderítetett, vagy felderíthető, ismeretlennek vagy kétségesnek jeleztem is, meg vagyok elégedve; a helyreigazítás kellemetlen érzése el lesz törölve azon tudat által, hogy a helyreigazítást közvetve mégis tevékenységem provocálta.

I.

Ilona, magyar királyné,

I. Uros, szerb nagyfejedelem leánya.

Születési évét nem ismerjük, de feltehetjük, hogy miután már egy évvel házassága után fiut szült ¹⁾ s rövid idővel erre férje nevében ritka erővel s erélylyel vezette az ország ügyeit, férjhezmenetele idejében már oly korban állt, mely a nőre nézve érettnak mondható. Valószínűleg idősebb is volt férjénél; de a korkülönbség Béla vak-sága következtében az eljegyzésnél akadályt nem képezett.

Ilona 1129-ben az akkor II. István magyar király trónutódjának designált vak Bélával kelt egybe ²⁾ s 1131. ápr. 28-án férjével Székesfehérvárott megkoronáztatott.

¹⁾ Turóczy II. 63. „*quae non post multos dies procuravit Geycham.*“

²⁾ Schier (*Reginae Hungariae primae stirpis*“ cz. művében) Bélának egy „*első*“ feleségét is említi. Szerinte Ilona Bélához még száműzetése idejében ment

Hogy II. István, a ki vak Béla házasságát közvetítette, szemét a szerb hercegnőre vetette s őt küldöttség útján a trónra jutó vak Béla nejeül kérte, annak egynél több oka volt.

István már 1128-ban üzent háborút II. János császárnak, mivel ez István nagybátyjának, Álmosnak, Görögországban menedéket nyújtott. Már 1128-ban bevette Belgrádot (némelyek szerint Branicevó-t is); a szerbek, kik 1122-ben János részéről érzékeny vereséget szenvedtek, felhasználták a császár veszélyes helyzetét s bevették Rasum várát, mi Jánost annyira elkésérette, hogy Kritoplos-t, a vár parancsnokát női ruhába bujtatta s számaon vitette végig a piaczon. Engel azon nézetben van, hogy a szerbek eme közreműködése talán még 1118-ból, a midőn II. István Dalmáciát a magyar koronának visszaszerezte volt, datálódik s következménye egy Magyarország és Szerbia között akkor létrejött szerződésnek. Akárhogy álljon is e dolog, annyi tény, hogy a szerb akció az 1128—9-iki magyar-görög hadjárat alatt, első megbízható adatot szolgáltat a következő magyar-szerb szövetség felderítésére.

Hogy országuk régi nagyságát újra helyreállítsák, a Komnénok egyebek közt a szerbeket is jármuk alá akarták hajtani. Természetes dolog volt tehát, hogy a magyarok, normannok ¹⁾ és szerbek, a kiknek a görögökben közös veszélyes ellenük volt, ezeknek egyesült erővel ellenszegülni törekedtek. István tehát ily értelemben kötött Urossal véd- és daczszövetséget II. János ellen s így István érdekében is feküdt, hogy ez érdekközösséget vak trónörökösének a szerb fejedelem egy leányával való egyesítése által még szilárdabb alapra fektesse.

De egyéb indokok is játszhattak itt közbe.

Tudjuk, hogy Ilona, szépségén kívül, még nőnél igazán ritka erélyes és szilárd jellemmel dicsekedhetett s hogy céljai elérésénél

volna nőül. Miután Bélának Kinnamos-féle unokája igen hasonlított István nagybátyjához (Béla egyik fiához), úgy atya születése, valamint Ilona férjhezmenetele (ha Ilonán kívül Bélának más felesége nem volt. Schier itt következtetlenségbe esik) Béla visszahivatása előtt ment végbe. Schier ebben bizonyítását keresi. annak, hogy II. István, a kinek Álmos életbenmaradásáról tudomása volt s ki 1124-ben annak leányát, Adelhaidot szívélyesen fogadta, Béla létéről mit sem tudott stb.

¹⁾ Klaić, Bosznia története (Bojničić Iván által irt német kiadásában Lipcse, 1885. pag. 63.)

s férje és gyermekei uralmának megerősítésénél még a legvérengzőbb eszközöktől sem riadt vissza, — az 1132-iki országgyűlésen való felépése az 1741-iki pozsonyi országgyűlésen lejátszódott jelenetek példányképe —. Lehet, hogy Istvánnak tudomása volt a hercegnő e tulajdonságairól s hogy ép ezért legalkalmasabbnak is találta arra, hogy a vak Bélának mindenünnen veszélyeztetett helyzetében szilárd támaszt nyújtson.

Ilona hozományáról Klaić i. h. (pag. 64, 65) következőleg nyilatkozik: „Üres, mivel sem bizonyított feltevés, hogy II. Béla ipjától nászajándéku Boszniát kapta volna. 1135-ben Béla legelőször él „rámai“ királyi czimmel. ¹⁾ Valószínű, hogy a bosnyák bánok, midőn látták, hogy a hatalmas magyar király rokoni összeköttetésbe jutott a szerb uralkodó házzal, hozzája csatlakoztak. Valamivel később 1135. után Béla az esztergomi országgyűlésen második fiát, Lászlót, a boszniai hercegi méltósággal ruházta fel, da az ország kormányzatát továbbra is a boszniai bánok kezében hagyta.“

Családi életét illetőleg csak azt tudjuk, hogy szerb rokonai egy részét udvarába hívta. Okiratokban tudtommal csak kétszer van szó Ilonáról. ²⁾

Élete végéről sem maradt fenn hiteles adatunk. Azon körülmény, hogy Béla élete utolsó éveiben az iszákosságra adta magát, ³⁾ arra engedne következtetni, hogy ekkor felesége örökös szeme már nem vigyázott fölötte. Feltűnt továbbá az is, hogy Zsófia leányának a szülei házból való eltávozása alkalmával egy író sem tolmácsolja az anya bánatát s végre abban találták főbizonyítékát azon feltevésnek, hogy Ilona 1138. körül halt meg, hogy Bélának 1141-ben bekövetkezett halála után nem annak özvegye Ilona, hanem az utóbbi-

¹⁾ Fejér, Codex diplomaticus stb. II. 82.

²⁾ Fejér II. 94. egy 1138-ból kelt oklevélben, mely a dömösi prépostságra vonatkozik: „Anno autem . . . millesimo centesimo trigesimo octavo, indictione I. epact. XVIII. regnante vero serenissimo et victoriosissimo Rege Bela II. bonae memoriae Almi Ducis filio, cum Helena regina clementissima anno autem regni septimo.“ „Idem Bela Rex piissimus, cum Helena Regina nihilominus piissima.“

Wenzel I. ^{55/23} év nélkül. András, veszprémi prépost adománylevele a sz. Mártoni apátság javára: „ . . . a piissimo Rege Bela et eius uxore Regina Elena disponendarum rerum suarum facultatem petiit.“

³⁾ Turóczy II. 64.

nak sógora Belus lett gyámja a kiskorú II. Gejza királynak. Ebből következtették, hogy az erélyes Ilona, ha még akkor életben lett volna, nem csikartatta volna ki kezéből kiskorú fia fölötti gyámságát.

Mind e kombinációkat, Ilonának II. Béla halála előtt bekövetkezett halálát illetőleg megsemmisítette Jaksch ¹⁾ lelete.

Jaksch ugyanis a klagenfurti cs. kir. tanulmányi-könyvtár egy pergamentkodexében néhány levélfogalmazványra bukkant, melyek közül hat Zsófia II. Béla leányának élettörténetére vonatkozik s a melyek egyike Zsófia anyjához, Ilonához van intézve s következőleg hangzik: *Excellentissime matri sue N. regine Nobilissime N. Christi et ipsius ancilla videre d(ominu)m d(eum) in Syon vel regem r(egum) cum ²⁾ decore s(alutem).*

Audita ³⁾ dulcissima legatione v(estra) mater et domina, qua humilitatem m(eam) elementer salutare dignata estis excellentia v(estra), gaudens et exultans vehementer in domino grates devotissimas serenitatis v(estre) humiliter refero. Et quia dixistis speciale vobis esse gaudium pro amore sponsi celestis devotissimarum Deo feminarum me elegisse contubernium, quid elegerim, quid invenerim vobis, domina, paucis intimare decrevi.

Dum ⁴⁾ serenitatis vestre misericordiam oculo cordis intueor, mater et domina, qua me vobis commonentem amplecti fovere nutrire vestra dignata est excellentia, quicquid honoris et glorie, quicquid iocunditatis et gratie vel leticie excogitare filialis ⁵⁾ valet dilectio, totum vobis unice matri intima devotione exhibeo. Verum tamen, quia gaudium m(eum) gaudium v(estrum) esse non ambigo, facta in me magnalia dei dignitati vestre, domina mater, intimare cupio. Ex quo loco N. inhabitare cepi regnum et patriam Deo miserante inveni. Nam tanta in me patris nostri spiritualis domini scilicet abbatis omniumque mihi commanentium superhabundat gratia, ut velut in horto deliciarum quodam modo videar esse posita.“

¹⁾ Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, 1888. Ergänzungsband II. Heft 2. „Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Bélas II. von Ungarn.

²⁾ „Cu“ rövidítő jel nélkül.

³⁾ „Audita“ után „fama“ szó ki van törölve.

⁴⁾ A levélnek most következő befejezését az V. és VI. közti fogalmazvány tartalmazza. — ⁵⁾ „Filialis“ szó a sor fölé van írva.

Jaksch e levél iratását illetőleg azon eredményre jut, hogy az 1146. szept. 11-ike után s 1147. áprilise előtt Admontban lett írva. De nem szabad elfelednünk, hogy Zsófia ez időben tizennégy évnél idősebb nem volt. ¹⁾

E levélből azt látjuk, hogy Ilona leányához Admontba küldött-séget menesztett, mely tudára adta neki, mily öröme volt a király-nénak, a mikor hallotta, hogy Zsófia, a mennyei vőlegényhez iránti szeretetből jámbor nők kolostorába vonult.

Az is kitünik e levélből, hogy Ilona nem csak hogy nem halt meg férje előtt, hanem hogy még 1146. és 1147. közt életben volt. Hogy Ilona II. Geiza idejében már nem szerepel, annak oka abban kereshető, hogy a derék és jóra való Bélus, kinek Ilona s gyermekei jóléte szívének feküdt, a gyámságot kezébe összpontosította s Ilona fő-lölegesnek találta személyes befolyásával előtérbe lépni. ²⁾

¹⁾ „Ha magukból a levelekből akarunk következtetni, akkor úgy találjuk, hogy bennök I. Konrád, salzburgi érsekről még mint életben levőről van szó. E szerint a levelek még 1147. április hava előtt lettek írva (Meiller, Salzburger Regesten 56. 291. sz.). Harmadik levelében, mely magához az érsekhez van intézve, Zsófia az érsek magas életkoráról szól. Első levelében, mely még Regens-burgból van intézve II. Geizához, a ki ezen s a következő levelekben önálló fejedelem gyanánt van feltüntetve (Geiza 1146. szept. 11-én lett fegyverképes); Zsófia bánatát s nyomorát szembe állítja fivére „prosperitas rerum“-ának.

Geiza helyzete atyjának, II. Béla, halála után 1111-ben sehogysém mondható kedvezőnek; ő maga még csak 12 éves volt, úgy hogy feltehetjük, hogy uralkodása első éveit anyja befolyása alatt töltötte; Borics is újra kezdett elő-állani a magyar trónra támasztott igényeivel. Helyzete legrosszabbra 1146. ele-jén fordult, a mikor is Konrád császár Boricsnak segélyét helyezte kilátásba s az utóbbinak ösztönzésére két bajor gróf husvét hetében (márcz. 31-től ápril 6-ig) Pozsonyt ostrom alá vette. Kedvezőbbé vált helyzete, midőn 1146. tavaszán Pozsonyt sikeresen visszafoglalta, a mi arra bátorította, hogy bosszúhadjáratra induljon Bajorország ellen.

Azt hiszem tehát, hogy az első (Geizához intézett) levél Pozsony vissza-foglalása után, azaz 1146. tavaszán lőn írva. Ekkor már szólhatni Geizának „prosperitas rerum“-áról.

A két, sorrendre nézve, utolsó (V. és VI. az utóbbi anyjához intézett) le-vél egyidejűleg lett írva. Az első ismét Geiza királyhoz van czimezve s Zsófia benne fivérét „rex Hunnorum victoriosissimus“-nak szólítja. Ez bizonyára nem csak alakiség, hanem nyilván ama nagy győzelem hatása alatt iratott, melyet Geiza 1146. szept. 11-én a bajor herceg fölött a Lajta mellett aratott. Látjuk tehát, hogy a levelek iratásának ideje 1146. tavasza s ősze közé esik. ⁴⁾

²⁾ Jaksch fenti ellenkező nézetét nem okadatolta.

Ilona halála tehát az 1146. utáni időre tehető. Hogy már 1157-ben nem élt, bizonyítja Geiza egy okirata,¹⁾ a melyben azt mondja „pro salute animarum matris et patris mei.“

Ha e magyar-szerb házassági összeköttetés következményeit tekintjük, úgy első sorban szemünkbe ötlik Belus erélyes kormányzata II. Geiza kiskorúsága alatt. Belus sógorát, Csudomil-t, Ilona fivérét, rábeszélte, hogy rázza le a görög jármat és lépjen Magyarországgal hűbéri összeköttetésbe. Mánuel, byzanci császár már 1151-ben lepte meg Csudomilt, ki miután Magyarország részéről segélyt nyerni nem tudott, hegyeibe húzódott vissza. Mánuel a szerbek elszakadását ürügyül használta fel, hogy a következő évben Magyarország teljes meghódítására czélzó terveit keresztül vigye.

Végre meg kell adnunk, hogy mindazon későbbi összeköttetés, mely az Árpádok s a Nemanjidák közt létrejött, nem egyéb, mint utóhangja ama szilárd érdekközösségnek, mely II. Bélának Iónával való egybekelése folytán a két család közt fennállt.

II.

Belus, Magyarország nádora.

I. Uros egy leánya, kinek nevét nem ismerjük, Belus-sal kelt egybe.

Engel szerint Belus szerb boljár, kinek még Uros nevü fivére is volt. Abból, hogy a magyar krónikák őt „avunculus regis Geysae“-nak nevezik, Engel bizonyossággal arra akar következtetni, hogy felesége Geiza nagynénje (anyja nővére) és Uros nagyherceg leánya volt.

Engel ez okadatolása igen hiányos, mert „avunculus“ azon esetben is lenne Belus, ha Uros fia s Ilona királyné fivére lett volna. Azon körülmény, hogy Belusban valóban Uros vejét kell tekintenünk, abban alapszik, hogy ma Belust nem szerbnek, hanem horvát-dalmátinak ismerjük.²⁾

Engel következő adatokat szolgáltat Belus életéből: „Mig az öreg Uros élt, Belus folyton Geiza király udvarában tartózkodott, a

¹⁾ Fejér II. 146.

²⁾ Klaić 66.

kinek kiskorúsága alatt az ország ügyeit is vezette s Borics német hada ellenében vitézül is harczolt. Uros halála után Belus valószínűleg visszatért Szerbiába, a hol akkor nagy zűrzavar uralkodhatott. Lehet, hogy Belus, sógorai elnyomásával Szerbia trónját maga és Geiza számára akarta biztosítani. De ez valószínűleg nem sikerült; Kinnamos abbéli tudósítása, hogy Belsis vagy Belus mindkét szemén vakitva lett (a minnek azonban okát ő nem tudja), arra enged következtetni, hogy Belust sógora Csudomil elfogatta, szemevilágától megfosztatta s azután Magyarországra visszaküldötte volt“

Miután Engel Belus magyarországi működését különösen a Mánuel császár elleni küzdelmekben méltatja, azon feltevésnek ad kifejezést, hogy Belus István herceget, II. Geiza öcscsét Mánuelhez való menekülésében kísérte. E menekülésnek következménye az volt, hogy Magyarország s a görögök között újra harczra került a dolog (Engel szerint 1159-ben), mely alatt Mánuel a néhány évvel ezelőtt trónra jutott Uros-on (Primiszló-n), Belus fivéréen meg akarta magát bosszulni. Hogy országukat a császár haragja elől megóvják, a szerbek állítólag csakhamar megfosztották Urost trónjától s arra annak fivérét, a császár által is pártfogolt Belust emelték. A császár a választást megerősítette s a trónjától megfosztott Urosnak néhány Szerbián kívül levő jószágot adományozott. 1162-ben Belus lemondott a trónról s újra Magyarországra ment, hogy támogassa a fiatal III. István királyt. Magyarországon be is fejezte életét.

Mai hazai iróink Belus működését következőkép ecsetelik :

Szerintök Belus mindjárt II. Béla halála után ki lett nevezve a fiatal II. Geiza gyámjának. Az ő közbenjárásának köszönhető a Magyarország és Spalato közötti jó viszony (1142. május 3-ról szóló okirat) s Geiza egybekelése Euphrosyne orosz hercegnővel. A lerfeldi csatában (a Lajta mellett, 1146. szept. 11-én) Geizával együtt vezényelte a magyar sereg középhadát s oldalban támadta meg a német sereget. 1150. körül arra unszolta sógorát, Csudomilt (Blachin-t), hogy Görögországtól szakadjon el s Magyarországhoz álljon. 1152. tavaszán magyar segédesapatot küldött szorongatott rokonának. Ugyanez évben egy sereg élén indult a trónkövetelő Boris ellen; átkelt a Dunán s ostrom alá vette Branicsevót, de vereséget szenvedett Mánueltól.

Hogy a derék Belust a magyar udvarból eltávolítsa, Mánuel a szerb fejedelmi méltósággal ruházta fel. De II. Geiza halála után (1161)

Belust újra találjuk Magyarországbán, mint a kiskoru III. István hű tanácsadóját s gyámját.

Következő okirataink tesznek említést Belus Magyarországbán vitt szerepéről:

1142-ben II. Gézának egy a pannonhegyi apátságához intézett okirata az ország nagyjai közül róla mint „Belus Dux“-ról tesz említést (Fejér II. 117.).

1145. i. h. 124 mint Belus Palatinus comes szerepel.

1146. Wenzel I. ^{56/24} mint „Belus Comes Palatinus et Banus“ (horvát bán) „Belos Comite Palatino.“

1148. Fejér II. 129 „Bani Beli.“

1150. i. h. 130 „Belus Banus.“ Wenzel I. ^{58/25} „Belus Banus.“

1151. i. h. ^{60/27} „Belus Banus“.

1152. i. h. ^{60/28} „Belos Banus“.

1156. i. h. ^{62/29} mint nádor. Fejér II. 139 „Belos Palatinus Comes.“ i. h. 140. „Belo Palatino Comite“. i. h. 144. „Belus Palatinus“.

1157. i. h. „Belus Banus et Comes Palatinus“. i. h. 146 „Belo Palatino existente“.

1158. i. h. 148 „Belus (Princeps Regni)“.

1163. i. h. 165 IV. István Bernát püspöknek s a zágrábi egyháznak visszaszolgáltatja Dombrov birtokot. Ez okirat „Belus Banus“-ról II. László idejéből tesz említést. Egy másik, 1165-ről szóló okirat szintén „Belus Banus“-nak mondja.

Egyik levelében, melyet III. Incze pápa 1198-ban Saul kalocsai érsekhez intézett, következőt találunk ¹⁾: „Ad audientiam nostram noveris pervenisse, quod inclitae recordationis Dux Belus olim in Archiepiscopatu tuo, in proprio fundo suo, qui appellatur Caet(-Keu) monasterium in protomartyris Stephani honore construxit, adeo illud amplis possessionibus reditibusque ditavit, quod XXX. monachi in eo, secundum beati Benedicti regulam, domino servientes, sustentationem sufficienter habebant, et hospites et pauperes ad ipsum monasterium divertentes, procuracionem recipiebant de necessariis compe-

¹⁾ Fejér II. 336.

tentem ; quadringentas etiam marcas argenti praeter cruces et calices, idem nobilis eidem loco ad ipsius ecclesiae concessit ornatum.“

Ezen Belus által alapított monostor később az ebroni sz. Ábrahám kanonokok birtokába ment át; de ezek rossz gazdálkodásuk folytán csakhamar kénytelenek voltak elhagyni a kolostort; csak hárman maradtak meg benne. A pápa fenti levelében felszólítja az érseket, hogy a monostor ügyeit rendezze.

Ugyanez ügyben a pápa második levelet is intézett az érsekhez (1198. ap. Fejér II. 337); itt a kolostort „in loco, qui dicitur Keu-nek nevezi.

Belus tehát 1198-ban már nem volt életben.

Belus gyermekei közül csak egyetlen leányáról tétetik említés.

1150. elején Vladimir orosz herceg, Fruzsina magyar királyné fivére, megjelent II. Geiza udvarában, hogy tőle II. Izjaszló nagyherceg, a királyné bátyja, nevében Vladimírko, halicsi fejedelem ellen segílyt kérjen. Geiza a két ország közt levő határhegység felé vonult s ezt Izjaszlónak tudtára is adta. Midőn Vladimírko, ki Belzen táborozott, megtudta, hogy a magyar hadsereg megérkezett, Przemisłbe vonult; erre Geiza átkelt a hegyen, birtokába ejtette Sanok városkát, a halicsi parancsnokot őrségével együtt elfogatta s Przemisł felé vonult. Vladimírko erre küldöttséget menesztett Geizához, melynek sikerült Geizát, tekintettel az őszi esőzésekre s Izjaszló késedelmezésére, visszavonulásra bírni. Geiza 1150. október 20-án tudtára adta a nagyhercegnek elvonulását s egyúttal beleegyezését kérte, hogy a kíséretében levő Vladimir hercegnek nőül adhassa legfelsőbb bánja leányát. A nagyherceg a Geiza által tervezett házassághoz meg is adta beleegyezését.

Jóllehet az orosz források nem tesznek említést a „legfelsőbb magyar bán“ nevérol, mindazonáltal nézetem szerint kézzelfogható, hogy itt csak is Belus leányáról lehet szó. Belus-t az 1150-iki okiratok bánnak nevezik s természetes, hogy ő mint a magyar király nagybátyja, a bánok közt az első helyet foglalta el, s nem is hihető, hogy Geiza egyszerű alattvalója nevében játszott volna a kérő szerepét. De eljárása egészen más színben tűnik fel, ha meggondoljuk, hogy a menyasszony saját unokanővére; ily módon a rokonsági viszony következő képet ölt:

I. Uros, szerb nagyherceg

<i>Ilona,</i> férje: <i>II. Béla,</i> magyar király	<i>Leány,</i> férje: <i>Belus</i> Bán	<i>I. Msztiszló</i> orosz nagyherceg † 1132. ápr. 15-én
<i>II. Geiza király</i>	<i>leány</i>	<i>Vladimir, Fruzsina</i>
1150		
1146		

Vladimir menyasszonyával valószínűleg akkor ismerkedett meg, midőn 1150 elején nővére udvarában, Magyarországon tartózkodott. Az eljegyzés után Geiza — az orosz szokásnak megfelelőleg — rangját megillető pompával küldte a menyasszonyt az orosz nagyherceg udvarába, a ki neki és kíséretének Tilog városát jelölte ki tartózkodása helyéül, a honnan azután a kíséret, bőven megajándékozva, elküldett. A vőlegény, ki azalatt megbetegedése folytán sógora udvarában maradt vissza, csakhamar követte menyasszonyát, a mire nemsokára az esketés is megtörtént.

Midőn Vladimir 1151-ben újra járt politikai küldetésben a magyar udvarnál, felesége is elkísérte oda, hogy meglátogassa szüleit. További sorsa ismeretlen.

III.

Dragutin István király,

V. István magyar királynak veje.

Az okiratokban rendszeren István néven¹⁾ fordul elő, nemkülönben érmein is.

Miután atyjának, I. Uros Istvánnak, csak hosszabb házassága után született, ez az elsőszülött fiú születésén való örömeiben a drágát és becseset jelentő Dragutin nevet adta neki. Születési évét illetőleg semminemű adatunk nincsen.

Csak 1269 körül hallunk valamit felőle.

Ekkor ugyanis atyját komolyan felszólította, hogy mondjon le javára a trónról. A régibb irodalom, mely szerint Dragutin herceg már 1261 körül kelt egybe az ifjabb magyar király, V. István leá-

¹⁾ Wenzel IV. 318 do 1288 aug. 8. IV. Miklós pápa levele Ilona királynéhoz: „magnificos viros Stephanum et Urosium, Illustres Reges Sclavorum, natos tuos.“

nyával, felteszi, hogy már a házassági alkudozások alkalmával azon feltétel lön megszabva, hogy Uros István még életében adja át trónját Dragutin fiának. Engel (228) nem téved, ha azon feltevésnek ad kifejezést, hogy István büszke jelleme ezen feltételszabást valószínűvé is teszi. Különben arra mutatnak a később bekövetkezett események, hogy az öreg király ígéretét a házasság alkalmával kilátásba helyezte, de korántsem határozottsággal megadta. 1269. körül azonban a fiatal herceg közbejött akadály miatt nem volt azon helyzetben, hogy trónkövetelésének erélyes kifejezést adjon.

Egy Jeleso városa közelében tett lovaglása alkalmával lebukott lováról s ez alkalommal lábát oly súlyosan sebesítette meg, hogy felábadásán kételkedtek. Az öreg király ennél fogva már is ifjabb fiának, mint a praesumtiv trónörökösnek kiházásítására gondolt. Dragutin állapotja azonban jobbra fordult s valószínű, hogy ő semmisítette meg öccse házassági tervét.

Ipjának 1270-ben bekövetkezett trónralépése alkalmával Dragutin újra elő állt trónigényei hangoztatásával. Mennyit ért el akkor Dragutin, azt biztosan nem állíthatjuk: okiratilag bebizonyított tény az, hogy V. István a közte s II. Ottokár cseh király közt létrejött béke 1271. jul. 3-iki ratifikálása alkalmával szövetségesei közt „*regem Serviae et Stephanum filium ejus, juniorem regem Serviae, generum nostrum*“ is említi. Dragutin tehát akkor már „ifjabb király“ volt, épúgy mint V. István, ki hosszabb időn át mint „ifjabb király“ szerepelt IV. Béla mellett. 1271 után Dragutin állítólag ipja támogatása mellett határozottsággal s erőszakkal kelt ki atyja ellen, hogy őt koronájától megfoszsza. Tudjuk azt is, hogy V. István 1272 nyarán személyesen vonult Szerbiába, hogy veje ügyében az öreg Uros ellen állást foglaljon, — e szándékát fia, András elraboltatása hírére életével fizette meg.

Atyja halála után Dragutin 1277-től 1281-ig uralkodott; 1281-ben azonban öccse, Milutin arra kényszerítette, hogy javára mondjon le a trónról.¹⁾

¹⁾ A régebbi irodalom az egész dolgot Milutint illetőleg igen kedvező világot mutatja be. Dragutin — így szólnak a források — nem igen biztosnak érezte magát az erőszakosan kicsikart trónon; 1269 körül megsérült lábának újra fellépő fájdalmai — Pachymeres, byzanci író, határozottan állítja, hogy megsérülése még trónörökös korában jött létre. — Dániel érsek pedig mondja,

Trónjától megfosztatva, sógorához, IV. László magyar királyhoz fordult, a ki a macsó-boszniai hercegség kormányzásával, mely eddig Dragutin anyósa, a kún Erzsébet kezében volt, megbizta; azonkívül még Branicsevót, Belgrádot és a Szerémséget is kormányozta.

Hosszu uralkodása nem egyéb, mint szakadatlan láncolata vallásos cselekményeinek.¹⁾

1314. márcz. 22-én (a napot Dániel érsek emliti) elhunyt. Halála előtt állítólag maga köré gyűjtötte országa püspökeit s boljáraít s nekik szóbelileg, Milutin öcscsének pedig írásbelileg figyelmükbe ajánlotta Ulászló fiát. Végtere Theoktist néven szerzetesnek avatta fel magát. Tetemét Rassa városába vitték s ott az általa emelt György vértanu-klastromba temették el.

Felesége Katalin magyar hercegnő.

IV.

Árpádházi Katalin királyné.

Neve okiratilag meg van állapítva.²⁾ Atyjának 1242-ben Kliszában meghalt nővére után Katalinnak nevezték. Luccari szerint Er-

hogymár királysága idejében érte e baj s hogy isteni büntetést látott benne —, a szemrehányások, melyeket anyja, Ilona tett neki, lelkiismerete furdalmaival egyetemben nem kedveltették meg vele az uralkodás gyönyöreit s midőn vallásos életében is folyton nyugtalanította bűja, átadta koronáját öcscsének, Milutinnak azon feltétellel, hogy Milutin bátyja (Dragutin) halála után arról fia (t. i. Dragutin fia) javára mondjon le. Dragutin megbánta ugyan csakhamar az alkut s Milutint eltávolította a trónjától, de az utóbbi a papság segélyével oda vitte, hogy Dragutin újra — s most már mindenkorra — mondott le trónjáról s valódi remeteéletet élt.

A régibb irodalom szerint ez 1275-ben ment végbe. Egykoru kézirat (ap. Miklosich, Monum, Serbica, 561 befejező jegyzetéből tudjuk azonban, hogy 6794 (1285. szept. 1-től 1286. szept. 1-ig) Milutin uralkodásának ötödik éve volt.

¹⁾ Nagyban buzgólkodott a bogomilek üldözésében s megtérítésében, — bő adományokat osztogatott a szegényeknek s klastromoknak, palotáját a betegek s gyámoltalanok menhelyévé tette, testét kinozta s sanyargatta s hogy a jámbor s áhitatos férfiú minden feltételének megfeleljen, még a nejével való nemi közösüléstől is tartózkodott — így jellemzi őt a régibb irodalom.

Okiratilag bebizonyított tény, hogy a pápa 1282-ban mindkét fivért megakarta nyerni a katholicismusnak. Dragutin katolikus is lett s a pápa (1291. márcz. 15-én kelt levelében) az áttértnek s országának felajánlotta oltalmát.

²⁾ Fessler, Geschichte der Ungarn II. 601. István elsőszülött leányának nevezi, de nem indokolja.

zsébet volt a neve. Minthogy szülei V. István magyar király s kún Erzsébet 1255 körül keltek egybe s első fiúk, IV. László, az egybehangzó feljegyzések szerint 1262-ben született, úgy V. István többi, 1262 előtt született gyermekei leányok voltak. Miután továbbá Katalin nővérei közt elsőnek lett kiházasítva, úgy joggal tarthatjuk őt szülei legidősb gyermekének s születése évét 1256—7-re tehetjük.

Egybekelésére vonatkozólag Pejácsevics és Engel¹⁾ következő feltevéseket állítanak fel:

IV. Bélának és V. Istvánnak Ottokár ellen küldött segélycsapatokban Ottokárnak a pápához intézett jelentése szerint rasciaiak is voltak, a mi talán szerb csapatok jelenlétére is engedne következtetni; a magyar király kíséretében 1261 márczius havában Bécsbe jött fejdelmek közt Uros István is volt két fiával; feltehetjük tehát, hogy 1261-ben a szerb trónörökösnek, István leányának jegyese (férje) volt, vagy pedig, hogy a fiatal pár egybekelése már ekkor el lett határozva. Az is valószínű, hogy a büszke István egyidejűleg ama feltételezt is szabta, hogy Uros István még életében mondjon le trónjáró fia, Dragutin javára.

Az én nézetem szerint e feltevés sem a jelzett keletre, sem a házasság említett eredetére nézve igazolva nincsen.

Eltéktelve a pár gyermekkorától — Katalin 1261-ben legfeljebb 4—5 éves lehetett — azt akarom megjegyezni, hogy — mint fentebb is hangsúlyoztam — az 1261-ben Bécsben megjelent három szerb király alatt nem Uros István s két fiát, hanem az Uros, Radoszló s Ulászló fivéreket kell értenünk.

Azonkívül arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy IV. Béla és V. István okiratai értelmében 1269-ig a két udvar közt nemcsak hogy feszült viszony uralkodott, hanem hogy sőt háborút is viseltek egymással, a mi nem történt volna akkor, ha a két udvar már 1261-ben rokoni viszonyban áll egymással.

Jogunk van tehát azon feltevésnek helyet adni, *hogy Dragutin István eljegyzése és egybekelése V. István legidősebb leányával a két állam közt létrejött béke zálogának tekintendő s hogy 1269 első felében létesült.*

¹⁾ Az előbbi i. h. 218. s köv. Engel, *Gesch. des Ungar. Reiches* III. 228.

A kevély Istvánnak — a ki nagyanyja, Gertrud s anyja, Mária döllyfét örökölte — mindenestre nem volt inyére leányának eme semmikép sem fényes kiházásíttatása, de két mozzanat játszott itt közre, mely beleegyezésre bírta.

Egyrészt az összeköttetés tisztán politikai érdekü volt s oda irányult, hogy Magyarországnak szükség esetén segédkezet nyújthasson Ottokárral s egyéb ellenségekkel szemben — másrészt pedig már vak Bélának a szerb Ilonával való egybekelésében is az összeköttetés egy korábbi esetét látták s különben is a fiatal pár közt következő rokonsági viszony létezett:

I. Uros, szerb nagyherczeg.

<i>Desa</i>	<i>Iloa,</i> férje: II. Béla magyar király, † 1141.
<i>Nemanja István,</i> † 1200. febr. 13-án	<i>II. Geiza,</i> † 1161.
<i>I. István király,</i> † 1227.	<i>III. Béla,</i> † 1196.
<i>I. Uros István,</i> † 1276/7.	<i>II. András,</i> † 1235.
<i>Dragutin István,</i>	<i>IV. Béla,</i> † 1270.
	<i>V. István,</i> † 1272.
	<i>Katalin,</i>

1269 körül.

A házasság létrejöttének időpontjára nézve semminemü adatunk nem maradt fenn, csak azt tudjuk, hogy Katalin 1269 körül a szerb udvarban tartózkodott. Mert midőn ez időtájt Dragutin megbetegedése folytán görög követség jelent meg a szerb király udvarában, hogy Milutinnek császári herczegnővel való egybekelése ügyében alkudozásokba bocsátkozzék, az öreg Uros csak elbámult a küldöttség udvarias modorán s podgyásza tömegén. Midőn tudára adták, hogy ez a herczegnő podgyászában csak egy része s hogy a java még csak jön, azt mondta: „Mi nekünk oly elpuhító dolgokra szükségünk nincsen; lám, menyem egyszerü házi ruhájában ül rokkája mellett; ily egyszerüen s háziasan tölti nálunk idejét.“

1281-ig Katalin megosztotta férjével Szerbia trónját, ezután pedig herczegségébe követte. Itt Pachymeres szerint tiltott viszonyba

lépett sógorával, Milutinnal. Az utóbbiról ugyanis rebesgették, hogy, míg bátyja túlzott áhítatosságában kínozza testét s a nejevel való nemi közösüléstől tartózkodott, ő játszotta a férj szerepét.¹⁾

Az utolsó tudósítás, mely Katalinról szól, azt mondja, hogy rövid idővel anyósa, Ilona halála után († 1314) Simonis (Milutin nejének) kíséretében, ki nála látogatóban volt, Milutin udvarába ment, a hol igen szívélyes fogadtatásban részesült s gazdagon megajándékozva visszaküldetett.

E házassági összeköttetés egyik fontos következményének tekinthető, hogy V. István 1272 nyarán magyar hadsereg élén Szerbiába vonult, hogy a veje s annak atyja között kitért viszályoknak, Dragutinra nézve kedvező eredménnyel véget vessen. Ez életébe került, a mennyiben egy Magyarországról nyert tudósítás hírére nagy sebességgel sietett haza, de a nyári hőség halálos betegségbe ejtette, a mely folytán csakhamar ki is mult.

Hogy ez összeköttetés következtében az Ottokár ellen harczoló magyarok közt szerbek is voltak, azt Ottokárnak a pápához intézett jelentése kétségtelenné teszi.

V.

II. Uros István (Milutin) király,

V. István magyar királynak állítólagos veje.

Egy 1281-ben kelt okmányában,²⁾ mely Morosini Miklós raguzai knézhez van intézve, következő czimmel él: „István, Isten kegyelméből Szerbia s a tengervidék királya.“

1828-iki³⁾ Marin György raguzai knéznek szóló levelét ily aláírással végzi: „Stefán Uros král.“

¹⁾ Raics Katalin s Milutin védelmére kel ki s Pachymerest szerbellenes érzelműnek mondja. E mellett azon dicséretre hivatkozik, melyben Dániel érsek Milutin királyt részesíti, továbbá az e király által alapított számos egyházra s püspökségre s arra, hogy Milutint népe „az ájtatos“ melléknévvel tüntette ki stb. De tekintettel Milutinnak házasságra s házasság életre vonatkozó nézeteire s felfogásaira. Raics hivatkozását nem tekintjük elegendőnek Pachymeres állításának megczáfolására.

²⁾ Miklosich 54.

³⁾ i. h. 55.

Egy 1289. Pristinæ quarto Octobris kelt, Poglizza dalmát város javára kibocsátott szabadságlevélben ¹⁾ következő czímet használ: „Stephanus Nemagnich Dei gracia Rex Rassiae, Dalmatiae et Bosniae,“ aláírása pedig: Stephanus.

1288. jul. 23-án a pápa azt írja neki: ²⁾ „Viro magnifico Urosio Illustri Regi Selavorum.“ A pápának Ilona özvegy királynéhez intézett leveleiben szintén csak Urosius néven fordul elő.

Érmein ezt olvassuk: „moneta regis Urosi.“

Milutin nevét onnan származtatják, hogy atyja Isten kegyelméből (milost) ajándékozott meg vele.

Született 1253-ban, mint I. Uros István ifjabb fia. ³⁾

Mint tudjuk, 1281-ben megfosztotta bátyját trónjától s azt haláláig birta.

Uralkodása fénykort jelez Szerbia történetében. Milutin ügyes volt a tettetésben, a kedvező alkalom felhasználásában, alkalmazkodni tudott kora szelleméhez, minek folytán nagyban hozzájárult országa tágításához s azt a hatalom s tekintély oly magas fokára emelte, hogy a Balkán-félsziget sorsa az ő kezében volt, s hogy a konstantinápolyi udvar benne fontos s nagyjelentőségű tényezőt látott. Valási türelmessége folytán, mely korában oly ritka volt és a keleti s nyugati egyház érdekeit és igényeit mindig szemé előtt tartva, a papságot is megnyerte céljainak s ő, ki nem válogatott a célhoz vezető eszközökben, nejeiben is csak eszközöket tekintett céljai elérésére.

Uralkodása idejét eme, főkép a genealogiának szentelt sorok nem vázolhatják kellőleg. Halála napját némelyek 1321. oct. 29-ikére, mások november 5-ére teszik. Klaić az utóbbi keletet fogadja el.

Nerodimli udvarán hunyt el. Banskban az általa alapított Szt. István-kolostorban temették el. Dániel érsek elbeszélése szerint teste 2^{1/2} évig nem hamvadt el; egy haja szála sem hullott le fejéről s sirja mellett csodák is történtek; a nép ennélfogva a „szent király“ nevével tisztelte meg.

¹⁾ Wenzel IX. 407/₃₅₈.

²⁾ Theiner I. 360.

³⁾ Egy okmányban (Miklosich 71) ezt olvassuk: „Uros István Isten kegyelméből király, István uram királyom unokája, Uros uram királyom fia.“ Születése évét Muralt. Chronol. byz. II. 471 adja tudtunkra.

II. Uros István (Milutin) feleségei.

Láttuk, hogy Dragutin 1269. körül veszélyes lábbajba esett s az öreg Uros attól tartva, hogy elsőszülött fiának baja gyógyíthatatlan, ifjabb fia Milutin kiházásítására gondolt. Minthogy István magyar király örökös Damokleskardként lebegett feje fölött, ellensúlyt keresett a konstantinápolyi udvarhoz való csatlakozásában s e végett VIII. Palaiologos Mihályhoz azon kérelemmel fordult, hogy az Anna leányát Milutinnak, a ki bátyja betegsége folytán praesumtiv trónörökössé lett, nőül adja.

Mihály hajlandó volt Uros kívánatának megfelelni. Theodora császárné fényes kelengyével látta el a menyasszonyt s a görög patriarkha kíséretében Berrhoeaba küldte. Itt megállapodtak s Vekkos Charbophylax, Kudumenes trajanopoli püspök kíséretében a császárné ajánlatára előre ment, hogy a hercegnő jövődjét viszonyait megismerje. Mint tudjuk, a küldöttség szemben a byzánzi udvar keleti pompájával csak igen szerény s igénytelen viszonyokra talált. A patriarkha mindazonáltal folytatta útját s Ochridából tudtára adta a szerb udvarnak közeledését, hogy a hercegnőt az ország határán az őt illető fényvel s tisztelettel fogadják. Lipaenium előtt György békebíró küldöttség élén fogadta a menetet. Miután a görög követséget útközben rablók támadták meg s kifosztották, a patriarchának nem nagy kedve volt a megbízatást véghez vinni. Várakozásában nagyon is csalatkozott s reményei még alább szálltak, midőn a küldöttség vezetője Dragutin betegségről, a vőlegény trónrajutásáról mit sem akart tudni s végre is ama feltétellel lépett elő, hogy a császárnak kötelessége leányának hozományul tekintélyes területet adni. Ehhez még az is járult, hogy a görög követségnek még mindig nem volt alkalmja, a birtok s személy biztosságáról, valamint a kormány erélyéről kedvező fogalmat nyerni s így a patriarkha tanácsosnak látta a császári hercegnővel, semmit sem végezve, haza utazni.

Nem csalódunk, ha Engel nézetét osztjuk, mely szerint a házassági tervek megsemmisítésében Dragutinnak hathatós része volt.

Anna hercegnő később epirosi Demeterhez (más neve szerint Kutrules Dukas Mihályhoz) ment nőül. Ez II. Mihály (Angelos) despota és Petralipha Theodora ifjabb fia volt.

1276-ban Milutin

1. feleségével kelt egybe. Neve Janka. Atyja I. János (Komnenos Dukas Angelos), az imént nevezett Demeter herceg természetes fivére; anyja a Taronna házból való volt. János Sebastokrátor s 1271. óta neopatraei fejedelem, 1296-ban halt meg. ¹⁾ Ez első nejét Milutin 1286. körül taszította el, hogy egy másikat vegyen el. Ürügynek neje terméketlenségét hozta fel. Engel 2. felesége történetét következőleg vázolja: 1286. körül V. István leánya, ki apácza volt, látogatóba jött nővéréhez, Katalinhoz, Dragutin nejéhez, Szerémországba; ott megismerkedett Milutinnal s megszerette. Milutin erre azonnal elküldte János leányát. Hiába hozták fel a kettős egyházi akadályt, hogy t. i. még élő felesége van s hogy Erzsébetet, újabb aráját, apáczai fogadalma az egyházhoz köti. Levétette vele apáczaruháját s minden teketória nélkül a férj jogaiba lépett. Duncange-ra támaszkodva, Engel azt állítja, hogy e házasságból két leánya született: Tzaritza (Czáricza) s Néda.

Engel továbbá azon feltevésnek ad kifejezést, hogy Ilona özvegy királyné, hogy az új házasság botrányát enyhítse s hogy annak törvényessé tételét a magyar hercegnő apácza-fogadalmának megszüntetése által kieszközölje, a pápához fordult s ennek ezért kettős vizontszolgálatot helyezett kilátásba, első sorban Milutin s vele egész Szerbiának a kath. egyház kebelébe való térését, másodsor a patarenusok kiirtását Boszniában, mely országot Milutin új sógorától IV. László magyar királytól nászajándéku kapott volt „jöllehet Pál, brebiri gróf kún Lászlónak a boszniai bánság fejében pénzt előlegezett.“

Erzsébet 1296-ig neje Milutinnak. Ez évben elküldte s egy bolgár hercegnőt vett el. Szabó Károlyt illeti az érdem, hogy Engel állításai tarthatatlanságára figyelmeztetett. ²⁾ S ebben arra hivatkozik, hogy két 1287-ben kelt okmány ³⁾ szerint Erzsébet 1287-ben fejedelemaszszony Pesten, hogy 1287. második felében nőül ment Rosenberg

¹⁾ Engel s követői János leányát Milutin első nejének mondják. Szerintök János Nagy-Valachia vagy Thessalia s a goli lokriak országának ura. Az „1276“ kelet úgy értendő, hogy „Milutin, midőn királylyá koronázták, (1275) nősült.“

²⁾ Magyar tört. életrajzok, 6. rész, Kún László.

³⁾ Wenzel IX. 453. 1287. jul. 6-án kelt okmányában, kún László Erzsébet nővére panasza folytán meghagyja Buda városa előljárósága s tanácsának, hogy — miután a Zalankeménből s Zimonyból jövő kereskedőktől nem szedték

Zavišhoz s e házassága előtt szakadatlanúl a nyulakszigeti kolostorban tartózkodott.

Vizsgáljuk meg e dolgot közelebről.

Erzsébet szülői V. István s kún Erzsébet. Nevét s származását több okmány említi. ¹⁾ Valószínűleg ifjabb lánya szüleinek s 1262. előtt született. Épúgy mint Margit nagynénje († 1271), ő is négy éves korában a nyulakszigeti kolostorba hozatott, ²⁾ a hol nagynénje mellett nyerte neveltetését.

1270-ben ³⁾ róla, mint működő személyről okmányilag van szó, s legio számra megy az okmányok sora, mely 1270. óta emlékszik meg róla. E helyütt néhányat fogunk felsorolni, melyek minden egyes évben való működését bizonyítják:

1272. Wenzel VIII. ^{394/266} „domine Elisabeth karissime filie nostre.“

1275. i. h. IX ^{125/80} IV. Lászlónak a nyulakszigeti kolostor javára kibocsátott adománylevelében: „domina Elisabeth karissima soror nostra“-nak szólítja; i. h. XII. ^{140/122} 125.

be a nyulakszigeti kolostort megillető vámot — Erzsébet megbizottjait teljes kárpótlásban részesítsék.

Egy másik, 1287. jul 20-án Budán kelt okmányában (Wenzel IX. 454. tévesen 1290-re van téve s kétszer — IV. 352 és IX. 523 — van felhozva) Erzsébet nővére közbenjárására visszavonja ama parancsát, melylyel Buda városának a nagy vásár megtartását megengedte, miután a vásár folytán a kolostor vámbevételei jelentékeny kárt vallának.

¹⁾ A régebb irodalom mindazonáltal alig ismerte. Horneck I. 204. fej. Zavis nejjének s László nagynénjének, unokanővérének nevezi. Schier két személyt is csinál belőle. Zavis nejét ő Gitkethának (Judith) nevezi, a ki azelőtt apáca volt és azután pápai engedélylyel férjhez ment. Azonkívül ő még egy Erzsébet nevű Szt. Domonkosi apácát ismer, a ki a nyulakszigetén tartózkodik. Azt állítja, hogy e kettő (Gitketha s Erzsébet) a megölt Béla macsói herczeg († 1272) földi maradványait örök nyugalomra helyezte (ez állításában Herm. Altahensisre hivatkozik).

²⁾ V. István az e kolostornak 1265. kiadott mentességi levelében következőleg szól (Fejér IV. III. 296) „... monasterii ejusdem Virginis gloriosae, de insula Sanctae Mariae in qua Domina soror nostra et filia charissima inter Dominas sorores sub religiosi habitus honestate Domini nostri et genitricis ejusdem reginae coelestis obsequiis sunt locatae.“

³⁾ V. István ez évben a nyulakszigeti kolostor 1259-ben kiállított alapító levelét megerősíti s azt mondja: „petens instantissime verbo domine Elisabeth karissime filie nostre . . . petitionibus justis condescendentes“ (Wenzel XII. 15. 17. 18.).

1276. aug. 24. i. h. IX. ^{144/96} IV. László adományozása.
1277. i. h. IV. ^{76/37}, ^{80/40}. IX. ^{176/118}, 141.
1278. i. h. IX. ^{203/141}, IV. László Erzsébet fejedelemszonty bírói mentességben részesíti; 143, 185; XII. 187. Fejér V. 2. 446. „*Dominae Elisabeth charissimae sorori nostrae et Priorissae.*“
1279. i. h. IX. 236.
1280. i. h. XII. ^{290/240}, ^{297/246}. 265.
1281. i. h. XII. ^{331/278}.
1282. i. h. IX. 253. Hazai okmánytár VI. 283. old. 204. sz. ¹⁾
1283. i. h. IV. ^{255/158}. Nov. 28. „soror etiam nostra amantissima domina Elisabeth de Insula virgo Deo dicata.“ (IV. László levele.) i. h. IV. ^{257/159}. szept. 28. Erzsébet ifjabb királyné levele: „virgo Deo devota domina Elisabeth sanctimonialis de Insula Virginis Gloriose nostra cognata charissima, Illustris Domini nostri Hungarie Regis soror.“
i. h. IX. ^{365/263}. IV. László adományozása. („Elysabeth karissime sorori nostre.“)
i. h. IX. ^{370/265}. Kosmás, komáromi kuriai bíró levele: domine Elisabeth sororis Domine Regis de insula Beate Marie.
- 1283—1285. „Comes Bartolomeus nobilis de genere Kata“ ²⁾ mint „officialis domine Elisabeth de insula dominarum,“ szerepel. Katona Hist. crit. VII. 920. Knauz, Monum. Eccl. Strig. II. 196. Turul 1888. 161. old.
1286. Wenzel IX. ^{442/314}. IV. László Paagh helységet a nyulakszigeti kolostornak adományozza: „quia Paulus dictus Chomoz de genere Chak populos et possessiones Ecclesiae Beate virginis et domine Elysabeth sororis nostre karissime de insula devastavit et destruxit, quandam villam ipsius Paagh vocatam . . . predicte

¹⁾ „*Domina Elysabeth filia illustris quondam Regis Stephani felicis recordacionis sororque incliti regis Ladislay de Insula beatae virginis.*“ Ez okmányában Erzsébet beleegyezését adja ahhoz, hogy János apát Telkén a budai hegyekben levő szőlőkertet eladhassa.

²⁾ Már 1270-ben van szó bizonyos Káta nb. István, mint Erzsébet hivatalnokáról („*quod Comes Stephanus de genere Kata officialis domine Elisabeth karissime filie nostre aliarumque sororum de insula . . .*“ Wenzel XII. ^{23/17} . . . Ugyancsak e kötetben ^{24/18} 1270. évből való okmányban V. István Erzsébet javára megerősíti IV. Béla 1268-ban kelt adománylevelét Ujbecse birtokát illetőleg.

domine sorore nostre . . . contulimus . . . Datum Bude feria quinta proxima post Dominicam Palmarum anno Domini M^oCC^o octuagesimo sexto.“

1287. jan. 25. i. h. IX. 382. s az ez évből való már idézett két okmány.
1288. jun. 5. i. h. IX. ^{471/388}. IV. László levele . . . ad petitionem et instanciam domini Zavisy Ducis de Opavia karissimi generis (! azaz sógornak!) et Domine Elisabeth consortis ejusdem sororis nostre karissime.“
1289. i. h. IV. ^{340/217} „Elisabeth sorori nostre germane.“
1290. Maria Magdolna előtti vasárnapon, IV. László levele: „ad petitionem et instanciam domine Elysabeth, sororis nostre Karissime“ i. h. IV.
- Erzsébet további életéről a következőket tudjuk. ¹⁾
1300. jul. 9. elejébe mennek Manfredoniába Károly király emberei Erzsébetnek, a nápolyi királyné nővérének, ki Magyarországból Sziciliába utazik.
1303. márt. 2. „Domina Elisabeth soror Regine Marie consortis nostre habet pro usu necessariorum suorum uncias auri triginta annuas.“
1306. nov. 18. gondoskodik II. Károly azon adósságok törlesztéséről „ad que Magnifica mulier Elisabeth sororia sua certis creditoribus suis tenetur.“
1308. jul. 9. (Monasterium Sancti Petri ad Castellum de Neapoli) „quod sub speciali nostra protectione et defensione consistit, et in cuius claustrali ambitu venerabilis mulier domina Elisabeth filia bone memorie Regis Vngarie, soror nostra dilecta alieque monastice mulieres degunt sub Beati Dominici confessoris regulla.“
1313. „De Elisabeth de Vngaria in monasterio Sancti Petri ad Castellum“ (tehát Nápolyban).
1326. máj. 31. (i. h. p. 245). Szó lévén Mária királyné († 1323) hagyatékáról, a következőket olvassuk: „Argentum duorum sigillorum, unius magni et alterius parvi, que fuerunt quondam domine Elisabeth sororis domine Regine.“

¹⁾ Diplomatai emlékek az Anjoukorból (kiadta Wenzel) p. 154, 171, 175, 179, 198.

Az imént közölt adatokból látjuk tehát, hogy 1. miután Erzsébet 1265—1287 a nyulakszigeti kolostorban tartózkodott, 1287. végén Zavishoz ment nőül, 1288., 1289. és 1290. férjével együtt van róla szó s annak 1290. aug. havában bekövetkezett halála után visszatért a kolostorba, ennél fogva 1286-ban nem mehetett Milutinhoz nőül.

2. Boszniát 1286-ban Milutin nem kaphatta hozományúl,¹⁾ mivel IV. László Boszniát (és Macsót) már előbb (1283) detronizált sógorának adományozta, a ki e herczegséget 1314-ig kormányozta.

3. Milutin ennél fogva 1296-ban nem taszithatta el magától Erzsébetet, mivel az akkor rosenbergi Závissözvegye vala.

4. A Milutin s Erzsébet közti házasság tarthatatlanságával természetesen elesik egyszersmind Erzsébet anyai volta; Milutin két leányát Nedát (Anna) s Czáriczát illetőleg.

Ha már most ama kérdést vetjük fel, vajjon Milutin a bolgár czár leányával való házassága előtt nősült-e már valóban kétszer²⁾ s hogy kicsoda volt leányai anyja, akkor következőket kell figyelembe vennünk:

a) Engel amaz állítása, hogy Milutin legelőször Angelos János leányát s ennek eltaszítása után Erzsébet magyar herczegnőt vette el, Gregoras Nikephoros (1295—1360) feljegyzésein alapszik, a ki Milutin első nejét a blachiai fejedelem leányának, másikat (Dragutin) neje nővérének nevezi.

b) Pachymeres (1242—1308) ellenben azt mondja: Megúnva első nejét, újra nősült s elvette János sebastokrátor leányát.

Mivelhogy Pachymeres közvetetlen kortársa Milutinnak, állítása határozottan több hitelességet érdemel, mint a későbbi Nikephorosé, melyet sehol sem találunk megerősítve.

Miután tudjuk, hogy Milutin János leányát termékeltlensége ürügye alatt elűzte magától s két utolsó nejétől gyermeke nem született, úgy kézzelfogható, hogy Milutin leányai csakis első nejétől, itt János leányával való házasságából, születhettek. Mivel továbbá egy Milutin s Valois Károly közt 1308. máj. 27-én (s Milutin által 1308. jun. 15-én)

¹⁾ Jireček 281. is azt mondja: „1286. óta egész Bosznia hódolt neki.“

²⁾ Jireček 281. azt mondja: négyszer nősült (Milutin) három ízben előbbi nejei elűzése után.

ratifikált szerződés Milutin egyetlen leányáról, *ki Erzsébet feleségétől született*, tesz említést, ennél fogva arról nyerünk tudomást, hogy Milutin első nejét Erzsébetnek nevezték s hogy az egy (1308. még hajadon) leányt szült s hogy Milutin később a thessaliali hercegnő kedvéért eltaszította. *Niképhor állítása a szerződésben említett Erzsébet nevével egyetemben képezik Engel tévedése alapokát.* Hogy Milutinnak — a származását illetőleg különben ismeretlen — Erzsébettel való házassága törvényes érvénynyel bírt, kitűnik abból, hogy leányát a francia hercegnek ajánlani merték (l. alább) s hogy a görög udvaron, mivel Erzsébet Milutinnak Angelos-i, s a bolgár nővel való házassága alkalmával még élt, az utóbbi két házasságot csak ágyasságnak tekintették. Erzsébet csak 1297—8. körül halt meg.

Ha csak ez Erzsébetet nem tartjuk János leányának, (a mi természetesen Pachymeres világos állításával ellentétben állana), akkor Milutin házasságainak következő sorrendjét állíthatjuk fel: 1. Erzsébet; származása ismeretlen, Milutinhoz valószínűleg még az öreg Uros életében ment nőül, elűzte valószínűleg röviddel trónrajutása után; meghalt 1297—8.

2. Janka, I. János neopatraei fejedelem lánya, eltaszítva, 1296.

3. I. György (Terterij) bolgár czárlánya. Engel ezt „Kotanicá“-nak nevezi, a nélkül, hogy ez állítását bebizonyítaná. Mídon Swjaetoslav herceg 1295-ben a bolgár czári trónra emelkedett, Milutin jónak látta benső viszonyt kötni az új hatalommal. E célból elűzte thessaliali nejét s Swetoslav nővérét vette el (1295—6.) Az új királyné leánya volt I. Terterij György, előbbi bolgár czárnak, s született 1251—2. körül György III. Asen János bolgár czárnővel való házasságából. Ez új házasság sem tartott sokáig, miután Milutin fiatal feleségét 1298-ben a byzanciaknak kiszolgáltatta, a ki erre 1301-ben Kutrules Dukas Mihályhoz ment nőül (ugyanahhoz, a kinek első neje Milutin volt arája, Anna görög hercegnő vala).

4. Simonis, II. Andronikos császár leánya. ¹⁾ Milutin, ki Swetoslav bolgár czárnővel való egybekelése által biztosította magát, néhányszor sikeresen berontott a byzanci területbe. A görög politika

¹⁾ A gracsaniczai templom feliratában olvassuk (Miklosich 84): „Simonida Kraljica Paleologiina, dsi cara Andronika Paleologa.“

az ellenséget, kit ügyes guerilla-csapatjai félelmissé tettek, másképp nem tudta megfékezni, mintha egy nő kötelékeibe veri. Hogy Milutinnak már három felesége is van, az kevés gondot okozott a görög udvar politikájának. Mindjárt első neje elüzetése után azt állították, hogy Milutinnak nincs joga neje életében nősülni; miután azonban első neje röviddel ezelőtt meghalt, a görög udvar Milutinnak a thesszali s bolgár hercegnővel való házasságát csak ágyasságnak tekintette s így felfogása szerint csak most van joga az özvegy királynak második házasságot kötni. A bolgár hercegnőt minden tektória nélkül el kell küldeni.

Milutin, a kinek e változatosság csak kedvére lehetett s a kinek törvényes fia még mindig nem volt, a felajánlott szerződésbe azonnal beleegyezett, sőt késznek is nyilatkozott visszaadni az általa megszállt görög területet. Lehet, hogy eljárásában azon reménnyel kecsgettette magát, hogy a görög uralkodó családba való jutásával természetes fiának, Istvánnak biztosíthatja a trónt, miután unokaöcse: Dragutin fiának trónrajutásáról hallani sem akart.

II. Andronikos császárnak volt egy Eudokia nevű nővére, ki 1282-ben II. Jánoshoz, trapezunti császárhoz ment nőül s 1297-ben férje halála után hazájába (Konstantinápolyba) tért vissza. E fiatal özvegy kezével kinálták meg tehát Milutint, a ki ez ajánlatba azonnal bele is egyezett.

De nem így az özvegy. A császárnak Milutin házasságaira vonatkozó jogi magyarázatai mit sem használtak a vonakodó özvegnél, a ki végre határozottsággal oda nyilatkozott, hogy híven meg akarja őrizni első férje emlékét; s ha már hajlandó is lenne valakihez nőül menni, akkor azt kívánja, hogy az illetőnek egész más nézete legyen a házasságról s a vallásról, mint a szerb királynak.¹⁾ Eudokia vonakodása a görög udvart további tervek kovácsolásában nem gátolta. Az „állam érdekeinek“ feláldozták a császár egyetlen leányát, Simonist, s azon álbölcselkedés indoka mellett, hogy ama férfi, ki a byzanci trón körül oly nagy érdemeket szerzett, mint a szerb király, bizvást megérdemli a császár egyetlen leányának kezét, megérte a világ ama különös látványt, hogy a 45 éves férfinak az alig hat éves

¹⁾ Bizonyosan volt tudomása arról, hogy Milutin bolgár nejenek egybekeletésük alkalmával a legszentebb esküt mondotta, s alkalma volt most Eudokiának látnia, mennyit ért Milutin esküje.

leánykát nőül adták. 1298-ban a szerződés végső feltételei is valósultak: a hercegnő eddigi czime (despota) helyett a „Kralaena“ nevet vette fel s Thessalonichi-ben Simonist királynak, annak bolgár nejét s a szerbek által elfoglalt görög területet a császárnak át kellett adni.

A különös házasság, jóllehet a görög patriarcha s Milutin anyja — természetesen mindketten vallási okokból — ellene voltak, mégis létre jött. Ebben Simonis anyja, Irén császárnő, nagyratörő vágyai teljesedését látta.

Irén férjével együtt elkísérte a 8 éves mennyasszonyt s Makarias ochridai érsekkel eskette.¹⁾

E házasságnak Milutinra nézve jelentékeny következményei voltak.

Mindenek előtt eltaszított felesége, Svetsláv, bolgár czár, nővére miatt Bolgárország részéről háboru fenyegette; csak a görög udvar közbenjárásának köszönhetette, hogy ez ügy békés úton nyert megoldást.

Irén császárnő, ki már régóta keresett utat, módot arra, hogy férjét árnyuralkodóvá tegye s hogy János fia révén tulajdonképeni uralkodónak felvergődjék, Milutinban látta a legalkalmasabb eszközt tervei kivitelére. Fiának 1308-ban bekövetkezett halála után Milutinnak Szerbia s Byzáncz trónja egyesítését ajánlotta, hogy Simonissal nemzendő gyermekei származásukhoz illő örökséghez jussanak.

Ámde Milutin érzékisége magzatra célzó kilátását semmivé tette. Nem tudta bevárni gyermekies neje testi érettségét s a bimbó durva megtörése által örökre megfosztotta magzatra váró reményeitől.

Irén azonban becsvágyó terveit nem akarta feladni. Ha Simonis gyermekei nem lehetnek azok, kiken reményei alapszanak, akkor Demetrius fiára bizza tervei kivitelét. Milutin arra bíratta magát, hogy a herceget quasi trónörökösének kijelölje s hogy jövendő alattvalóival viszonyba léphessen, Szerbiába is hozta; de az elpuhult hercegnek Szerbia nyers modorai nem lehettek inyére, odahagyta örökre sógora országát: egy másik kísérlet, melynek áldozatává fivérét, Tódort (a kit Olaszországból hoztak Szerbiába) akarták tenni, szintúgy dugába dőlt; Tódor csakhamar felcserélte Szerbiát Olaszország mosolygó egével. Mind e trónigénylésnek Byzáncz részéről ama követ-

¹⁾ Az egész jelenet a Wardar folyó melletti találkozón játszódott le. Milutin leszált lováról, hogy a császárt s a mennyasszonyát üdvözölje, erre túszoikat cseréltek ki. 1300. nov. 22-én a császár Konstantinápolyba érkezett vissza.

kezménye volt, hogy Milutin fiát, Istvánt megfosztották szeme-világától. (L. alább.)

Anyósa unszolására Milutin szerb segédsapatokat küldött a kisziasai törökök ellen. Simonis életéből kevés adatunk maradt fenn. Anyósa halála után férje beleegyezésével látogatóba ment Dragutin s családjához. 1317. anyja temetésére Konstantinápolyba utazott. A 22 éves nőnek alkalmá nyílt itt a fővárosi élénk élet s öreg, nyers s féltékeny férje mellett töltött élete közt párhuzamot vonni; természetes tehát, hogy nem volt különös kedve visszatérni Szerbiába. Sokáig maradt Konstantinápolyban s Milutinnak már türelme szakadt. Midőn erre szerb követség ért Konstantinápolyba s tűzzel, vassal fenyegetődött, ha a királyné vissza nem tér: Simonis útra kelt s férje haragját s további szerelmeskedését az által vélte kikerülhetni, hogy Serrhaen apáczának avattatta fel magát. Milutinnak nem fájt volna ugyan ez újabb szerencsétlensége, de a követség komolyan fogván fel megbízatását, újra fenyegetődött, a mire Konstantin herceg, a fiatal királyné bátyja leszakította nővére testéről az apácza-ruhát, ellenszegülése és jaggatása daczára vissza kellett térnie a szerb fővárosba.

Hogy Simonis férje halála után Görögországba ment s ott zárdába vonult vissza, az abból tűnik ki, hogy atyja Andronikos unokájának szemére veti, miszerint nagynénjével, Simonis apáczával, Milutin özvegyével bűnös viszonyt folytatott.

Simonis halála éve ismeretlen.

VI.

László, erdélyi vajda leánya.

III. (decsánszki) Uros István czár, Milutin fiának második neje, László erdélyi vajda névleg nem ismert leánya.¹⁾

E házassági összeköttetésnek chronológiája némikép okiratilag is nyer megerősítést, mivel a nem katolikus fejedelemmel kötött házassági összeköttetése folytán Lászlót a pápai követ egyházi átok alá ve-

¹⁾ Eme, Magyarország történetében előkelő szerepet játszó vajdát napjainkig az Apor család tagjának tartották. Ujabban Hermann nemzetségből származtatták. Itt csak röviden akarom kijelenteni, hogy mind a két nézet helytelen, a mennyiben — a mint ezt a „Századok“ 1890-iki nov. füzetében indokolom — a nevezett vajda a B o r s a nemzetségnek egyik tagja.

tette. Gentilis bibornok ugyanis 1309. deczember 25-én Pozsonyban állította ki a kiközösítési okmányt¹⁾ s azt mondja benne:

„... Ad notitiam siquidem nostram olim, dum adhuc Zagrabie moraremur (kb. 1308. szept. 9—25-ke közt) ante nostrum adventum Budam veridica relatione perlato, quod inter nobilem virum Ladislaum vayvodam Transilvaniae et dominum Stephanum regem Servie tractatus habitus fuerat de filia ipsius Ladislai, catholica quidem et ex catholicis orta parentibus, . . . filio regis eiusdem, a prefate fidei devianti rectitudine, matrimonialiter copulanda. Nos attendentes, quod non erat decens, nec expediens, ut filii obedientie cum inobedientie filiis per alicuius conjunctionis commercium miscerentur, cum per hoc de facili posset ipsorum obedientium fidei sinceritas violari, nostraque interesset super hiis tam in dicte favorem fidei, quam ex officii prefati debito, de oportuna remedio providere, prefatum Ladislaum excitandum, amice fraterne rogandum ac exhortandum caritative duximus, semel et pluries: dantes ei nichilominus, prout requirebat ejusdem officii debitum per nostras litteras in mandatis, ut prefato matrimonii tractatui supersedens, dictam filiam suam ejusdem regis filio matrimonialiter nequaquam copulare presumeret, quousque illo faciente, qui non vult mortem peccatorum, sed ut magis convertantur, et vivent, prefati rex et filius, suo regnique ipsorum salubri statui, divina eis assistente gratia, consulentes redirent ad ipsius ecclesie unitatem, ac ipsos contingeret, quod nostro mediante studio, quod sperabamus in brevi, veram fidem, quam profiteretur, doce et predicat mater ecclesia sinceris mentibus profiteri et ex tunc memorato Ladislao, et catholico cuilibet, absque divine maiestatis offensa sueque detrimento anime, licitum erat ac liberum, amicitie societatis vel parentele fedus contrahere cum eisdem. Cumque postmodum ad predictum locum Bude, divina nobis assistente clementia venissemus²⁾ de suprascripti concilii concilio et assensu statuendum duximus et etiam inhibendum, ut nullus dicte legationi subiectus presumeret de cetero alicui heretico . . . scismatico vel alii fidei christianae contrario ma-

¹⁾ Monum. Vaticana Hist. Regni Hungar. Illust. Budapest. 1884. Series I. Tom. II. p. 369.

²⁾ Ez már 1309-ben történt.

xime Ruthenis, Bulgaris, Rasis et Littuanis . . . filiam, neptem vel consanguineam suam connubio tradere vel modo aliquo copulare. Qui vero dederit, vel danti consenserit, aut ex propositio et scienter huiusmodi scelestibus nuptiis astiterit, mulier etiam data vel tradita . . . eo ipso excommunicationis mucrone percussus se noverit . . . Et si infra mensem post publicationem huiusmodi sententie . . . non redierit ad ecclesie unitatem . . . tunc contra eum . . . procedatur iuxta sanctiones canonicas et civiles. Verum quia sepedictus Ladislaus huiusmodi constitutionibus, inhibitionibus, exhortationibus et preceptis, contumaciter, obturans auditum, ac nobis contemptu superbo inobedientie tergum vertens intra designatos in constitutione predicta terminos restituere ac resignare, nec a complemento dicti matrimonii desistere ac supersedere curavit, quamvis super hiis pluries monitus, et post eosdem terminos diutius expectatus, patientia benignitatis nostre . . . abusus est temere immo quodammodo in decusum . . . contra sepedictum Ladislaum, *propter dictum contractum matrimonium* . . . procedendum ecclesiastico supponimus interdicto.“

Ez okmányból tehát azt látjuk, hogy Gentilis bíbornok 1308 szeptember havában értesült a vajda ama szándékáról, miszerint leányát István királyfiának nőül adja. Erre tehát tilalmat bocsatott ki a katolikusok számára, mely ily házasságok kötését megtiltja, azután egy hónapnyi időtartamot adott az ily eljegyzések megsemmisítésére, sőt Lászlónál még egy hónapnál tovább is várt s 1309. decz. végén már a házasság létrejöttéről szól. Az egybekelés tehát 1309 nyarán ment végbe.

Hogy itt Milutinnal s nem Dragutinnal van dolgunk, kitérnék azon körülményből, hogy Dragutin már sokkal előbb a katolikus egyház kebelébe tért s hogy IV. Miklós pápa 1291. márcz. 15-iki levelében őt s országait Szt. Péter oltalmába vette.¹⁾

Hogy mikor halt meg István e neje, nem tudjuk.

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ Theiner I. 375. „Carissimo in Christo filio Stephano Regi Servie illustri.“

A Nemanjidák nemzedékrendje.

I. Uros nagyfejedelem

Neje: *Anna*.

Csudomil nfejed. (a görögöknél: Blacsin)	Desa (Techomyl) nfejedelem	<i>Ilona</i> † 1146 után, férje: 1129 vak Béla, magyar her- ceg, † 1141.	<i>Mária</i> 1134—1190. Férje: 1134 znaimi II. Konrád herceg.	Leány férje: Belus, Magyarország nádora és szerb n. fejedelem. † 1198 előtt.
<i>D(Z)ávid</i> † 1173 m. n.	<i>Stračimir</i> 1189.	<i>Miroszló</i> ; Zahumlje fejedelme, † 1190 előtt m. n. Neje: Kulin bosznnyák bánnak egyik nővére, 1190 után.	Nemanja I. István nfejedelem, sz. 1114.(?), uralk. 1159/65 óta, lemond. 1195, † mint Simon szerzetes 1200 febr. 13. Neje: <i>Anna</i> († mint Anasztázia apáca.)	Leány férje: 1167 <i>Michieli Lénárt</i> , Oserói gróf, II. Michieli Vitale, velencei dogenak fia.
Nemanjics II. István nfejed. (mint király: I. István, mint szer- zetes: Simon), uralk. 1195 óta, lemond. 1224, † 1227. Nejei: 1) 1195 Angela Eudokia, III. Elek görög császár leánya, 2) Dandolo Henrik velencei do- genak egyik unokája, † 1220 előtt.	Vuk Dioklea királya és szerb trónkö- vetelő. (Vannak utódai.)	<i>Rastka</i> (mint pap Száva) sz. 1169. † 1237. Szerbiának első érseke.	<i>Tich</i> jegy. 1189 Andechs-Meráni Bertold- nak egy leánya <i>Konstantin</i> bolgár czár. Nejei: 1) N. elv., 2) Irén, II. Tódor nikaeai császár leánya 1258, † 1270, 3) 1270 Kantakuzena Mária. 3) <i>Mihály</i> sz. 1271, † 1298 után.	N <i>János</i> bolgár szebasztokrátor.
1) II. István (Radoszló) 1224, lemond. 1234. megy zárdába; é. m. 1250-ben.	1) III. István (Ulászló) 1234—1241 király. é. m. 1264. Nejei: 1) N. elv., 2) 1230 kör. Belo- szláva, II. Asén János bolgár czár leánya., 1281. <i>Desa</i> zsupán. † 1281. Leány előtt. férje: György knéz.	1) I. Uros István (Dragoszló) király † 1277. Neje: Chaurés-i Ilona † 1314.	1) <i>Prediszló</i> (mint pap Száva), szerb érsek, 1255—1292 körül.	
IV. István (Dragutin) sz. 1253 előtt: 1277—1281 kir., az- tán a Szerémség hercege, a macsói bánság kormányzója, † 1314. Neje: 1269 kör. Katalin. V. István, magyar király leánya, † 1314 után.	Leány Férje: N. (IV. Béla kir. idejében magyar fogságban.)		II. Uros István (Milutin) sz. 1253; 1281 óta kir., † 1321 nov. 5. (mások szerint 1320 okt. 29.) Jegy. 1269 Anna, VIII. Mihály görög császár leánya. Nejei 1) Erzsébet, † 1297 kör. 2) Janka, Angelos János, Neopatrae-i fejedelem leánya, 3) Konsta- nicza, I. Terterij György, bolgár czár leánya, elv. 1298, 4) 1299 Simonis, II. Andronikos görög császár leánya, † 1321 után.	
<i>Ulászló</i> , † 1324. <i>Uros(ica)</i> Jegy. 1293 Morosini † 1314 előtt. Konstancia (Velencén).	<i>Erzsébet</i> férje: Kotromán István, Felső- Bosznia bánja, † 1314 kör.			
1) „Czaricza“ 1308.	tm. <i>Anna</i> , † 1331 után. Férje: 1292 II. Mihály bolgár czár † 1330 jun. 28.	tm. III. (decsánszki) Uros István † 1331. szept. Nejei: 1) 1293, Smilec bolgár czár leánya, 2) 1309, Borsa nembeli László, erdélyi vajda leánya, 3) 1326 Mária, Palaiologos János, pan- hyperscbastos leánya.		tm. <i>Konstantin</i> , † 1322.
2) IV. Uros István (Dusán) sz. 1312, társkirály 1321 jan. 6. 1346-ban a szerbek és görögök csá- szárja, † 1355 decz. 20. Neje: 1331 Ilona, Sándor bolgár czár nővére, † 1370, mint apáca.	<i>Dusica</i> † fiatal korában.	<i>Leljka</i> † 1348 után. Férje: III. Subics Mladen, Almissa Kliszsa és Scardona ura. † 1348 május 1.	3) „Palaiologos“ Uros Simon , Aetolia és Akarnánia despotája, 1359 „a szerbek és görögök császárja“, † 1371. Neje Thomais, epi- rosi II. János fejedelem leánya, 1359.	
V. Uros István , sz. 1336. † 1367 decz. 2 Nejei: 1) 1355 Szláva, Vlcan, oláh vajda leánya, elv., 2) Erzsébet, Voj- novics Vojzláv, Usicei knéznek leánya.			Uros János 1371 Thessália ura, † 1410, nov. 20, mint püspök.	<i>Mária Angelina</i> 1385, † 1394. decz. 28. Férjei: 1) Preljub Tamás 1367—1385. Joannina ura 1367 óta, 2) 1386 Buon- delmonti Ezov † 1403.

Szakosztályi értesítő.

VII. szakülés 1890. november 29-én.

Elnökölt dr. Szamosi János, szakosztályi elnök, jegyzett a titkár.

Dr. Finály Henrik felolvasta :

A világ-idő cz. értekezését, mely ismerteti azt a tudományos mozgalmat, mely egy az egész földre, annak bármely földrajzi hosszúság alatt fekvő pontjára is alkalmazható egységes időszámítás megállapítását czélozza. Értekező maga is tesz javaslatot oly világ-idő iránt, mely a rendes órákon is forgatható karika alkalmazásával jelezhető volna. Az értekezést jelen füzet hozza.

Dr. Szamosi János felolvasta :

Pórantal szakosztályi tagnak Bánkban Melindája cz. értekezését, mely egészen új adatok fölhasználásával Bánk (Bor Benedek) hirneves nejének származását, magánéletét, a Katona által tragédiában feldolgozott családi dráma történelmi alappját ismerteti. Ez értekezést szintén e füzetben találja meg a szives olvasó.

Mindkét értekezés a jelenvoltak kiváló tetszését vívta ki.

VIII. szakülés 1890. december 17-én.

Elnökölt dr. Szamosi János szakosztályi elnök, jegyzett a titkár.

Dr. Lánczy Gyula muzeumi tag szabad előadást tartott a következő czím alatt :

Dante és VIII. Bonifác.

Előadó kiindult Luigi Tostinak, ki inkább VIII. Bonifác apológiáját írta meg, következő frappans mondásából: Mint Hector testét Akhilles meghurczolta Ilion falai körül, úgy hurczolta meg Dante Bonifácot a pokolban. A Danteirodalom legújabb adatainak felhasználásával világítja meg előadó azt a kérdést, hogy mi idézte elő Dante lelkében azt a gyűlöletet a magnanimus Peccator iránt, mely czímmel Bonifácot említik az egykoruak, mely a Divina Comoediában kitör azon jelenetnél, hol a Pokolban III. Miklós, a nagy Simoniacus üdvözli utódjakép Bonifácot, a szintén nagy Simoniacust. Az okot szerző Dante politikai gyűlöletében találja, melylyel elfordult a guelf-pártnak attól a részétől, mely hazáját, Flórenczet teljesen kész volt kiszolgáltatni Bonifácznak. A bitor úton trónra jutott Bonifácot a világias irányt vett egyház képviselőjének

nézte a költő, ki rajongással csüngött a St. Francesco által alapított, tiszta asketismust gyakorló és vallásos intuitiv-rajongásba mélyedő Franciscanus szerzet törekvésein. E rendre támaszkodtak a pápa hatalmas politikai ellenségei, a Colonnák is, kiket Bonifác rútol rászédett, mert városukat, Palestrinát (az egykori Praeneste) a békekötés nyílt megszegésével földig lerombolta. Döllinger és Hefele híres egyháztörténészek az avignoni pörnek tanuvallomások által igazolt vád pontjai alapján elítélik Bonifácot. Előadó is azt a kérdést, ha találhatók a Divina Comediában passus, mely arra mutatna, mintha Dante engesztelődött volna, mint némelyek találtak, úgy oldja meg, hogy Dante nem engesztelődött ki soha, és erre nézve bizonyítékul hozta föl a Paradisom III. énekének egy (Szász Károly fordításában) bemutatott passusát, mely a Domianoval való találkozást írja le és e passusból ép Dante engesztelhetetlen gyűlöletét bizonyítja. Dante nem tudott megbocsátani azoknak, kik száműzetését okozták. Épe hangulat ihleté a Pokol legerőteljesebb passusait. Csak Valois Károly ellen érzett gyűlöletet, de nem a pápa iránt engesztelődést. E szabad előadást a jelen voltak élénken megélték.

Dr. Moldován Gergely részben felolvasta, részben bemutatta:

Sinkai György és élete cz. tanulmányát, mely a román történetírás nagy alapítójának, a román nemzeti aspiratiók nagy agitatorának, a nagy románnyelv újítójának életét és műveit ismerteti. Tárgyas álláspontból világítja meg e kiváló férfiú utopikus, rajongó nézeteit, melyeknek még ma is vannak követői, hóbortosai, de másfelől ismertette nemes törekvéseit, melyeknek egy részét a korszellem valósította.

Élénk éljenzés követte értekező felolvasását, mely jelen füzetben olvasható.

III. Zárt ülés.

Ugyane napon a szakosztály megtartá III. zártülését, melyen dr. Werthner Mór szakosztályi tagnak választatott.

1890. október 21-től fizettek:

Zsoldos Benó 1890., 1891.	4	frt.
Tutsek Anna 1890	3	„
Szilasi Gergely dr. 1890.	3	„
Lehmann Róbert 1888.	3	„
Várkonyi Endre 1890. (együttal kilépett)	2	„
Mészáros Lajos 1889.	2	„
Pór Antal 1891.	2	„

1890. december 24.

Szamosi J.